

SBÍRKA SOUVISLÉ ČETBY ŠKOLNÍ

POŘÁDÁ PROF. FERD. STREJČEK

1. Jan Neruda: *Zpěvy páteční*. 3. vyd. Rozebr.
2. Jan Neruda: *Písňe kosmické*. 9. vyd. Kč 3.50
3. Jan Neruda: *Ballady a romance*. 8. vyd. „ 3.50
4. Jan Neruda: *Tři povídky malostranské*. „ 3.50
5. Svatopluk Čech: *Ve stínu lípy*. 24. vydání „ 5.50
6. Svatopluk Čech: *Petrklíče*. 9. vyd. Rozebr.
7. Svatopluk Čech: *Dagmar*. 8. vydání Kč 14.—
8. Svatopluk Čech: *Václav Živsa*. „ 13.—
9. Svatopluk Čech: *Výbor z prósy*. „ 12.—
10. V. Beneš-Třebízský: *Levohradecká povídka*. „ 6.—
11. V. Beneš-Třebízský: *Výbor z povídek*. 2. vyd. . . . „ 9.80
12. Dr. Otakar Hostinský: *Epos a drama*. Rozebr.
13. Julius Zeyer: *Olgerd Gejstör*. 4. vydání Kč 8.80
14. Karolina Světlá: *Tři povídky*. 2. vydání „ 11.50
15. Alois Mrštík: *Povídky a obrázky*. 2. vydání Rozebr.
16. Vilém Mrštík: *Výbor z belletrie*. 2. vydání Kč 12.50
17. Viktor Dyk: *Vybraná lyrika*. Rozebr.
18. Ferd. Strejček: *Výbor z československé epiky lidové*. 3. vydání Kč 10.—
19. Ferd. Strejček: *Výbor z československé lyriky lidové*. 3. vydání „ 9.—
20. Turgeněv - Folprecht: *Lovcovy zápisky (Výbor)*. 3. vydání „ 7.80
21. Dr. Otakar Hostinský: *Co jest malebné? — Výlet do říše romantiky*. 2. vydání „ 4.50
22. Svatopluk Čech: *Hanuman*. 7. vydání „ 6.—
23. Bohumil Adámek: *Salomena*. Rozebr.
24. Jar. Vlček: *Nové kapitoly z dějin literatury české* „
25. M. A. Šimáček: *Lívanečky slečny Rózi*. 5. vyd. Kč 4.20
26. Jaroslav Vlček: *Poznámky k Čechově „Dagmarě“* Rozebr.
27. Fr. Bílý: *Příspěvky k praktické poetice*. 2. vyd. Kč 12.50
28. Jan Neruda: *Prosté motivy*. „ 4.—
29. Svatopluk Čech: *Václav z Michalovic*. „ 8.50
30. Svatopluk Čech: *Slavie*. „ 8.—
31. Svatopluk Čech: *Jitřní písňe*. 5. vydání „ 6.—
32. Nebeský-Voborník: *Protichůdci*. „ 2.40

33. J. Menšík: *Výbor z povídek Martina Kukučína*.
2. vydání Rozebr.
34. Jan Neruda: *Hřbitovní kvítí* ”
35. Svatopluk Čech: *Čerkes* Kč 3.60
36. Dr. Jindřich Veselý: *Doktor Faust* ” 12.—
37. Dr. J. Máchal: *Dějiny českého dramatu* Rozebr.
38. J. Svátek: *Pražské pověsti a legendy I.* 2. vyd. . Kč 8.50
39. J. Svátek: *Pražské pověsti a legendy II.* 2. vyd. . ” 7.50
40. Jan Neruda: *Hradčanské pověsti* ” 3.—
41. Jindřich Š. Baar: *Pro kravičku* ” 7.50
42. Svatopluk Čech: *Lešetínský kovář* ” 6.50
43. P. Vergilius Maro: *Zpěvy pastýřské* ” 5.40
44. Svatopluk Čech: *Písně otroka* ” 6.—
45. Emil Tréval: *Pomsta svatých* ” 7.20
46. Timrava: *Dedinské pověsti* ” 13.50
47. Em. Bozděch: *Dobrodruzi* ” 9.—
48. Eliška Krásnohorská: *Sny po divadle* ” 11.50
49. Adolf Heyduk: *Bajky a báje* ” 7.50
50. Svatopluk Čech: *Šotek* ” 12.—
51. Svatopluk Čech: *Nové písně* ” 9.50
52. Svatopluk Čech: *Snih* ” 7.—
53. František Palacký: *Vybrané stati* ” 7.50
54. Fr. L. Rieger: *Vybrané řeči a úvahy* ” 8.50
55. A. Macht: *Slovenské balady lidové* ” 12.—
56. Josef Holeček: *Z „Nášich“* ” 12.—
57. J. A. Komenský: *Informatorium školy mat.* ” 8.—
58. J. K. Tyl: *Od Nového roku do postu* ” 10.—
59. Sv. Čech: *Nový epochální výlet pana Broučka,
tentokrát do XV. století* ” 15.—
60. Ferd. Strojček: *České balady předbřeznové* ” 8.50
61. Ferd. Strojček: *České romance předbřeznové* ” 7.50
62. Božena Němcová: *Slovenské pohádky* ” 3.50
63. Karel Rais: *Z domu* ” 6.50
64. Rudolf Medek: *O našich legiích* ” 5.—
65. Ferdinand Strojček: *Z paměti našich spisovatelů* . . Kč 10.—
66. Ferd. Strojček: *Pozdravy minulosti. Ukázky koresp.* V tisku
67. Arne Novák: *Výbor ze studií a podobizen* . . . Kč 10.—

Ve vydávání se pokračuje.

Na skladě u všech knihkupců.

NAKLADATEL F. TOPIČ, KNIHKUPEC
V PRAZE, NÁRODNÍ TR. 11.

SBÍRKA SOUVISLÉ ČETBY ŠKOLNÍ
POŘÁDÁ PROF. FERD. STREJČEK

67.

ARNE NOVÁK

VÝBOR ZE STUDIÍ
A PODOBIZEN

S ÚVODEM

FERDINANDA STREJČKA

1928

NAKLADATEL F. TOPIČ, KNIHKUPEC
V PRAZE

POLITIKA PRAHA

Ú V Ů D

Arne Novák se zmiňuje v úvodě k odbornému spisu o „Kritice literární“, že se u národů s pokročilou kulturou slovesnou ozývá vždy znovu spor o to, „zda jest kritika vědou či uměním“, k čemuž pak sám odpovídá, že „k této složité otázce bude sotva kdy nalezena odpověď jednoznačná a obecně platná“. Co se však týče Arne Nováka samého, můžeme tuto spornou otázku rozřešit způsobem jediným: spisovatelská činnost Novákova je přísnou vědou i slovesným uměním zároveň.

Ze starších předchůdců Novákových, jimž nebyla kritika útočnou nebo drtivou zbraní na zdolání nesympatického směru nebo nepohodlného odpůrce, nýbrž jemným operačním nožikem, který má za úkol rozlišovat dobré a zdravé od špatného a škodného a zároveň hojit, léčit, lepší, zdokonalovat, byli to hlavně vzdělaní a bystří estetikové rázu Václava Bolemíra Nebeského, Jana Nerudy a hlavně učeného Josefa Durdíka, kteří s náležitým jemnocitem a po nejsvědomitější přípravě pečovali o prozkoumání a prohloubení současné i starší literatury a hlavně též o poučení a nápravu nejmladších jejich adeptů.

To byli kritikové a učitelé zároveň, jimž šlo především o věc, nikoli o osoby a o vlastní lesk. Kritika se již u mnohých z nich pojila s literárním dějepisem.

Doba novější, počínající se léty osmdesátými a vyznačená rozvojem literárního kosmopolitismu, rozhojnila řadu českých kritiků a recensentů a namnoze — jak ukazuje i příklad Jaroslava Vrchlického — setřela, hlavně v slohovém výrazu, rozdíl mezi básnictvím a kritikou. Ba, v devade-

sátých letech, kdy byla kritika nazývána i „desátou Musou“, převažovala u nás občas kritika básnické tvoření. Přispěla sice po nejedné stránce za vedení F. X. Šaldy k hlubšímu poznání podstaty básnictví a zvýšení umělecké úrovně, ale leckdy i škodila. Stala se i zbraní na potírání nepohodlných protivníků aneb chvalořečí na literární oblíbence, nešetřila náležitě poměrnosti a nedbala v cizomilském eklekticismu organické tradice domácí.

Arne Novák vstoupil do literatury vyzbrojen vším, co opravňuje mladého vzdělance k hodnocení cizí práce. Vynikal již jako posluchač filosofie značným rozhledem a pozoruhodným nadáním spisovatelským.

Pocházej ze známé profesorské rodiny litomyšlské (narodil se v Litomyšli dne 2. března 1880), kde otec a zejména matka T e r é z a byli literárně činni, stal se brzy, jako jeho starší bratr Theodor, nadaný přírodovědec, pýchou a nadějí nejen svých hluboce vzdělaných rodičů, ale i svých učitelů a všech, kdož ho poznali za jeho studií v Litomyšli (1890—1895) a později i v Praze na gymnasiu a na fakultě filosofické, kde byl r. 1902 promovován na doktora filosofie.

Cítě se povolán být literárním soudcem a dějepisem, zatoužil se stát především také umělcem, který by uchvacoval stylem a rázovitým podáním. O jeho názoru na slovesnou formu svědčí mimo jiné i jeho úvaha o Janu Blahoslavovi, zařazená do tohoto výboru, již zdůrazňuje Blahoslavovu „obraznost a obrazivost mluvy“ a usuzuje, že Blahoslav „patří k umělcům mluvy, kteří pokládají myšlenku za nedopověděnu, dokud jí neozřejmili a neobjasnili příměrem a metaforou, a jimž názorné epiteton teprve dokresluje představu“.

Arne Novák od počátku tohoto století hodnotí, oceňuje a posuzuje vše, co se mu naskytlo v naší literatuře a kultuře od jejich počátků do doby nejnovější. Je pochopitelné, že i sčtělý Arne Novák s počátku jako mnozí jeho předchůdové a vrstevníci nacházel více kvalitativních nedostatků

v souzených dílech než kladů, neboť srovnávací metoda kritická nemohla být naší mladé literatuře vždycky příznivá.

Výsledek tohoto prvního období Novákovy činnosti, jež hodnotila vše vysokým měřítkem evropským, nepřehlížejíc shovívavě i k časovým potřebám a možnostem českým a nechápajíc ještě plně významu domácí tradice, byl jeho syntetický přehled české literatury, který vydal r. 1907 společně s Janem Jakubcem v Amelangově sbírce „Die Literaturen des Ostens“ pod titulem „Die čechische Literatur der Gegenwart“. V tomto díle po prvé rozvrženo a utříděno české písemnictví od let šedesátých minulého století.

Ale ve svých četných studiích a essayích, jež otiskoval v Listech filologických, Lumíru, Přehledu, České revui, ve Volných směrech, Ženském světě, v Laichtrově Literatuře 19. století i j., přibližoval se Arne Novák stále vroucněji českému životu literárnímu, který se vyvíjel za podmínek mnohem nepříznivějších a bolestnějších, než u jiných národů se šťastnější minulostí a bohatšími prostředky. Vzdam se odborného zkoumání literatury německé, k níž byl zprvu připoután — po studiích na universitách v německé říši — i jako universitní docent (habilitoval se nejprve pro dějiny německé literatury a vydal r. 1906 cennou knihu „Menzel, Boerne, Heine a počátkové kritiky mladoněmecké“), zabývá se nyní výhradně studiem písemnictví českého, jehož souborným výsledkem jsou jeho „Stručné (později Přehledné) dějiny české literatury“, které vyšly v Olomouci u Prombergra r. 1909 a pak ještě ve dvou novějších, stále zdokonalovaných vydáních.

Duchaplné rozborů a syntetické soudy jednotlivých úseků literárního a kulturního života českého, jež vznikaly ponenáhlu od počátků kritické a spisovatelské činnosti Novákovy, vynikají nejen psychologickou hloubkou, ale i všemi přednostmi uměleckého podání, sloučeny byly časem do souborných celků, jež mají tyto přílehlavé nadpisy: *Muzové a osudy*, *Myšlenky a spisovatelé*, *Zvo-*

ny domova, Podobizny žen, Krajané a sousedé, Z času za živa pohřbených. Zejména tato posledně jmenovaná kniha je pro myšlenkový vývoj Novákův významná, neboť se skládá ze statí, vzniklých za světové války a budících literaturou národní vědomí české.

Ve všech těchto svých knihách ukazuje mnohostranný autor, jak lze známé látky osvětlovat s různých hledisk, nalézat stále nové, původní cesty, odhalovat neznámé zajímavosti zjevů zdánlivě dávno prozkoumaných nebo i odbytých.

Mistrným dílem Novákovy tvůrčí schopnosti a srovnávací metody jest jeho „Svatopluk Čech“ (dosud ve dvou dílech), jímž splácí kongeniální kritik dávný dluh velikému umělci, miláčku svého mládí a někdejší národně cítící veřejnosti české. Novákův „Svatopluk Čech“ jest zároveň i vrcholným dílem české literární historie.

Z drobnějších prací Novákových jsou některé přehlednými pomůckami vědeckými, jako Kritika literární, České písemnictví s ptací perspektivy, kdežto jiné vybroušenou formou t. zv. essaye osvětlují důležité zjevy kulturní (Jan Neruda, Praha barokní).

Byv roku 1920 jmenován řádným profesorem české literatury na Masarykově universitě v Brně, zahájil svoje čtení vstupní přednáškou „Problémy moravské literatury“, jež vyšla pak i o sobě a svědčí o neobyčejném bystrozraku a ojediné literární erudici autorově; v knize přítomné se zabývají otázky literatury a kultury na Moravě články Dopis imaginární a Jitro Frant. Bartoše v Praze.

Kniha „Hovory okamžiků“, vydaná r. 1926, jest svazkem feuilletonů, které Arne Novák, hlásé se ke vzoru Jana Nerudy, psává vedle kritik a článků pravidelně do čelného deníku brněnského Lidových Novin.

Číst Arne Nováka znamená nejen poznávat nové světy, ale i učit se chápat význam českého písemnictví, rozeznávat,

co se stalo pouhým vývojem a v čem je pravý pokrok, jehož důležitým činitelem jest ovšem i vědecká a umělecká kritika.

Přítomný výbor jest upraven tak, aby podával pokud možno všestranný obraz Novákovy činnosti essayistické a dotýkal se různých období našeho kulturního a národního vývoje, podle jehož chronologie jsou seřaděny jednotlivé články.

Ferdinand Strejček.

I. LEGENDA BLANICKÁ

(1918.)

V hlubokém mlčení, jakoby přísně vymodelovaném soustředěnou vůlí obrovitého sochaře krajinotvorného, spočívá těžce modrý obrys Blaníka na mírně zvlněném obzoru pahorkatiny posázavské. Koldokola pokojný a vlidný kraj, oddechující zvolna v pravidelné práci a ve skromném užívání jejích výtěžků; cizí šlechtické rodiny na starobylých zeman-ských sídlech, tak příznačných pro jižní Čechy; širé, nejúrodnější lány a krásně pěstěné lesy v rukách nepřátelského velkostatkářstva; nepatrný průmysl v končině převahou zemědělské a řídká železniční síť. Halí-li se krajina podblanická do hustého, modrého závoje ticha, jest to vážný klid vzpomínání na vzrušený obsah předešlého života, po němž následovala jen mdlá elegie: jak dávno nehostí tato památná dějinná půda nic, co by se z daleka mohlo srovnati s její minulostí! Starobylá a čistá místní jména i s rázovitými románskými stavbami, rozesetými po vsích, svědčí o dávném osídlení a časně kultuře; z dědin a tvrzí zdejších shromažďovalo své valné vlny lidové hnutí husitské; ještě po bělohorské pohromě zaburácelo v těchto okresích krvavé povstání sedláků, tištěných nábožensky i právně, vedeno reformačním vášnivcem Matyášem Ulickým; pak nedlouho před ukončením třicetileté války přelila se téměř až k patě Blaníku krvavá zátopa bitevní a popřála proslulosti nepatrnému Jankovu, aby se poté celý kraj na století odmlčel a za souběžného hospodářského úpadku duševně odumřel.

A nade vším Blaník, posvátný vrch národní báje, památný všem Čechům stejně jako jeho blíželec a protějšek starý Říp. Mezi oběma nevysokými horami, jejichž jmen

vědecký dějepis nezná, vlní se podle obecné kmenové tradice celé zpěněné a zkrvavené moře naší vlastenecké historie: z předvěkových mlh noří se lysá homole Řípu, aby se božimu lidu při vstupu do dějin nabídla za požehnaný práh, v nejistých dýmech prorocké tuchy ztrácí se lesnaté témě Blaníka, když bylo luno hory vydalo zemi ochranu a záchranu.

Jako řípská báje o Čechovi a jeho lidu, připomínající Mojžíše na hoře Nebo před příchodem do země zaslíbené, není ani blanická legenda o rytířském, pomocném vojsku, zakletém v útrokách hory, výhradním majetkem lidu a země, jež v ní našly apoteosu svých nadějí, zocelených ve zkouškách nejtrpčích, ba zdomácněla v Čechách později, než by se povrchní odhad nadál. Látkoslovný badatel, profesor našeho vysokého učení, Arnošt Kraus, jde v neobyčejně bohaté a poutavé stati, zařazené do „Národopisného věstníka“, bedlivou cestou srovnávací a s filologickými pomůckami po stopách pověsti o Blaníku a k opravdovému překvapení svých čtenářů dovozuje, že legenda blanická v dnešní znárodnělé podobě jest dítětem romantické doby, která podle svých potřeb a zálib obměnila rozptýlené starší motivy původu ne právě dávného.

Z českého středověku nemáme dokladů, že by byli naši předkové oživovali některý domácí vrch zakletým vojskem rytířským s nějakým národním hrdinou v čele, jako to činili angličtí Keltové s Walesem, hosticím krále Artuše, Němci se solnohradským Untersbergem, kde dříme Karel Veliký, neb s Kyffhäuserem, jenž skrývá Bedřicha Rudouosa, a Poláci s tajemnou Babí Górou — tato středověká pověst u nás do XVII. věku nebyla známa. Vlastenecký sběratel místních a dějinných pamětihodností, Bohuslav Balbín, slyšel o Blaníku leccos zajímavého, ale nadobro mu byla nepovědoma blanická legenda o rytířském vojsku na obranu ohrožené vlasti se svatým Václavem v čele; není myslitelné, že by jí nebyl zaznamenal horlivý ctitel patrona zemského, zabývající se s rozehvěním tak úchvatným myšlenkou o osvobození a oslavě milované domoviny. A přece

lze souditi rozborem lidových prorocství, většinou zachovaných v psané a tiskové úpravě doby pozdější, že lid náš i za časů ušlechtilého jesuity vzhlížel k Blaníku s dechem zatajeným. Nikoliv český lid všecken, nýbrž pouze tajní stoupeneci husitské a bratrské víry: v chiliastických tužbách vyznavačů Beránkových se sdružuje obnovení kalicha s krvavou protiněmeckou bitvou pod Blaníkem, k níž vyvede Bůh z hory vojsko silné a statečné. Přesvědčivě dovozuje profesor Kraus z tohoto podání, jež jest zachováno v několika versích, že původně nebyl svatý Václav s blanicou legendou ve spojení, nýbrž že v památné hoře dřímali boží bojovníci, čekající, až udeří hodina kalicha a obnoveného panování jména českého v zemi zděděné . . .

Pronikavé změny doznala blanicá pověst v neobratných rukách německých lžiromantiků, kteří za úsvitu českoněmeckého písemnictví pražského podle dobrodružného vkusu svého čtenářstva šperkovali české hrady a vrchy krvavými a tajemnými zkazkami a jako praví synové soumraku protireformační doby, nešvařili naši minulost náboženskou pomlouvačnými bajkami jesuitskými. Z nesympatického a zapomenutého zástupu těchto pisálků, jež zná lépe než kterýkoliv jiný dějepisec literární, prof. Kraus zkoumáním stejně lopotným jako důmyslným určil lžihistorického vypravěče Josefa Schiffnera jakožto přetvořitele legendy blanicé. V ubohém románu rytířském z r. 1798, psaném chatrnou němčinou, „Zdeněk ze Zásmuk a jeho druhové čili Rytíři zamčení ve skále“, sloučil Schiffner starodávnou, všeevropskou báchorku o Fortunátovi s lidovým vypravováním o Blaníku, ale tomuto dal protihusitský a protičeský ráz: zakletí hrdinové blaničtí nejsou bojovníky božími, nýbrž naopak statečnými odpůrci loupežných hord husitských; v čele bohatýrů, mezi něž Zdeněk ze Zásmuk, rek bez bázně a hany, jest přijat, stojí Žižkův odpovědník, urozený katolík a rytíř Meinhard. Schiffnerova zvrhlá romantičnost a nečeský záměr protihusitský ovládají odtud zpracování blanicé látky, z nichž germanista Kraus sleduje podrobněji některé kusy německé, zvláště vypravování Mo-

ravana Schöna, který matného Meinharda Schiffnerova nahradil historickou postavou horlivého pána protikališného Oldřicha Sezimy z Ústí . . ., takto legenda, zrozená z úpěnlivé naděje pronásledovaných a tajných husitů českých, se obrátila posléze proti nim; do té míry promyšlené bylo úsilí domácí protireformace. Ale i řada českých spisovatelů se přiklonila od prostého lidového podání k motivicky bohaté úpravě německých romantiků: tak V. K. Klicpera v hlavním ději své rytířské hry Blaník, tak J. K. Tyl v pobočném motivu dramatické báchorky Jiříkovo vidění; oba vábila k látce ovšem také tendence vlastenecká.

Až potud vzorný Krausův rozbor pověsti postupuje krok za krokem, nemíjeje ničeho, co by pro výklad motivů bylo významno, ale pak nepřihlíží k jedné podstatné stránce legendy blanické. Svatý Václav, vévoda české země, zjevuje se podle Krausových vývodů v čele blanického vojska teprve v umělém podání 40. let: původně si vypravoval prý lid pouze, že se k rytířům z hory připojí až po krveprolítí na bílém koni s kopím. Tu bylo by nutno studii Krausovu doplniti snad důkladným rozbohem legend svatováclavských a jest velmi pravděpodobno, že pojátkem mezi blanickou pověstí a proroctvím o příští sv. Václava byla chiliastická důvěra v osvobození země české, zrozená v dobách nejtěžších; odtud zařazení národního světce v čelo vojska zakletého, ale očekávajícího plnost času.

Pověst blanická, kterou nejvýrazněji hutným a kovovým slovem zaznamenal Alois Jirásek ve Starých pověstech českých, náleží k běžným a drahým motivům českého moderního umění; zpracovali ji Levý a Aleš výtvarně, Smetana a Fibich hudebně, Vrchlický a Jirásek slovesně. Bylo by třeba nové studie, obdobné pojednání Krausovu, jež by sledovala obměny a růst legendy pod rukama novověkých českých mistrů, kteří potlačují stále rozhodněji živly romanticky cizorodé, zdůrazňující základní prvky národně prorocké. Při tom vždy určitěji proniká dvojí hluboké pojetí, o němž neměli němečtí ani čeští romantikové potuchy; dokonale vyhraněno to nacházím jednak u Bedřicha Smetany,

jednak u Jaroslava Vrchlického. Smetanův symfonický cyklus *Má vlast* uzavřen jest hudební básní *Blaník*, kde v sebevědomém a chrabrém hymnu o důvěře ve velkou budoucnost národní zaznívají nově rozvedeny akordy z Tábora — intuice geniova vrací legendě blanické její původní smysl, skalou posvátné hory proniká tvůrčí pohled národního věštce v tónech a nachází tam — boží bojovníky. Vrchlický ve své *Baladě blanické* pojímá pověst jako apoteosu dělné a osvobozující síly našeho selského lidu; není náhodou, že básně přeložil z *Fresek a gobelínů* do *Selských balad*. Věky, jež přespal písmák Jíra mezi dvojím zpěvem pašijí v *Blaníku*, nadobro přepodstatnily tamní vojsko boží; básník utopista, jenž po celý život snil o nekrvavém sbratření lidstva v práci a v rovnosti, dá se Jírovi v *Blaníce* probuditi za šťastné již doby, kdy rodná země nepotřebuje zbraní a rytířských činů. S úžasem hledí Jíra na snící *blanické reky*:

Ale u jich nohou nebylo víc zbraní.
Místo velkých štítů jak měsíčné pláni
ruchadla se skvěla, pluhy místo praků,
místo mečů, kopí zdivenému zraku
jevily se kosy, rýče, cepy, brány,
motyky a srpy čistě ukovány,
stejně nad tím davem prapor však se zdvíhal,
na němž svatý Václav s orlicí se míhal,
vesel zachvíval se . . .

A v proměněné vesnici, již, sám nepoznán, nepoznává, nachází Jíra týž nový šťastný věk selské idyly: v smavém kraji plno ruchu a nade všemi skřivan jásající — —

Takto se v podání největších českých umělců nad zkouškami a nejistotami, ztrátami a prohrami, zmatky a úzkostmi kolísavých dnešků, vymodelován tvůrčí vůlí národního genia, rýsuje vítězný obrys *Blaníka*, nadaného mluvou útechy: jednou *Blaník hrdinského činu* v duchu národního náboženství, po druhé *Blaník bohatýrské selanky* podle staré české selské pýchy. Naše srdce mohou si voliti mezi

obojím pojetím posvátné hory, ale nesmějí nikdy zapomenouti, že vysoko na obzoru nejisté přítomnosti české trvale zůstává zakreslen modrý obrys symbolického Blaníka, jenž zakazuje, abychom pochybovali a zoufali nad budoucností lidu božího.

(Z času za živa pohřbených, 1923, str. 11—16.)

II. JAN BLAHO SLAV NA ROZCESTÍ

(1916.)

Se sedmadvaceti lety vstupuje Jan Blahoslav do literatury, aby jí dobyl jarou živostí ducha bohatého až k marnotratnictví a srdečným teplem výrazu takměř básnického: roku 1550 mladý Moravan, jenž se právě vrátil do domova z filologických a bohosloveckých studií v cizině, vydává v Praze neveliký „Spis o zraku, jak člověk zrakem, to jest viděním a hleděním sobě nebo jiným škoditi může“. Z naléhavě horlivého traktátu, který po kazatelsku užívá praktické psychologie pro záměry mravoučné, mluví radostné a výbojně mládí spisovatelovo: kvetoucí skutečnost svými tvary a vděky zaútočila na vnímavou duši jinochovu, volná příroda v jarním rozpuku naplnila bystré oko sterými obrazy svěžích barev, cizí kraje i půvab domova vycvičily Blahoslavu vlohu pozorovatelskou.

Nehlásí se tu však pouhý úžas mladistvého, do široka rozevřeného zraku a v jaré nevinnosti žíznivého srdce nad „lepem a vнадou věcí krásných a libých, na kteréž svět duše jako čihař sojky lapá.“ Z těchto stran zároveň výmluvných i barvitých proudí k nám vlašný dech omlazení lidstva, které za inspirace starověkých básníků snímá se skutečnosti tlumivé závoje a chystá se k radostným zasnubám s přírodou i s antikou. Jako sličný ornament, sloužící však zároveň názornosti, tlačí se vděkupilnému kazateli stále do pera zaokrouhlené obrázky přírodní, založené na přímém postřehu; s pozornou láskou propracovává český humanista drobné výjevy z řeckého bájesloví a římské historie o Pa-

ridovi a Heleně, o Medei a Jasonovi, Kalchantovi a Kasandře, o svůdné Didoně a cudné Lukrecii a střídaje je s genrovými příběhy o Adamu a Evě, o Betsabě a Davidovi, o Juditě před Holofernem, připomíná mimoděk prostoduché obrazy německé renesance, zvláště deskové malby Lukáše Cranacha, před nimiž pravděpodobně Blahoslav nejednou postál za vitemberských svých studií. Bodří primitivové rydla a štětce na sever od Alp vyjádřili lépe než jejich konvenčně a rétoricky veršující krajané zmatený a přece rozkoše plný vzruch bytosti, která s ruměncem si uvědomuje, jak její hranatá charakternost jhne v teplém větru svobodné lásky k přírodě, a jak se středověká mentalita vzdává smyslového opojení novými skutečnostmi. Tyto psychologické motivy, třebaže využity mravokárně, naplňují spisek Blahoslavův: opětovně líčí vzrušený karatel, kterak smyslová a citová oblast duše lidské propadá neodolatelně mocným dojmům zevního světa, jak se jim v přísné cudnosti zprvu brání, aby posléze zmatena a zahabena uvázla jako pták na čihadle; vrací se často k obrazu šípu v srdci, který řeže a těžkou bolest vzbuzuje, zároveň však pobízí k odvetě; podává takřka fysiologický rozbor milostného vzrušení, při němž si muž a žena podávají pochodeň rozžehující na tváři hned oheň i plamen červený, hned dým bělosti; sleduje přísným, ale pronikavým zrakem záludné hry promyšleného svůdnictví, které podkopává veškeru duševní rovnováhu.

Blahoslav, muž vzácné vlohy visuální a horoucí lásky k přírodě, se vyjadřuje často způsobem doslova výtvarnickým, nikdy tak mistrovsky, jako v proslulém odstavci, malujícím ideál tělesné krásy mužské: „Člověk sličný, spanilé postavy, údů a všeho těla a zvláště pak obličejů ušlechtilého, barvy libé, bílé a červené neb drobet snědé, zvláště jsou-li k tomu oči černé, vlasy jasné, všichni údové těla zachovávají-li svou míru, ani příliš hrubí, strojní, takže hned všecken obličej ukazuje přirozeně ušlechtilost a zdatnost. Tu z samé té osoby jako plamen plápolá jakási milostnost a vážnost, ano, řídko kdo člověka toho nemiluje,

každý jej rád vidí, řeč jeho slyší, takovýť velmi snadně a velmi mnoho jich svým pohleděním zraní a ušlechtilostí zraku svého zjímá; přší z jeho zřítelnice jiskry k zapálení mnohých srdcí.“

A přece Blahoslav se sám nevzdává ani smyslovým touthám zrakové své náklonnosti, ani renesančním lákadlům zevního světa. Již tato knížka, zrozená z opravdovosti upřímného mládí, jest sebeobranou proti všem těm svodům. Jejím nejvlastnějším předmětem jest mravní zápas zraku a svědomí, mluveno vlastními slovy Blahoslavovými, čili, přeloženo do názvosloví filosofického, boj mezi naivním realismem renesance a křesťanským supranaturalismem; Blahoslav nebyl by věru synem Jednoty, kdyby nebyl přisoudil vítězství „volajícimu a křičícimu svědomí“ nad lehkověrným zrakem. Ušlechtilý půvab stvořených věcí neplatí nic sám o sobě, nýbrž teprve zrcadlí-li se v něm pozorovateli duch Tvůrcův; oko, tato perla drahá a krásná v prstenu zlatém těla lidského, zůstává zdrávo a neporušeno, pouze tenkrát, když se obrací od klamavé skutečnosti zevnější vždy znovu do duševního světa. Hned na počátku své pouti, nejinak než syn Alkmenin, ocítá se takto Blahoslav na křižovatce, kde se rozbíhá renesanční cesta smyslové a tvarové rozkoše a reformační dráha mravně duchového poznání: ačkoliv jeho bystrý zrak pronikl k červánkům teplého dne, které zlatily onen směr, neváhal a rozhodl se pro tuto stezku. Od té chvíle jest jeho zrak, který by byl býval výtvárně založeného milovníka přírody málem učinil radostným synem země, stále ovládán křesťanskou kázní: na vnaďy a vděky všeho stvoření pohlíží alegoricky a mravoučně, hledaje tam buď podobenství zjevů duchovních neb pomůcky k jistějšímu osvojení pravd morálních; svěží krása rozkvetlé přírody básníků starověkých, které zlákal Satan pro své dílo marným půvabem světa, aby v něm hledali obrazy a důkazy jeho moci.

Bratrský myslitel zkrotil a ochočil takto mohutné své nadání zrakové, nedovedl ho však potlačit. Každá jeho věta podává důkaz o Blahoslavově schopnosti visuální, a proto

není u nás v šestnáctém věku spisovatele, který by se mu mohl zdaleka vyrovnati obrazností a obrazivostí mluvy. Patří k umělcům mluvy, kteří pokládají myšlenku za nedopověděnu, dokud ji neozřejmili a neobjasnili příměrem a metaforou a jimž názorné epiteton teprve dokresluje představu; také jeho význačná záliba pro přísloví, jejichž byl netoliko odborným sběratelem a znalcem, ale i štedrým uživatelem, vyrůstá z potřeby mluvit obrazně a barvitě. V obou svých nejosobnějších knihách, kde se ve formě hudební učebnice a jazykového brusu skrývají zlomky jeho poetiky, podal Blahoslav teorii a obranu metafory a epiteta. Metafory „slova pěkná, příjemná a světlá jsou jako šíp, jenžto člověku pojednou mnoho v mysl uvedou a třeba srdce zapálí, podobně jakoby nějaké tabule malované před očí někdo někomu poskytl“. Epiteta mnoho světla přidávají a „bez nich jsou veršové jacísi nezpůsobní jako traňk neoslazený, neoslazená a nemastná krmě“; jimi se „velice ozdobuje řeč, zvláště když má býti oratio hejživá a movens affectus, živá a horlivá“.

Najdou se u Jana Blahoslava celé odstavce, v nichž obrazová tvořivost přímo dusí jasnou logiku výrazovou: metafory se hrnou prudce do pera a způsobují více rozkoše spisovateli než čtenáři. Právem požívá proslulosti výmluvné místo ze závěru 2. vydání „Muziky“, kde charakterisuje různou povahu duchovních písní: „Uzříš některou píseň, ana jako věnec krásný, jiná jako louka zelená a kvítím rozličným prorostlá, jiná jako strom ušlechtilý, jiná jako z daleka se modrající hory, jiná jako stavení krásné, buď zuzavírané, buď zotvírané. Jinou uzříš, anať jako potůček plove z studnice tiše, hladce povrchu, jiná břehy podráývá a pojímá s sebou.“ Kdežto tyto obrazy a metafory jsou kořistí zraku osvěženého procházkou ve volné přírodě, použil ve třetí knize „Gramatiky české“ zkušeností oka, jež se vycvičilo v pozorování předmětů uměleckých. Mluvě o užívání cizích slov v mateřštině, rozprádá do široka: „Ano, pěkné barvy ještě zlatem bývají prosazovány a jakž zlatníci říkají šmelcovány, a krásné sukně krassími věcmi aneb dražšími pre-

movány anebo krumplovány bývají. Zlatá koruna drahým kamením náleží, aby se skvěla a louka rozličným kvítečkem prokvítala a zvláště nepřilíš blízko stojícímu zraku divně se měnila. A protož i my toho, což jest již do našeho jazyka vnešeno a my jsme to i obvyklostí ztvrzené zastali, užíváme jako svého.“

Zde a často jinde se nepodrobil zrak tuhé kázni myslitele a stylisty: zevní svět příliš vábil rozkošnými obrazy plně vyvinutou Blahoslavovu vlohu visuální.

*

Bylo by však marným omylem, chtěl-li by kdo v zrakové schopnosti Blahoslavově spatřovati jeho duševní rys vůdčí; nemůže býti sporu o tom, že byl v podstatě a u d i t i v e m.

Muži, který ve své církvi proslul jako kazatel a skladatel písní, nebylo slovo ledabylým zvukem, nahodilým nástrojem, lhostejnou hodnotou — nepřestával o něm přemýšleti, studovati a vyšetřovati je teoreticky, pracovati s odanou pokorou o jeho zhodnocení a zjemnění. Blahoslav věnoval kultuře slova valnou část svého života, ať se zabýval v „Muzice“ slovem melodickým, které letí na křídlech hudby, ať humanisticky vážil a tříbil v „Gramatice české“ slovo správné a učené, ať ve „Vadách kazatelů“ kritisoval podmínky působivosti slova mluveného a deroucího se z úst řečníkových do srdce zástupů. Pro reformační názor Blahoslavův má slovo přímo význam mystický — jest dorozumívacím prostředkem mezi člověkem a Bohem; i pro něho odhaluje vstupní věta evangelia Janova prapřincip křesťanství: „Na počátku bylo slovo, a slovo bylo u Boha.“

Zdálo-li se Blahoslavovi snad v mládí, že vlastním středem života a pravým předmětem poznání jest člověk, spatřující zrakem v kráse stvořených věcí moudrost a velebnost Stvořitelovu, dospěl později nezvratného přesvědčení, že všecka pozornost má býti obrácena k člověku hovořícímu posvátným slovem s Bohem a hledajícímu pro toto slovo výraz nejdokonalejší. Proto nepoznáváme osobnosti Blahoslavovy nikde tak plně a jasně jako tam, kde v duchovní

písni rozmlouvá s Hospodinem, kde úzkost a svár prudké své duše vyrovnává melodií náboženského zpěvu, kde po stopách žalmů vytváří pro zpěvník bratrský svou medita-
tivní lyriku. Otakar Hostinský, který analysou odborných prací Blahoslavových doposud nejhlub pronikl ke dnu jeho lidství, vymezil přesně okruh duchovní poesie Blahoslavovy, jak ji poznáváme z kancionálu Šamotulského: v rozhorlení a hněvu boje o ohroženou Jednotu, v stísněné náladě, protrhované však přece paprsky důvěry v Boha, v hodinách pochybností a zmatků obrací se biskup Jednoty k Pánu a to nikoliv suchopárným výkladem dogmatickým ani neosobní parafrází bible, nýbrž vážným a vroucím roz-
jímáním neb horoucí lyrikou stojící na rozhraní žalmů a modliteb; ježto pak při veškeré bezprostřednosti vřelého citu nemluví pouze za sebe, nýbrž za celou svěřenou mu církev, dbá stručné jadrnosti, jasné lidovosti výrazu — zde překonává reformační křesťan nadobro učeného humanistu, zde vítězí českobratrský mistr nad žákem latinských škol ve Vitemberce.

*

Toliko v posvěcených chvílích náboženské inspirace při lyrickém tvoření ocítal se Jan Blahoslav tváří a v tvář samému Bohu. Pak si uvědomoval jeho bezprostřední blízkost, pak se nezdržoval na dráze radostného a opojného poznání ani učeností ani bohoslovím, nýbrž přenášel se k božímu trůnu odvážným vichrem svého citu. Leč to byly okamžiky výjimečné.

Vitemberská reformace, která neposkytla jen Blahoslavovu mládí kvas poznání, nýbrž celému jeho životu zorný úhel myšlenkový, smetla v radikálním rozmachu osvobodivých svých počátků všechny zprostředkující činitele mezi křesťanem a Bohem, jež průběhem dějin církevních ztuhly v překážky opravdového spojení. Avšak když soustavně promyšlená lutherská theologie uzavřela sňatek s humanismem Melanchthonovým, vstoupila mezi protestantského věřícího a jeho Boha přehrada nová, nepovolnější a nebezpečnější

mnohé z barier nedávno zavržených: autorita bible, jejíž výhradné pochopení přisouzeno rozumu vycvičenému ve školách filologických. Luther, jenž se nábožensky přerodil právě vášnivým prožitím bible, odkázal svým stoupencům učené studium jejího textu a schvaloval, když přítel jeho Melanchthon dopodrobna vypracoval plán pro výchovu výsadní hierarchie učenců biblických, v němž bylo dosti místa netoliko pro odbornou filologii, ale i pro zmodernizovanou scholastiku. Bystrý a kritický Melanchthon sám — mnohem dříve než blouzniví hlasatelé ryzího evangelia nekaleného učeností a doktrinářstvím — postihl, že se reformace ocítá teď na rozcestí a prožil na prahu dvacátých let prudkou krizi, kdy již již byl odhodlán zřít se humanistické kultury pro evangelické křesťanství, učenosti pro synovství boží, Erasma pro Luthera. Ale pak vytvořil jeho mírumilovný a poněkud střízlivý rozum ideál učené zbožnosti, který pohodlně smiřoval zneprátené síly mladé kultury, hově stejně Erasmusovi jako Lutherovi — rozumářství znovu udusilo náboženský cit, inspirovaný muž boží zase ustoupil bohoslovcvi vzdělanému v kázni kursů mluvnicko-řečnických i filosofických, duch se opět sklonil do járna litery, jež bránilo mu v příliš volných rozletech k trůnu božskému. Ale na vysoké učení vitemberské, ohnisko tohoto polovičatého kompromisu, hrnuli se ze všech konců protestantského světa žáci a oddávali se dychtivě nové nauce.

Mezi nimi ve čtyřicátých letech usedl také Jan Blahoslav, jenž z domova již asi znal rozpor mezi náboženskou inspirací a učeným bohoslovím; prožívala? Jednota od svých začátků tento problém velmi napiatě a bolestně. Přirovnal-li Blahoslav ve skvělé a příkré charakteristice svého osobního a zásadního odpůrce Jana Augusta k Lutherovi, leží snadě, abychom viděli v něm samém podobence Melanchthonova: byl muž tíše pobožný, ale spíše učeneckého než náboženského temperamentu; díval se do světa a do života více vyzbrojeným okem dějepisce a filologa než jasnovidným pohledem důsledného myslitele; nedovedl rozlišiti básnic-

kou krásu od řečnického patosu a proto vždy formální lahodu podřizoval kazatelské působivosti slova; byl příliš zaujat organisací své obce a své nauky, aby mohl se nořit do hloubek svého já; a především — měl nadání a touhu smírně klenouti synkretické možnosti nad rozporem principů. Jeho vlastní duševní a kulturní protichůdce v české reformaci nesluje Jan Augusta — tu vadí přílišná nesouměrnost formátu — nýbrž Petr Chelčický, jehož celé myšlenkové drama protestuje příkře a velkolepě proti Melanchthonovu řešení konfliktu náboženství a vědy.

Pouze neohrožená a útočná duše Petra Chelčického byla by mezi našimi reformátory dovedla postihnouti daleký a osudný dosah tohoto problému; jeho rozhorlený posměch „moudrým knihám hlubokých smyslů a velikým dekretům“, jeho příkrá nedůvěra k „mistrům kolejským“ a k „žakovství školnímu“ i k „doktorům Antikristovým“ vytryskly z jeho zásadního odporu k veškeré rozumářské scholastice v theologii. Chelčický — a právě jen on jediný u nás, nikoliv Blahoslav a Komenský — byl z rodu oněch odhodlaných a důsledných myslitelů, vyvrcholivších Rousseauem a Tolstým, kteří se zhrozili nástrah a osidel, jaké strojí učenost svobodě a pravdivosti dokonalé duše. Vytušil, kterak věda a nauka svádí k mechanismu, jenž ohrožuje volný tep srdce roztouženého po božím světle; položil rozhodný důraz na svéprávnou duševní sílu, proti níž všechna učenost kolejni jest jen mdloba a stín; upozornil, jak služba literě radí k pohodlí ducha a k ochablosti vůle. Neučený laik jihočeský, který v Praze úmyslně míjel universitu a její disputatione a kvestie, poznal sotva z dálky scholastickou syntesu vědy a náboženství a přece odhadl v její zásadě krajní nebezpečí pro člověka božího. Jak by byl as pobouřen ve Vitemberce Melanchthonově! Byl by se tam jistě zhrozil ďábla, jenž nadobro chybí v tak rozsáhlé a rozvětvené demonologii Lutherově a jenž obchází dnes jako před čtyřmi věky: studeného a opatrného ďábla v taláru a baretu magisterském, jenž mechanické své přispění neosobní a metodické nauky nabízí hned pochybovačnému knězi, hned válcíci mu panov-

níku, hned kupčícímú finančníkovi, hned úlisnému zákonodárci. Nestraší tento sebevědomý ďábel právě dnes nejvytrvaleji mezi námi? Není to on, kdo jednou s výpočty statistickými, po druhé s návrhy technického vynálezce, po třetí s imperialistickými závěry historika předstírá, že slouží duchu člověkovu a přece posléze ukazuje všechna království okrsku země, svádí docela stejně jako druhdy jeho otec, řka: „Tobě dám tuto všechnu moc i slávu; neboť mně dána jest, a komuž bych koli chtěl, dám ji. Protož ty, pokloníš-li se přede mnou, budeš všechno Tvé“? V době reformace chladný ďábel mechanického vědění nepřestával sváděti bohoslovců; dařilo se mu to do té míry, že zmařil nejvzácnější setbu reformace.

Jan Blahoslav, nejvěrnější melanchthonovec v Čechách, nepřipustil si těchto problémů. Najdou se sice v „Gramatic“ dvě místa, z nichž se ozývá úzkost, že přílišnou horlivostí pro literaturu zanedbává ducha a že získává moudrost světa, ztrácí pravdu boží: jednou vložil poděšenou svou nejistotu do úst gramatikovi Václavu Filomatesovi, který sveden vlašským humanistou Vallou, více nařiká nad porušením řeči než knězi sluší; po druhé sebekárně obviňuje se sám, že ještě za připozdívajícího se věku životního místo služby náboženské se příliš obírá záležitostmi „všivých mluvníkářů“. Leč to byly jen mlhavé útržky náladové skepse. Rozhodné slovo promluvil Jan Blahoslav o sporu náboženství a učnosti v proslulém svém traktátu „Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě“, slovo tím upřímnější, ježto rušná polemika proti misomusům neuzrála pomalu ve chvílích meditativních a nebyla trpělivě vyzbrojena důvody a doklady znalce písem i klasických spisovatelů, nýbrž se vynořila bezprostředně pod úderem rozhorlené chvíle z nitra humanisty, který i v afektu zůstává působivým řečníkem a zdobným ciselérem slova i metafory.

Opět jako v začátečnickém spisku „O zraku“ stanul Jan Blahoslav na rozcestí: tehdy rozhodl se pro křesťanství proti renesanci, tentokrátě vůči radikalismu ryzího evangelia zvolil řešení humanistické. Smyslovou rozkoš mladé bytosti

zkrotit náboženskou kázní; intelektuální touhy mladého národa, jenž si žádal a potřeboval kulturních statků, nemínil ani nedovedl potlačiti. A zde je rys, který „otce a vozataje lidu Páně“ činí nám posud drahým: hluboký a jistý smysl pro národně kulturní potřeby české určoval vždy směr činnosti Blahoslavovy a posvěcoval ji. V tom Blahoslav byl z nešťastnějších dědiců Mistra Jana Husa, kterého tak trefně a prostě jmenuje „dobrým Čechem“.

Ve Vitemberce, městě Lutherovy a Melanchthonovy slávy a Blahoslavových počátků, sedí podle podání básníka za hluboké noci ve své temné studovně doktor Faust a prahne po nadpozemním zjevení, otevírá důvěryplně Nový zákon; jsa věrným synem XVI. věku a blížencem Erasmovým, Lutherovým a Bezovým, touží „snaživě a poctivě“ překládati blahozvěst Janovu do milé mateřštiny. Zápase o výraz, prožívá učený doktor nejen to, co evangelista vložil do helenistického textu, ale daleko více: v hodině duchů zaburácí jeho tušivou myslí všecko, čímkoliv za reformační století mluvilo Písmo k náboženským i filosofickým myslitelům. Nejprve filolog vitemberské observance pozdravuje důstojný zvuk přesného a zdobného slova, které z řeckého originálu přilétá k cvičenému uchu humanistovu. Pak se noetické pochybnosti školeného aristotelika vbodávají do samého jádra, jež není slovné, nýbrž logické, a opatrná ruka interpretova již již píše meziřádkovou glosu: byl na počátku u m. Ale sotva se odpoutal odvážný doktor od litery, poznává, že se prapodstaty zjevení nezmocní střízlivým intelektualismem, nýbrž schopností intuitivní, která sama jsouc tvůrčí, hledá všude — a přede vším v úsvitných mlhovinách prapočátků — tvůrčí činy; síla, ale ještě spíše čin značí v jasnovidné inspiraci Faustově prapřincip světa.

Co Goethe vložil takto v úžasné syntese symbolickému Faustovi do úst, tanulo na myslí, byť neurčitě, všem reformačním překladatelům bible; spravedlivý úrdek dějin od-

měnil je dokonce závidění hodnou sudbou, že se jejich vytvořitel, který chtěl být jen slovem a umem, proměnil v sílu a čin.

Co platí doslovně o bibli Lutherově, to se stejně plně vztahuje i na Blahoslavův Nový zákon. Pevný a jemný odborník v řečtině originálu i materštině, do níž chtěl překládati; realistický a důkladný znalec každodenního jazyka i řečnický mistr vznešené mluvy náboženské, těchto obou pólů, mezi kterými se vlní řeč evangelií; poctivý ctitel dobré jazykové tradice a vkusný odpůrce odumřelých archaismů i strakatých provincialismů; humanistický žák staroklasičeských škol i opatrný hodnotitel běžných cizomluvů — spojili se k dílu filologickému: pro ně pro všechny bylo na počátku slovo. Ale nešlo pouze o dílo filologické, jehož pomůckou byl slovník a mluvnice; z knih Erasmových a z výkladů Melanchthonových naučil se Blahoslav kritice biblické, která, odstraňujíc strusky tradice i bludy komentářů a zjišťujíc pravou evangelickou náplň slova, hledá smysl a um svatého poselství. Zda si Jan Blahoslav, vydávaje na jasném vrcholu svého mužství Nový zákon a ukládaje závazným příkladem svým stoupencům a žákům, aby pokračovali v jeho stopách, uvědomil, že do jeho knihy nejdražší vložena jest tvůrčí síla a že vykonal čin, který bude nadále určovati dráhu kultury národní?

V Blahoslavově Novém zákoně, jenž se stal úhelným kamenem Kralické Bible, dríme podivuhodná síla jazyková: půlčtvrtá století berou Čechové do ruky drahou tu knihu a vždycky znovu prožívají, jak z důstojného, ale i vroucího klidu vyrovnaných jejích odstavců mluví k nim sám duch národní prabytosti, který shromažďuje všechny příslušníky rodného kmene v těsnou jednotu. Filologovy znalosti, vztahující se bystře na otázky slovníku i brusu, na obor nářečí i mluvy archaické, na fraseologii i na všechny nejjemnější odstíny skladby, byly pro Blahoslava pouhou stravou tvůrčí intuice jazykové, která jako pohled bystrozrakého tovaryše v báchorce postřehovala ve lhotejných vrstvách řeči otřelé a běžné ryzí žílu drahého kovu výra-

zového. Pro Blahoslava, stejně jako pro Husa před ním a pro Komenského a Jungmanna po něm, jest národní jazyk posvátnou záležitostí srdce: nese na neumavných svých perutích nejskrytější myšlenky osamělého jedince k Bohu, ale vysvobozuje zároveň jednotlivce z teskné siroby, poje jej s rodáky živými i mrtvými, s krajany blízkými i vzdálenými, s knihami předků i s dětským žvatláním budoucích příchozích. Takto se jazykový čin Blahoslavův mění v čin národní — sbory a školy, tiskárny a sněmy, dogmatické nauky a politické snahy Jednoty českobratrské pominuly, ale síla jejího jazyka, jež se po prvé uvědomila v Blahoslavově Novém zákoně, kolotá a tvoří dále a do nekonečna. „Za dnů pochyb, za dnů tísnivého přemýšlení o sudbě otčiny,“ jak praví básník, třeba jen otevřítí evangelia Blahoslavova a zapřísti se na okamžik celou bytostí do jejich mluvy prosté a vznešené, klidné a pravdivé, monumentální v dokonalé své věčnosti — tvůrčí a obrodná síla jako zápalná jiskra, jež svítí a hřeje, přejde z knihy do našich srdcí, která hned nacházejí útočiště a bezpečí v „řeči nejušlechtlejší a nejzdobnější, nejpěknější a nejbohatší“, řeči české.

*

Kdokoliv se podívoval Janu Blahoslavovi, vzdával čest šíři jeho zájmů i vědomostí, rozmanitostí oborů, v nichž osvědčil vedle teoretického důmyslu také mistrovskou výkonnost, kulturní jistotě jeho zoru, který činnost odborníkovu vždy podřizoval obecné potřebě vzdělanosti národní. Právem a nadšeně byl v něm uctíván dějepisec a hudebník, gramatik a brusič, praktický řečník a polemik i učitel umění retorického, překladatel a vykladač bible, duchovní básník a humanistický estetik.

Jeden význačný rys bohaté osobnosti Blahoslavovy byl však doposud míjen nezaslouženým mlčením: Jan Blahoslav jest z nejstarších a z nejbystřejších kritiků v Čechách. Nesmí nás mýlití ovšem, že neužívá žádné z forem, které jsou pro kritickou činnost dnes běžné, ale to platí také o všech ostatních starších kritikách našich, ať slují Daniel Adam

z Veleslavína a Bohuslav Balbín nebo Josef Dobrovský a Josef Jungmann; je-li u oněch kritika skryta v poznámkách historických, zastírají ji u těchto výklady filologické — u Blahoslava dlužno vyjmouti ji ze spisů obojího rázu, jako vůbec bývá mezi kritiky období humanistického.

Pozornější čtenář spisů Blahoslavových, buďtež jakéhokoliv obsahu a pocházejtež z kterékoliv jeho fáze, vycítí z nich vyhraněný temperament kritický. Jan Blahoslav si nejčastěji ozřejmuje správnost názoru neb výrazu tím, že posoudí a zhodnotí pojetí a podání nesprávné a to nikoliv jako cosi neosobního, nýbrž jakožto znak povahy spisovatelovy. Jest v tom kus temperamentní záliby pro polemiku, ale Blahoslav neprovádí ji samoučelně, nýbrž aby sám dospěl vyvrácením omylů pravdy bezpečnější. Vypovídá se takto s odpůrci, jejichž soudy pokládá za škodlivé, i s předchůdci, které míní doplniti názorem zralejším a přesnějším, projevuje Blahoslav dvojí rys, jenž jej řadí v nejtěsnější blízkost slovesných kritiků moderních. Stačí přecísti v šesté knize „Gramatiky“ několik skvělých a hutných listů, věnovaných rozsouzení řady českých spisovatelů, jmenovitě bratrských a humanistických, aby vysvitla tato dvojí vloha: proměnění kritický soud v životnou charakteristiku a uhodnutí povahu některého auktora rozbořením jeho slohu a formy. Arciť sloh a forma nejsou pro Blahoslava ani v hudbě, ani v básnictví, ani v umění kazatelském čímsi absolutním; vždy táže se humanistický estetik, pokud sloh hoví jeho ideálům díla slovesného a hudebního. Ač v názorech těch závisí namnoze na mechanické a imitační krasovědě vlaško-italské renesance, neupadá přece v čiré utilitářství a v plytký racionalismus: po umělci požaduje vedle učení a cvičení také vrozenou schopnost, a básnické i hudební dílo má podle jeho názoru netoliko „rozumově učiti a citově hýbati i ponoukati“, nýbrž zároveň „zplozovati libost smyslovou“ — jaká „prostrannost a volnost“ pojetí v době, kdy se krasovědné přemýšlení vyčerpávalo studenou kázní pravidel a předpisů o napodobě a o rozumových předpokladech a záměrech!

Najdou se u kritika Blahoslava nápovědi a tuchy zásad ještě modernějších. V památném druhém dodatku „Muziky“, který podává takřka poetiku písně, sleduje s láskyplnou pozorností vznik lyrické tvorby v duši původcově, obnažuje kořeny poutající výtvor se skladatelovou duší, odlišuje živly podvědomé od prvků úmyslně do písně vložených. Činí dokonce krok další: učí z básnického díla usuzovati na povahu tvůrcovu a s vřelostí, vlastní příbuzným zpovědem kritiků novodobých, velebí rozkoš i vznešenost tohoto psychologického zaměstnání: „Neb jakž soudně na písničku pohledíš, tak toho, kdož skládal tu píseň, hned poznáš, jaké duchovní údy má, jak vyspělé, jak podařilé, subtilné, způsobné a ušlechtilé, jak zdravé neb nezdravé, z toho jací mohou pocházeti týchž údů skutkové, poznáš, jaká pracovitost, bedlivost, rychlost, smělost. To znáti, s tím se poobíratí uměti a moci jest: lépe na svět a na lidi v něm pohleděti, nežli by na ryňk, na trh šel aneb někde na divadla, kdež ne duše, ale těla lidská, a ještě oděná rouchem viděti můžeš, ale tuto, což nejpřednějšího v člověku, z hluboka spatříš.“

Blahoslav hudebník, Blahoslav gramatik, Blahoslav rétor duchovní vyslovili se široce a vyčerpali tím, co pověděli: Blahoslav kritik napovídá jen a naznačuje ve zmínkách stručných, ale sporych: jest snad proto o mnoho menší?

*

Z velkých duchů naší náboženské reformace jest Jan Blahoslav zjevem nejkřivnější a nejméně tragickým: jako sudba nedopřála mu vzrušených osobních událostí a velkolepého dějinného pozadí, jež bylo údělem Husa, Chelčického a Komenského, tak neuštědřila mu ani jejich chmurné geniálnosti. Jeho činnost spíše odborná než myslitelsky tvůrčí nekráčela milovými kroky po vrcholech lidského ducha, nad nimi se kříží blesky dějin, bydlela, skloněna nad knihou, v pokojném údolí, kde vanou vlašné větry urychlující kulturní zrání; ocitla-li se na rozcestí, přemýšlela o vlídných možnostech synkrérického smíru. Jest z postav našich

dějin, které milujeme vděčnou a pokojnou láskou, beze sporů a bez patosu: jako Karel IV., jako Jiří z Poděbrad, jako Daniel Adam z Veleslavína šíří kolem sebe záři a teplo a nabízí nám vždy vlídný stisk ruky posilující. Není možno zapomenouti ho, nelze odciziti se mu — podivuhodná síla národního jazyka, která sálá z jeho odkazu nejlepšího, z Nového zákona, na věky zůstane spiata s podstatou češství.

(Krajané a sousedé, 1922, str. 7—18.)

III. ANNA Z ROŽMBERKA

Obrázek staré české šlechtičny, rytý do dřeva pro potěšení
všech dobrých a křesťanských duší.

(1902.)

Písemnictví českému šestnáctého věku chybějí dva nejvíce žádoucí a nejvíce sladké dary: poesie a žena. Celý svět se míhá v masopustním průvodě literatury tohoto nepokojného století: kněží všech církví a všech sekt, císařské vojsko a loupeživí lancknechti; turečtí bojovníci s půlměsícem na praporcích a koňským ohonem na turbanech i křesťanští rytíři, hledající slávu jména božího; potutelní mastičkáři vykřikující výbornost svých herbářů i apoték domácích i zamýšlení hvězdáři, nesoucí pranostiky pod paždím; zběhlí studenti, přestrojení do šatů z latinské komédie, i učení knihtlačitelé s lisy a s pohyblivými písmenkami v náruči, ke konci čarodějníci, černokněžníci a čerti; průvod jde s hlukem a okázalostí, křičí, zpívá, volá, do českých vět mísí floskule latinské, německé i italské, ale okna, za kterými sedávají krásné paní a slečny, jsou tmava a zavřena. Žena nenaslouchá a nechce naslouchati této zmatené a marné vřavě.

Věnuje-li však poněkud zájmu také psanému slovu, jeví se zcela jinou, než si ji spisovatelé bláhového a vášnivého tohoto století představovali. Lutherští kazatelé i skladatelé katolických postil, helvetští mravokárci i přísní kněží z Jednoty horlili proti „marnosti žen a panen“, a zachované dopisy českých žen z věku šestnáctého ukazují nám spornivé a rozvážné hospodyně. Humanističtí učenci, znající Venuši i Evu jen z latinských knih a přeplněných komentářů, kre-

slili vítězoslavné průvody bláznovství a v nich vozík Venušin, osazený ženami propadlými freji a neblahé milosti, a staré české korespondentky vyplnily své řádky prostými projevy obětavé lásky manželské. Důmyslní skladatelé různých politii a správoven varovali před vládychtivostí a ctižádnou ješitností žen, kterouž stará a dávná království zhubena a v niveč obrácena byla, jak mnozí pouční příkladové ze starých mudrců a kronikářů vytažení ukazují, a zatím na českých statcích hospodařily rozsáfné a moudré šlechtičny, rozmnožující jmění a zboží svých manželů a pánův, bojujících proti Turkům, zapřísáhlým vrahům jména božího a národu křesťanského.

Ba, lze o českých těch paních říci mnohem více: byly záchraňkyněmi českých svérázných tradicí, kdežto, podle slov mravokárného kněze těch časů, muži tak zavrhlí předků svých mravy šlechtné, jako zavrhlí jejich kroje a tak cizích národů přijali zlé obyčeje, jako přijali cizí šaty. Šestnáctý věk znamená v Čechách, podobně jako v celé říši římské národu německého, pronikavý obrat nejen bytu společenského, nýbrž i citění a myšlení jednotlivcova. Zjemnění života citového, produševnění všech projevů jeho, náklonnost k měkké lahodě a něžnému půvabu: vše, co mělo dáti v zemích šťastnější podklad nové, vybrané, uhlažené a výlučné umělecké kultuře XVII. století, a co bylo jen zvláštním odkazem renesance, odklánějící se postupně od původního neobmezeného kultu osobní síly a individuální svobody — vše přichází, byť zprvu zcela nesměle, v druhé polovině XVI. století do oblasti české, ode dvora do šlechty, ze šlechty do měšťanstva.

Veliký úspěch a rychlé vítězství mód a mravů francouzských, italských a španělských, do nichž stesky plní všecku slovesnou produkci doby Ferdinandovy i Maxmilianovy, jsou pouhými vnějšími znaky velikého hnutí evropského, přelévajícího se na českou půdu. Proti těžkému a důkladnému pojetí života, jaké vyrůstalo z poměrů sociálních a bylo posvěceno náboženskými tradicemi i rodinnými zvyklostmi i prohráno vůni rodné země a dechem minulých po-

kolení, staví se názor nový, lehčí, svůdnější, hledící nikoliv ke smyslu, ale ke kráse života, nikoliv k hluboké vážnosti, nýbrž k příjemnému půvabu. Čeští kavalíři, studující na cizích románských universitách, provázející své panovníky daleko za hranice, řídící své diplomatické cesty brzy do Vlach, brzy do Španělska, přinášejí do vlasti nový směr životní. Nebylo souzeno, aby se počalo takto žítí v Čechách: zlé osudy náboženské i válečné přivedily záhy, že přestalo se takměř žítí vůbec.

Leč zatím co muži konají průpravu pro nový společenský mrav i řád, který neměl nikdy nabýti u nás plně půdy, sedí jejich věrné a počestné ženy u svých kolovratů a zle zehrajíce na brokáty a rasaty, štamety a tabiny, haraše a karmaziny, do nichž oblékaly se dámy u dvora, předou pro své děti táž plátna, z nichž babičky jim samým košilký šivaly. Chrání práv domova proti nástrahám cizoty, krásy domácí prostoty proti svůdnosti vlašské a francouzské, tradiční souvislosti proti prudkému novotářství, kšaftů matek a pramatek proti novotám lehkým a nespolehlivým. Jsou proto milování hodny a roztomily jako pozdravy domova, a jejich listy, prostoduché a dětinské, komické ve své nadsazené úzkosti o věci nejmaličernější a poetické svým patriarchálním poměrem k statku a daru pozemskému, působí zvláštním okouzlujícím dojmem jako milé interieury minulých věků ve starých museích.

„Paní kanclířová“ Anna z Rožmberka, provdaná z Hradce, naklání si z naivních a srdečných těch korespondentek, jejichž řada vrcholí klasickým zjevem paní Zuzany Černínové z Harasova, naše srdce nejvíce: jest skoro směšno, že se nám tolik líbí žena, která dovedla psáti takřka jen o bažantech a kožíších pro děti, o hříbátkách a semínku, o tělesných bolestech a škodlivosti dluhů, a jejíž obzor byl uzamčen ve čtyřech slovech, jimž se obracela k svému choti: „můj znemilejší jediný pane!“

Roku 1546 přivedli šestnáctiletou princeznu rožmberskou, dceru Jošta z Rožmberka a Vendelíny ze Starhem-

berka, i sestru Viléma a Petra Voka z Rožmberka, zaslíbenému jejímú ženichu Jáchymovi z Hradce na jeho slavný hrad; ženich pro bolesti očí nemohl ani jeti pro nevěstu, ale jako výtečný diplomat, jenž patrně i v lásce a manželství zůstával věren svému životnímu heslu „ke konci prohlížej“, utvrdil a oslavil sňatek svůj zápisy znamenitými. Již rok nato uměla Anna z Rožmberka, jež přes všechny svůj hluboký obdiv k manželu a přes všecku oddanou pokoru nezřekla se dívčího svého jména, psáti velmi rozšafné a obezřetné dopisy úředníkům o kopách grošů a platech kněžských, a brzy se nedaly listy sedmnáctileté jihočeské aristokratky naprosto rozeznati od obširných dopisů stárnoucí švekrůše její, panny Mandalény z Hradce.

Roztomilé děcko, které brzo stalo se matkou malého Adámka z Hradce, octlo se na velkém a slavném hradě, v ohromném a složitém hospodářství uprostřed velmi moudrých tchyní a švekrůší. Její nejmilejší jediný pán dlel neustále u královského dvora v Praze; dal za sebou zasílati horoucí listy i výborné koroptve a jeřábky; plnil s radostí vroucí přání mladistvé choti své, „aby je ve zdraví strávití ráčil“, a přinášel domů vzácné a slavné titule karlštejského purkrabí, královského komorníka, tajného rady a posléze nejvyššího kancléře. Anna z Rožmberka, na niž se dámy u dvora tážávaly a jež skoro nikdy nepřijížděla do Prahy, počala psáti, aby alespoň něco měla. Píše-li o domácnosti, o čeledi, o chovu drůbeže a dobytka, o nemocech na panství a starostech o děti, referuje se zevrubnou důkladností zkušené hospodyně, milující fanaticky pořádek a vedoucí přesně knihy, ale když stýská si do stále nepřítomnosti manželovy, když líčí své trpké zklamání, nepřivezl-li kočí psaní od svého pána, neb když se jí zdá, že deset let již chotě neviděla, a když touží, aby „ještě s Jeho Milostí drobet pobyla, než umře“, pukají hned těžká pouta dlouhých period, a stesk mladého ženského srdce nedá se ukrýti ani strojeným slohem kuriálním. Někdy se stává vtipná ta hlavička, která si s všemi vnějšími a hospodářskými starostmi dobře ví rady, poněkud sofistickou a roztomile

úskočnou, používá strojených praktických důvodů, jen aby se její nejmilejší pán vrátil do Jindřichova Hradce domů. Bohatá dcera rodu rožmberského a paní z Hradce, která před několika měsíci líbezně se posmívala jakési ženě, již deset tisíc statků „dobývaného s ublížením zdraví tak platno jest, jakoby jak živa peníze neměla“, učí pojednou chotě svého spořiti, na měšec pamatovati a k hospodářství přihlížeti a nemešká o každé jízdě, ať kamkoliv ji Jáchym podniká s králem, poznamenati, že asi bude těžká a nebezpečná.

Leč zdá se, že malé úskoky nepomohly mnoho. Pan Jáchym z Hradce podle hesla svého příliš k diplomatickým koncům prohlížel, a paní Anna z Rožmberka s oběma dětmi, Adamem, pro něhož časem na muži vyprošovala liščí kožíšek, a malou Aničkou, miláčkem tety Mandalény, stále osamocovala na Hradci. Vrhla se vášnivě do hospodářství, prohlížela vše, zdokonalovala vše, rozuměla všemu. S pětácti léty ovdověla. Poslední cesta pana Jáchyma byla vskutku těžká a nebezpečná, jak jej vždycky varovala; utonul v Dunaji, když most se byl pod ním prolomil; přece jen málo pan kancléř ke konci prohlížel.

Paní Anna hospodařila za děti a vše, čemu se naučila vděčně od švekrůše Mandalény, vzkličilo desítinásobně. Moudrá správa panství a domácnosti proměnila se v soustavu: z posledních listů této kdysi roztoužené mladé paní, jest suché naučení kuchaři Zdeňkovi, jak by „věrně, pilně, bedlivě, spravedlivě a všelijak náležitě se choval při zasekávání, vaření, uschovávání a přinášení jídel.“ A přece ani tu není paní Anna z Rožmberka z oněch žen, jež stále jen vaří a vynalézají jídla, aniž jediná z jejich krmí má svou osobitou příchut. Paní Anna koření vše zvláštním úsměvným vděkem, tichou radostností prosté duše. Nebylo nikoho, kdo by jí nemiloval, a „podle své tiché a krotké přirozenosti lidem mila byla a Bohu se neztratila“. Posledních dvanáct let žila na výminku u syna Adama, jenž, dosáhnuv plnoletosti, ujal se sám vedení statků. Nezažila bouří, jež se přihnaly na její rod a na českou zemi. S padesáti lety r. 1580 usnula a byla pohřbena ke svým předkům. „Jimžto

milý Bůh rač dáti věčné odpočinutí a nám hříšným u víře potvrzení a ve všem dobrém posilnění a potom v jisté naději dobré a křesťanské skončení a tak konečně s sebou věčné kralování!“

(Podobizny žen, 1918, str. 43—49.)

IV. DUCH PRAHY BAROKNÍ

(1915.)

Jděme za zimního podvečera, kdy leží na střechách sníh a v duši vonné teplo vánoc, do chrámu svatého Víta; vyčkejme chvíle, kdy infulovaní kanovníci vždycky věrné kapitoly pražské půjdou do kaple svatováclavské, zpívající hymnus dvanáctého věku „Hospodine, pomiluj ny“; vstupme s nimi do kaple, abychom pozorovali, kterak dým liturgického kadidla krouží kolem útlých postav na freskách a kolem zářících chrysoprasů a ametystů ve výplních; toulejme se potom kolem chrámu, kde se mezi sněhem černají vlídné květy fiál a obludné výsměchy chrličů a obraťme se posléze ke kostelu svatého Jiří — kdo z nás neuvěří, že Praha má doposud gotickou duši?

Veliký tvůrce gotické Prahy, Francouz, jež osud učinil vladařem severní říše, středověký ekstatik, posunutý až na rozhraní starého řádu, kdy praktické křesťanství a pohanská renesance ukládaly již o bezživotí církevně gotické kultury, Karel IV., jímán byl po celý život nevyhlášenou nostalgii po domově svého srdce, po Paříži. Synovec francouzského krále a žák francouzského papeže připodobňoval Prahu neustále gotické metropoli nad Seinou. Francouzští architekti a sochaři vztyčili odvážné klenby a roztoužené štíhlé vížky ve středu zmohtnělého města i na jeho daleko posunutém obvodu; promítli stíny oblouků mostních i přepychové věže při vstupu na Staré město na jasnou hladinu vodní; rozsvítili v ulicích měšťanských a kupeckých bílé arkýře zarostlé křehkým a lehkým lupením gotické ornamentiky... a na tuto lucemburskou Paříž, modlící se

k francouzským sveticím a disputující o subtilitách bohosloví po způsobě Sorbonny, měla shlížeti s výše obrovská katedrála, vyvrcholující architektonickou i myšlenkovou koncepcí gotického a francouzského krále... Ale dóm svatovítský zůstal obrovským zlomkem, kouzelný sen o gotickém městě přehlušily bouře, dunící neodvratným triumfem strízlivého a příkrého křesťanství praktického, jež lépe hovělo slovanskému kmeni než francouzská kulturní pohádka...

Gotická duše Prahy Karlovy, přísně církevní a společensky velmi výlučná, liší se podstatně od onoho životního slohu, jenž původně zkameněl v Prašné bráně a ve věžích mosteckých s celou jejich košatou, mladě pučící a marnotratně kvetoucí ornamentikou, s tou rozkošně fantastickou spleť motivů přírodních a architektonických. Rozumíme jen dopola velmi rozmarnému a světskému božstvu doby vladislavské, jemuž sloužil dychtivě jiskrný a oslnivý bakalář Matouš Rejsek a jehož chválu zpíval trochu rozkošnický, trochu unuděný, trochu strojený básník časně renesance české, pan Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic.

Na rozhraní XV. a XVI. století byli všickni umdleni bouřemi velkých občanských válek a fanatismy příkrých náboženských koncepcí; prahli po klidu v existenci vyrovnané a barvitě; dekorovali si život selankovitou přírodou a arabeskovým uměním; líbovali si ve hře a v půvabném rozmaru; měli spíše smysl pro graciousní drobnůstky a podružné ornamenty, než pro velkou linii myšlenky a krásy. Tyto mírné ideály rekonvalescentní doby rozkvetly v gotice vladislavské, která svou chudobu konstruktivních myšlenek dovedla zakrytí ornamentálním bohatstvím baldachýnů, oblouků, sošek, fiál a květů, přechylujíc se ve zbožňování plně rozvité přírody mimoděk k renesanci. Ani tato gotika se nevyžila v Praze cele a její památky jsou v městském celku pouhými torsy, takže, tážíce se onoho genia loci po jeho vděkuplné podstatě, dostáváme odpovědi kusé a trhané.

Zběsilost banausů a hmotářské podnikatelství nasadily všecky páky, aby nadobro vypudily z obvodu našeho města

empirovou duši, která melancholickou výčitkou pozdravuje nás z průčelí celnice na Josefském náměstí, tak mohutného ve své klidné jednoduchosti. Úsměvný a mírný ten genius, který se počátkem devatnáctého století díval v jasných a pohodlných místnostech přes rámě vybraným učencům skládajícím klasicisující jinotaje nebo našeptával citlivým a štíhlým dámám při procházce růžovým sadem francouzské verše, prchl z Prahy na periferii, ukryl se v pustnoucích letohrádkách mezi vinicemi, usnul na chvílích v zapomenutých dvorcích na rozhraní mezi předměstím a venkovem a probudiv se, byl odtamtud stíhán až mezi patetické pomníky hřbitova olšanského a košířského s antickými emblemy . . . zdaž neztratí tam v zahrádkách smrti genius Prahy empirové svou poslední skutečnost?

Leč tato trojí božstva místní — a mohli bychom snad rozmnožiti jejich počet — dlužno v Praze usilovně hledati, než obrátí k nám svou tvář zastřenou mlhou a mlčením; jsou návštěvníci, ba obyvatelé Prahy, kteří ani si neuvědomili přítomnosti těchto duchových bytostí. Zato žije v Praze mocný a panovačný genius loci, jemuž nikdo neujde, zamyslí-li se nad Vltavou o věcech kultury a umění. Genius ten stal se živelnou silou, která pevnou rukou ovládla město: jeho mocný a slavný hlas hlaholí, zpívá a pláče ve večerních souzvucích pražských zvonů; jeho patos duní k nám z hukotu vltavských jezů; jeho zelené báně, posvěcené věčnému jaru, srostly s pražskými chlupy a návršími v přírodní nerozlomnou jednotu — teprve, když prudké city a vznosné myšlenky tohoto božstva byly promítnuty do staveb a do soch, byla naplněna umělecká realnost Prahy. Pochopiti Prahu v její výtvarné podstatě a v kulturní její bytnosti — tož znamená téměř tolik, jako rozuměti a sloužiti jejímu baroknímu genu loci.

Jsou chvíle, kdy dorozumíme se s ním jakoby naráz. Za podzimního večera, prší-li listí a sládně-li vzduch vůní tlení a zániku, dejme se sevřítí obrovitou kamennou náručí nádvoří v Klementině. Z jednoho chrámu, v jehož oknech se třese slabý odlesk svíc oltářních, šumí plnými proudy

hudba varhan a kostelního zpěvu; z druhého, uzavřeného a téměř zakletého, vane již noc přerývaná skřeky uvězněného ptactva. Obrysy věží nad kvadraturou dvora jsou temné a hrdé; chodby, které se chvílemi otevírají do místností seminářských, ztrácejí se v posvátném a zneklidňujícím nekonečnu; v oknech, jež mají dvojitý chlad a přísnost, kláštera a vězení, obráží se kmitavě holá ratolest stromu, který přestal být součástíkou přírody, masivní zdívo a těžké kování shlíží pohrdlivě na trpasličí postavu i osud osamělého chodce. Ale dokud poutník se znepokojuje materiální nicotou a přechodní ubohostí svého bytí, dokud se bojí a mate, neporozuměl řeči a vůli přítomného genia loci. Ten patosem své síly donutí ho, aby se rozhodl.

Chrámová hudba proudící ze dveří a oken po pravici vábí: Vrhni se, zbloudilé srdce, do kypivých vln rozbouřeného citu, které v ekstasi lásky a rozkoše nekonečným mořem víry a milosti ponесou tebe až k slunnému břehu, na němž se tyčí boží trůn! Po levici však pevné stavivo řádového domu, který byl krbem organizace a výboje, chmuří se v příkrém mementu: Dokaž, synu boží a sluho církve, exaltací své svobodné a mocné vůle, že jsi hrdinou; odříkej se nebo bojuj, panuj nebo tvoř, hromad' kolem sebe bohatství nebo žáky, a posledním tvým vítězstvím bude, že procitneš jako hejtman nebeského vojska!

Mistři, kteří zbudovali barokní Prahu, zazdili do svých děl odpovědi na tyto naléhavé požadavky.

Obrovité plémě, prošeďší náboženskými i bitevními hrůzami třicetileté války, vytvořilo životní podmínky barokní civilisace. Krví zbrocení hrdinové vůle povolali do svých služeb, nikterak lehkých ani příjemných, vlašské i německé architekty a sochaře z období zralé i přezrálé renesance, a hle, i tito patřili k nadprůměrnému rodu panovačným individualistů. Jaký div, že díla, která vzešla z takových objednávek a byla zosnována takovými umělci, jsou z gigantického rodu, ať jsou to chrámy nekonečné prostorosti, ať volné paláce, v nichž se postava lidská ztrácí, ať fresky v kopulích, kde v extasích zlata a žluti zápolí celé

zástupy obrů, ať konečně nadživotní sochy dmoucího se svalstva?

Se sterých herkulských postav na průčelích i balustrádách chrámů, na mostě Karlově, na votivních sousoších, uprostřed náměstí zírá na nás ostře vypracovaný tělesný typ barokního věku. V podstatě zosobňují tito archandělé a jinotajitelní geniové, tito světci a mučedníci, tito kající a misionáři, tito otcové církevní a papeži též ideál těla atletického s pevnou až hrubou kostrou, s plnými, ale utuženými svaly, s tvrdou a s příkrou fysiognomií. Ani jedno z těchto těl není v klidu: všechna se vzpínají, svíjejí, vztyčují ve vášnivém napětí, všechna oděna jsou jakoby do vichru a do bouře. Na první pohled se zdá, že hmotná a hřmotná tíže pohltily na těchto divoce patetických figurách veškeru vnitřní formu; žijeme-li však déle v blízkosti velkohlavých těch zápasníků duchovních i světských, pochopíme, že okamžik krajního přepětí, v němž se sochař zmocnil postavy, řízen jest soustředěnou vůlí, která brání, aby se obrysy nerozlily beztvárně do prázdného prostoru. Kdežto pravé renesanční sochy prožívají v klidném postoji plnou krásu souměrného bytí, jsou všechny kamenné figury barokní Prahy zjevy dramatické. Mistři vyňali z jejich legendárního či dějinného obsahu onen vrcholný okamžik, kdy je stupňované dění zahrlo až na sám práh nadlidství. Takovými obry, kteří dramatickou vůlí dobývají nebe a překonávají zákony pozemské tíže, zalidnili barokní sochaři Malou stranu i Staré město a především pilíře mostu Karlova.

Nevím, zda láska k antice a požadavek typisace v sochařství neodcizili nám nadobro těchto děl dramatického naturalismu, a zda nemáme i nejlepší z nich lhostejně. Snad se podíváme s nadšením oběma velkými mistrům, kteří mužskou i ženskou duši baroka znali stejně pronikavě, smyslně vřelému Matyáši Braunovi a prudce výmluvnému Ferdinandu Brokoffu. Opravdu nelze se jim oběma podívat dosti nadšeně. Jejich sochám na Karlově mostě dostalo se záviděníhodného umístění, neboť obloha i mračna, voda

i stromy, architektura Hradčan i Malé strany spolupracují na dojmu jejich, vytvářejíce pro ně rámec nebo pozadí. Matyáš Braun, jež však v celé jeho rubensovské gigantčnosti a teplé smyslnosti pochopíte teprve ve Šporkově Kuksu, zdá se mně větším umělcem a především svobodnějším psychologem: dobral se ve svých výtvorech vždy čistého gesta prostě a věčně lidského. Měkký pokyn spravedlivého soudce Iva, milostná a nebeská „unio mystica“ mezi Ukřižovaným a svatou Luitgardou, přesahují meze času barokního a vyjadřují i dnes citové patos očistěného člověčenství. Ferdinand Brokoff podává však zpravidla pouhé gesto liturgické a jest nám proto méně srozumitelný. Vzpomeňme na dvojí plastický výraz, jímž sousoší Karlova mostu tlumočí svrchovaný triumf církve nad duchy i zloduchy, na roznicený kyn misionáře Františka Xaverského i na bezohledný posun exorcisty Vincence Ferrerského — jsme naplněni podivem, leč neopouštíme hranic smýšlení a citění barokního. Ale čím nám jsou jména menších plastiků XVII. a XVIII. století, kteří se spokojili namnoze pobytém u hranice dekoračního sochařství, kde ostatně občas rozbíjeli své stany také Braun a Brokoff, původcové mohutných karyatid při paláci Thunském, Morzinském a Clam-Gallasově; co značí nám jméno Pendl nebo Jäckel, Guitainer nebo Platzer? A přece jako dramatická síla prudkého citu, osedlaného vůlí atletovou, bouřila v postojích exaltovaných světců na průčelí chrámu křížovnického, v překrásných pohybech rukou zápolících archandělů na staroměstském sloupě mariánském, v prudkém gestu svatého Cyrila z Alexandrie v presbytáři u sv. Mikuláše na Malé straně!

Tělesný ideál, zachycený těmito gigantickými postavami z kamene i z jeho napodobenin, byl v těsné shodě s oběma charakterními typy katolické reformace, které vládly v barokní Praze. Není nesnadno uvést tyto dva typy na tžž životní druh: v duchovních i světských hrdinách bezohledné vůle jest vyhnán renesanční individualism do zámezí.

Jesuitský řád přenesl jej do oblasti víry a církve a dal mu zvláštní strohou příkrost. Na dně svých temných duší

jsou Ignác z Loyoly, František Borgiáš i Petr Canisius, nebo jejich slabší, čeští bliženci, válečný vůdce studentů Jiří Plachý ve věku XVII. a krutý ohař kacířů Antonín Koniáš v XVIII. století, studené vypočítavé povahy, které znají jedinou hybnou sílu: vůli k moci; jest jim jedno, zda meč, kazatelna či kniha nutí oslepené a přehlušené zástupy věřícího a strachujícího se lidu pod jejich panství. Pronikají ledovým bystrozrakem až k ukrytým kořenům lidských přání i slabostí; prohlédají i zužitkovávají poměry svým houževnatým smyslem reálních politiků; zapřahají praktický rozum a neúchylnou vůli do služeb rozsáhlé a důmyslné organizace. Jsou agenty božími, hejtmany církevními, diplomaty svého řádu: vše s krajním napětím sil, vše s přímočarou důsledností, vše s dramatickým soustředěním. Byli buď sami zprvu státníky či vojáky nebo pocházeli alespoň z diplomatických nebo válečnických rodů; nezapomněli toho nikdy ve své duchovní kariéře. Když jim architekti budovali řádové domy, přikázali jim, aby do stavby vložili příkrou kázeň kasáren či vězení; ve svých chrámech hromadili rádi plastické nebo malované výjevy z bojů; neunavovalo je dívat se na zápas archanděla Michala s ďáblem v různých obměnách.

Ale zpod dna jejich duší, praktických až k střízlivosti, pracovitých až k mechanismu, účelných až k suchopárnosti, vytryskl občas žhavý pramen visionářského fanatismu, a jeho prudkost zachvacovala pak netoliko je samy, ale i zástupy jejich duchovních poddaných. Stáli pevně na skalnaté a pevné zemi, přemýšlejíce vypočítavě, jak by ji stopu za stopou uvedli do svého poddanství, a pojednou otevřela se nebesa a dobře vyzbrojený žoldák boží viděl u vytržení věčnou blaženost. Zde jest zadržnut dramatický uzel metafysiky jezuitské. Vše záleží na heroismu pozemské vůle jednotlivcovy, která hromadí čin za čin, zásluhu za zásluhu, už udiví a překoná samého Boha. Ale nade všecku vůli, nade všecku hrdinství, nade všecku zásluhu triumfuje milost, živel mystický, kdy Bůh přímo zasahá do osudu člověka, pozvedaje jej prudkým větrem k sobě neb oblévaje ho

proudy svého slunce. Nezapomenutelně vyjádřila to dvě pražská díla barokní: Brokoffova socha Františka Borgiáše na Karlově mostě a Brandlova podobizna Jiřího Plachého, dnes chovaná v kutnohorském Vlašském dvoře. Oba tyto jesuité jsou synové země, neústupní a tvrdí, zestárlí a poněkud již vyžilí mužové činu, ponuří hrdinové kázně, jak se zdá, spíše v táboře než v koleji. Brokoff a Brandl nezobrazili jich však uprostřed pravidelného chodu organizačního díla, nýbrž v dramatické vteřině vytržení: Borgiáš exaltován jest zázrakem eucharistie, Jiří Plachý válečným napětím požárů, kde jeho velení nabývá dosahu konečného vítězství nad švédskými kacíři.

Zdálo by se, že mnohem menší intenzitou vůle byli vyzbrojeni asketové a bohoslovci, kteří skládali jaksi průměr církevníků protireformačních a jejichž obrovitými kasárnami bylo Klementinum. V čele jich kráčí raný protagonista protireformace v Čechách, ponurý a důsledný Petr Canisius. Nejinak než v španělských malířích primitivních, jejichž ekstatické náboženské patos užívá výtvarné mluvy holandských naturalistů, spojují se v tomto temném pedagogovi a pronikavém apologetovi živly španělské s prvky germánskými. Rodák z Nimweg má neúprosné rozumářství a fanatickou logičnost svého kmene, avšak postaví ji do služeb náboženských koncepcí španělského generalissima protireformace. Dlouholetým pobytem v Německu pozná, jakými zbraněmi možno bojovati proti protestantům; řádové tradice ho naučí, jak dobývati srdcí i smyslů všech mocných tohoto světa. Toť muž, jakého potřebuje Ferdinand I., sám rovněž Španěl patosem víry a zároveň Germán disciplinou vůle. Přes Ingolstadt a Vídeň přichází Canisius do Prahy, aby syntesí jesuitismu španělského i germánského ničil a hubil národní náboženskou kulturu v Čechách. Chceme-li však býti právi těmto Canisiům, Koniášům a Balbínům, nesmíme jich přirovnávati k dnešním učencům a mnichům. Obrátili energii, jíž jejich druhové využívali k organizaci zevní, do vnitř; zapověděli si smyslový a skutečnostní svět proto, aby odříkajíce se ho, uvědo-

movali si stále svou ztrátu a dráždili se touto zápornou rozkoší; zvedli patetický boj proti všemu, co činí život žádoucím, vědouce, že budou neustále vzrušováni tímto protikladem. Malovali v křiklavých barvách a rysech churavé obrazotvornosti stále peklo i věčné zatracení a procházeli při tom řadou pokušení.

Na Antonínu Koniášovi, časově posledním z této temné rodiny, pokusilo se pero českého vypravěče zachytiti to, co chmurný štětec geniálního mistra ze Sevilly, Francesca Zurbarana, vyvolával na nadživotních postavách klášterníků a světců španělských: směs krutého odříkání a rozhodnost bojovného úsilí, nerovný sňatek přísného rozumu s neoblomnou vůlí, křeče churavé smyslnosti, nezcela zkrocené kastigací, a kalné záblesky horké vášnivosti. Kláštery kapucínů, profesní domy jezuitské se svou chtěnou a rafinovanou střízlivostí, která tolik kontrastuje s barevnou a tvarovou nádhernou ostatního baroka, prosyceny jsou touž filosofií askese.

Proti typu duchovnímu typ světský, jenž zavírá zpravidla několik existencí do rámce jediného života: válečníka, který s rozevřenými nozdrami polyká nasládlý dým prolité krve kacířských regimentů, prohnaneho diplomata, hotového smluviti se výhodně a lstivě se samým sultánem, obezřetného hospodáře, jenž ukládá poddaným vysoké daně a obchoduje důmyslně na cizích trzích, aby stavěl po venkově zámky a letohrádky a po Praze paláce. Tyto paláce ve vlášském vkusu, jejichž sama jména bylo by dlužno recitovati půl hodiny, zasluhují naší zvláštní vděčnosti. Více než cokoli jiného daly Praze ráz vznešenosti a znobilisovaly její ulice a náměstí způsobem podivuhodným. Jejich průčelí, zdekorovaná často sochařmi prvního řádu, jejich portály, jež nás mimoděk svádějí, abychom smekli, jejich vnitřní dispozice jsou daleko klidnější než soudobá architektura chrámová, připomínající namnoze výmluvnost a květnatost kazatelů. Divoké vzrušení barokní masy, bombastické hromadění motivů, rozmarná nepravidelnost nakupených detailů — to vše zkroceno jest na těchto palácových stavbách

velkých rodů XVII. a XVIII. věku jednotící a sebevědomou vůlí, která plyne z bezpečného pocitu šlechtictví a vylučnosti. Pražské barokní kostely a kaple volají na nás hned pateticky, hned s exaltovanou nábožností, abychom neváhali vstoupiti a hledati v jejich prostorách polehčení nebo milost. Avšak šlechtické paláce mlčí před námi hrdě a povýšeně, nebo usmívají se nanejvýše na důkaz své vlídné milostivosti, zahalující svůj vnitřek za fasádu, která má výraz velkého pána při slyšení. Některé z těchto šlechtických staveb barokních, pokud zachovány jsou ještě jejich zelené kulisy stromové, jsou s to, aby vyléčily duši z nervosního chvatu a z hlučné horečky moderní existence: až budeme upachtěni a zemdleni, oddejme se pozorování paláce Nosticova nebo Fürstenberského; až černý smutek, se předemýšlením ze sazí a pesimismu, lehne nám na srdce, neopomíňme projíti se ulicí Vlašskou či Letenskou — vážné mlčení paláců a vlídný styk se starými stromy občerství nás.

Snad se dočkáme jednou, že dějepisec, dovedoucí čísti z mluvy kamenů řeč duší, napíše nám historii stavitelské rodiny Luraghovy, která od konce XVII. století shromáždila ve třech pokoleních celou řadu mistrů tohoto panenského baroka; vedle Dientzenhoferů je to mezi pražskými architekty skupina nejzajímavější. Není asi bez významu, že první práce luraghovské jsou stavby fortifikační — i zde průchod k velikosti a moci jde vojenským táborem. Ale pak vzneseny byly na Luraghy stavby, které přeměnily ráz celé Prahy: konvent křížovníků s červenou hvězdou dal od nich budovati svůj palác i chrám sv. Františka, hned v sousedství jesuité objednali obdivuhodnou loggiu před kostelem Salvatorským — a místo při vyústění Karlova mostu, jež dotud bylo malebné, stalo se rázem místem vznešeným. Světskou architekturu Luraghů vyvrcholil později palác Kolovrata Libštejnského v Ostruhové ulici, jenž znám jest pode jménem paláce Thunského — a opět ulice Ostruhová, plná měšťanské a rozmarné pitoresknosti, byla náhle znobilisována. Rozlehlé a vážné průčelí paláce, rozčleněné horizontálně i svisně s velkým vděkem geometrickým, roz-

kvetlo novým životem pod zázračnýma rukama Braunovy:
svrchovaný sochař, jenž byl s každý úkol naň vzne-
sený, pochopil bystře celkovou koncepci Luraghovu i zá-
kladní požadavek hraběte Kolovrata. Dva orlové, ptáci
královští, nesou na mohutných křídlech oblouk portálu, na
němž v konversaci vybrané, graciosní a především tlumené
usedli nejvyšší bohové, Jupiter s Junonou.

(Praha barokní, II. vyd. 1921, str. 3—7 a 18—26.)

V. HAVLÍČKOVA KRITICKÁ MEZIHRA

(1915.)

Nevelký svazeček řídkého tisku obsáhne snadno celou dvouroční žeň Havlíčka kritika. Pevná a pružná ruka šestadvacetiletého bouřliváka se odtrhla navždy od této slibné úrody hutného, ač dotud jen dopola vyvrátého žitného zrní a bodavě osinatých ječných klasů, jakmile plnost a vážnost času povolaly jej k veřejnému boji. Karel Havlíček opustil s lehkým srdcem a bez nejmenší vnitřní námitky kritiku, sotva poznal, že novinářství a politika nabízejí závažnější i důsaznější místo jeho schopnosti soudčí a vůdčí. Ani pak, když černá vlna reakčního soumraku srazila jej nadobro s čestné a vzdorné výspy národního žurnalisty, nevrátil se Havlíček mezi knihy a před pult literárního soudce; od-cizil se navždy slovesné kritice.

Havlíček nenalézal nikdy svého duševního domova v oblasti knižní, kudy jen procházel s nedočkavým chvatem, touže dospěti blíže k životu a k akci. Stačí pročísti jeho obsáhlou a otevřenou korespondenci, kde v střízlivé a jadrné věcnosti vyčerpává celý obsah svých rozvětvených zájmů, aby vysvitlo, jak Havlíčkovi na knihách a na literátech vlastně pramálo záleží: šlehne po nich někdy letmo bičíkem svého posměchu, avšak nekarakterisuje jich, ani se s nimi kriticky nevypořádává — pravý to protiklad Čelakovského, jinak ducha od Havlíčka nezcela různorodého, jenž v přátelských dopisech nemilosrdně a při tom s napjatým zaujetím účtuje s veškerou slovesností papírové své doby.

I tenkrát, když Havlíček po prvé prožíval prudký přerod duchovní své bytosti, za převratného pobytu moskevského, projevil velmi určitě základní nedostatek popularity literární. Zamíloval si Gogola, ovšem spíše jako bezprostředního zpodobovatele kypivé reality ruské, než jako umělce, avšak, sveden brýlemi slavjanofilského mámení Ševyrevova a Pogodinova, nedoceníl, ba ukvapeně snížil celou poesii petrohradskou s Puškinem a Lermontovem v čele, ano, přehlédl v samostačném daltonismu i onu osobnost, v níž se právě tehdy nejdokonaleji ztělesňovala literární myšlenka nové Rusi, kritika a myslitele Bělinského. Zaujímaje se dychtivě o ruského člověka v jeho zvykové barvitosti a národopisné živosti, nepopřál si času, aby studoval také ruského spisovatele a zvláště kritiku na Rusi — a když vrátil se domů do Čech, bylo nejinak.

Proto kritické dvouletí Havlíčkovo zůstalo pouhou mezihrůu v jeho životě. Neupadejme však do Havlíčkovy chyby: nepodceňujme tohoto intermezza! Stručně nahozené jeho věty mají křepkou vervu kypivého rozmaru, v němž šumí a vzpíná se bezstarostná svěvole nevybité a marnotratné mladosti, a když v úderech některých fortisim náhle a útočně se ozve ocelově znějící mužnost procitajícího hrdiny, naslouchejme pozorně a tušivě do budoucna... rány meče, jenž se tu teprv kuje a zkouší, budou záhy rozvedeny v symfonii očistné bouře odvahy a síly. A přece zase vítězí v kritické mezihře Havlíčkově jaré a zvonivé capriccio.

*

Opustiv příliš záhy a příliš mlád činnost slovesného soudce, Havlíček nemohl zůstaviti toho, co by bylo lze nazvati kritickým dílem. Máme od něho pouze několik referátů, které jsou improvisovány, avšak nedomyšleny a nerozvedeny; musíme se z jeho pera spokojiti nečetnými náběhy ke skutečné soustavné formulaci; najdeme bystré jiskěrky jeho polemického ducha a jeho kritického nadání v drobné a všední tříšti redakčních poznámek, nahodilých invektiv a podrážděných replik. Kletbou — ale zároveň

inspirací — této kritiky jest její příležitostnost. Denní náhoda dodávala arcíť zcela libovolně recesentovi „České včely“ knihy, časopisy, někdy i divadelní představení k posudku a k rozboru. Havlíček však pracoval o svých kritických článcích sám metodou příležitostnou: oddav se chvilkové náladě a okamžitému rozmaru, napsal nejednu stať přes noc; jindy však odložil na týdny, na měsíce rozepsanou úvahu, aby se k ní vrátil, odcizen tématu a zbaven inspirace; proto leckterý z Havlíčkových referátů působí nastavovaně a zlomkovitě.

Havlíčková kritická Musa jmenovala se *Chvíle* a popřávala mu pouze krátkých objektů. Jako v celém jeho životním díle, jeví se také zde zřetelný sklon k soustředěné drobné práci, která jen zřídka řadí krátké články jakožto organické členy v jednotný řetězec: nikoli kritický myslitel, nýbrž kritický žurnalista mluví tu k nám. Jsa neodolatelný tam, kde může v nejstručnějším rámci, řečí hutnou a argumentací spádnou vyjádřiti útočný svůj osud, Havlíček se nedovede v delších statích ubrániti, aby mu nedošel dech. Proto pověděl své nejříznější úsudky o spisovatelích a své nejpronikavější glosy k české vlastenecké romantice ne snad ve formě kritického referátu, nýbrž ve dvou, čtyřech rádcích epigramu: na této úzké stezičce mezi dvěma hlohovými keři se líbá s Musou svou nejšťastněji a nejdravěji.

Proto pouští uzdu i své jízlivé zlomyslnosti, kterou v kritikách vlastních snažil se ovládnouti. Neodsuzuje pouze, nýbrž hned karikuje: neútočí toliko na dílo, ale i na osobnost jeho spisovatele; vyjímá z plnosti autorova zjevu jediný rys a to nejubožejší či nejpitvornější. Nechce viděti celého Achilla — spokojil se ovšem často také levnější půtkou s pouhými literárními Thersity — nýbrž míří jen a jen na jeho patu — a nechybuj se jí nikdy. Havlíčkova satira literární, jež vysvobodila naše panenské písemnictví z dosavadní zdrženlivé anonymnosti a ohleduplné typičnosti Langrovy a Koubkovy, stojí nepopěrně nad jeho kritickou praxí: má-li zde úctyhodné občanské ctnosti Boerovy, přibližuje se tam rozpustilé geniálnosti Heinově.

Příležitostná nahodilost, která řídila kritickou praxi Havlíčkovu, zavinila, že Havlíček změřil dostřel svého soudu pouze na průměrných a prostředních dílech epigonských. Ni jedenkrát nebylo mu přáno vyrovnati se s velkým tvůrčím činem básnickým neb myslitelským. V té věci dostalo se mu nevděčnějšího údělu než kritikovi jeho rodu, Ludvíku Boernovi; ten vyplýval sice svůj soud i svůj hněv v zápase s Claurenem a Houwaldem, ale přece směl střetnouti se kriticky nejednou se samým Goethem. Leč kdo byli předmětem Havlíčkových rozborů a útoků? Tři odvození dědici české sentimentální romantiky, Tyl, Vocel a Kapper; dva čeští nohsledové německé filosofie ještě před plnou krystalisací svého myšlení a své povahy, Augustin Smetana a František Čupr; chlební pisálkové Jakub Malý et hoc genus omne. S jediným velkým básníkem zkřížily se Havlíčkovy kritické cesty: s básníkem srdce, života i slohu, s Boženou Němcovou. Než, i o ní psal Havlíček před vlastním rozpukek jejího románu. A proto má kritika Havlíčkova namnoze povahu negativní.

*

Karel Havlíček náležel celou bytostí k paradoxnímu rodu těch rozkošných a neodolatelných lidí, kteří provádějí vše, čehokoli se, třeba na okamžik, dotknou, s hlubokou a opravdovou vážností a přece stále hrají a srší rozmarem, žertem a veselím.

I do svých recensí nasel štědrú rukou plno zlomyslných vtipů a přiosťřených prostořekostí, že by povrchní a pedantický čtenář mohl pochybovati o jeho opravdovosti a rozvaze. A nastojte, jest právě Havlíčkovi kritika velmi závažnou funkcí kulturního svědomí a naprosto nezbytným činitelem v literatuře!

Starovlastenečtí jeho současníci, hudoucí neúnavně v „Květech“ vzájemně uznalou a zdvořilou chválu, pokládali kritiku za jakousi pomůcku blahovolného společenského mravu a pěstovali to, co Havlíček jízlivě a trefně převzal „kritikou omaštěnou“. Ti, kdož v Havlíčkově době

přenášeli literární rozbor do bezpečnější oblasti genetického výkladu a evropské souvislosti, zdržovali se rádi rozhodného a závazného soudu a ukrývali pohodlnou bojácnost svých povah za hradby literární učenosti a výmluvných paralel: V. B. Nebeský byl mezi nimi jemně odstíněným badatelem, K. Sabina oslnivě duchaplným diletantem. Havlíček radil však kritiku jinam: ctil v ní projev charakternosti, přiřkl jí poslání národně literární hygieniky, obvěnil ji všemi částmi zbroje Palladiny, štítem bezohlednosti, přílbicí mravní čistoty, kopím povahového vítězství; hle, pravá dcera Diova!

Máme od Havlíčka sotva náповědi o metodě jeho kritiky, zato pro jeho prudkou lásku a nepodvratnou úctu ke kritice jest jeho autentických svědectví a projevů celá řada. „Kapitola o kritice“ dala by se z valné části nazvati apologií, ale též apoteosou kritického umění; slavný rozbor „Posledního Čecha“ zahajuje výzva k čestnému a útočnému kriticizmu; s dvornou něhou psaný referát o pohádkách Bož. Němcové se rovněž neobešel beze vstupní obrany kritického poslání. Před Josefem Durdíkem, jenž se stejnou přesvědčeností, avšak s vyšším stupněm dogmatickosti soudil a mluvil o sociální hodnotě kritiky, nezastal se v Čechách nikdo tak rozhodně desáté Musy jako Havlíček. Činíval to někdy apodiktickými soudy, jindy důraznou argumentací, nejmocněji však vyzněla jeho chvála kritiky, když si připíala křídla vzrušeného výlevu. V replice Tylovi oslovuje svého citlivého a rozbolestněného soka ironickými a přece horoucími slovy:

„Kritika ta je Vaše nejvěrnější přítelkyně, Vaše milenka, s Vámi nejudřimněji smýšlí, ta při Vás setrvá až do konce, neopustí Vás, kdyby Vás i celé čtenářstvo opustilo, kdyby Vaše spisy již žádný nechtěl čísti, ona je bude čísti, jednou, dvakrát, s olůvkem v ruce, s zářícím se okem mateřské lásky. Vy věčně její, ona věčně Vaše, Vy oba svoji věčně, věčně, na mnohá léta, do skonání světa!“

Věty, myšlené jako sarkastická hrozba vržená v polemice, čtou se dnes jako vyznání víry kritikovy. Polemický

temperament, jímž Havlíček byl od hlavy k patě, nemohl nenalézt v kritice nejvlastnější formy výrazové, avšak hrdina charakterní opravdovosti nedovedl ji nepřenést do mravní sféry vnitřních nutností. Zní to snad paradoxně: a přece — na těchto zlomcích a náběžích kmitá se záblesk kritické geniality.

*

Zdá se, že vrstevníci Havlíčkovi cosi takového vytušili hned po přečtení výbojné recenze Tylova „Posledního Čecha“ v červencové „České Včele“ roku 1845, kde si Havlíček dobyt v prudkém a hlučném klání svých ostruh kritických; rozhodný souhlas a rozhodnější ještě nesouhlas, jež se ozvaly v zápětí tohoto rozboru, svědčí o tom dosti výmluvně.

„Poslední Čech“ Tylův není sám o sobě mnohem více než plytký zábavný románek z chvatné ruky obratného řemeslníka: chatrnou a zborcenou stavbu ve zvlgarisovaném slohu romantickém zastírají květnaté úponky vlasteneckého horování a řečňování v onom nesnesitelném přěsládlém eufuismu, který brání pravému muži, aby tuto rozbředlou knihu přečetl až do konce; teprve Karolina Světlá dovedla z podobných námětů a v příbuzném rámci vytvořiti básnická díla vyššího stupně a psychologického zájmu.

Avšak Havlíček neviděl v „Posledním Čechu“, který ho hned uslzenou elegičností svého názvu podráždil, pouze jednu z tuctových prací epigonského Tyla. Kniha — a v tom se již hlásí lví spár Havlíčkovy kritiky — byla mu znakem, byla mu symptomem. A jako na chorobný příznak vlastenecké literatury a vlastenecké společnosti vrhl se na ni mladý a bezpečný diagnostik.

Kritika „Posledního Čecha“ jest při vši nesoustavnosti a při veškerém improvisačním postupu skvělá; co chvíli jejími odstavci, plnými rozmarného humoru šlehne blýskavice geniálnosti. Havlíček žádá sice důrazně novost a původní invenci námětu, ale brzy od látkových hledisk sestupuje hloub. Chce organickou jednotu stavby; nepřomíjí,

jestliže spisovatel opouští meze, jež si byl sám vytkl; pro-
následuje ho bez milosrdí pro neústrojně přídavky, zbyteč-
né vsuvky a prázdné nálepky. I později, kdykoliv posuzo-
val básnické dílo, jež bylo složitěji stavěno, tázal se Havlí-
ček především, zda je stavěno zákonně a důsledně — správně
kritika měřila tu umělecký výtvar na jeho stylové orga-
nisaci.

Jakoby mimoděk formuloval Havlíček hned v první re-
censi několik osvícených zásad svého literárního soudu. Jak
osvobodivě působí úsečně pronesený protest proti nedbalé
a libovolné nedůslednosti a nepřirozenosti obrazů a tropů,
čímž hřešil nejen Tyl, ale celá jeho škola: a zase ozývá se
požadavek ústrojného růstu, klidné původnosti! Kolik du-
ševní zralosti a mravního zdraví prozrazuje letmá poznám-
ka, již Havlíček zaútočil na pošetilého a nechutného hrdinu
Tylova Pedrazziho-Petráčka: „K humoru by nedostávalo
se jen trochu velkodušnosti a srdečnosti!“ Tu promluvil
Gogolův žák, či spíše duševní syn, jenž by asi ještě dnes
se neuspokojeně odvrátil od českého humoru!

Mohlo by se zdáti, že Havlíčkova kritika jest celým za-
ložením čistě mužského temperamentu. Že v díle slovesném
zdůrazňuje toliko rysy konstruktivní na úkor živlů deko-
račních. Že rozumí linii, nikoliv však barvě, že jest práva
povaze a rozumu, nikoliv srdci, že chápe sílu, nikdy však
něhu. Nelze toho tvrditi bez výhrady. Slova, jimiž Havlíček
ocenil milostné ovzduší báchorek Boženy Němcové, věty,
kterými snad i přecenil serafinské schema Vocelovy hrdinky
Ludmily, ano apoteosa lásky při této příležitosti, dokazují,
že ani druhá polarita nebyla Havlíčku-kritikovi zcela ode-
přena. Vždyť i v životě byl to muž, který v bojích vůle
a rozumu nepozbyl ničeho z povahové a citové vroucnosti.

*

A přece historický význam Havlíčkovy kritiky záleží
mnohem méně v tom, co tvrdila, než v tom, co popírala:
tento slovesný soudce zastával řídčeji úlohu obhájce než
poslání žalobce.

Havlíčkovy nejprudčeji a nejjistěji mířené rány platily cítění a umění romantickému. V Tylovi pronásledoval romantického sentimentalika, jenž si hovoří v citech a pomyslech, daných již pouhou konvenienčí a rozvodněných způsobem epigonským; že byl Tyl nejenom obětí, ale i svědčím vkusu svého čtenářstva, vypadla Havlíčkova recenze tak krutě a nelítostně. Druhý protiromantický úder Havlíčkův směřoval a plnou váhou dopadl na zádušnou hlavu lyrika Siegfrieda Kappera, vůči němuž neznal kritik ani míry ani spravedlnosti: tak se mu přičila romantická elegičnost, obrácená do minulosti a do dálky a vyhýbající se v citlivkovitém narcisismu všem drsným skutečnostem života. Ani v líbivém vypravěči „Posledního Čecha“ ani v zachmuřeném básníku „Českých listů“ nešlo Havlíčkovi o romantické osobnosti, nýbrž o romantické typy, které nadto rozsuzovala jeho kritika se stanoviska národní otázky české; společenská hygiena zatlačila svými zřeteli čistě estetické hodnocení.

Nuže, co postavil Havlíček proti životnímu ideálu romantickému, proti kultu citu, proti náboženství samolibého já? Na to odpovídá sám v rozboru Vocelova „Labyrintu slávy“, jestliže „zdravou, pružnou filosofii“ se vším důrazem velebí „cit mužskoobčanský“, který byl předem rozhodně a určitě odlišil od veškerého humanitního kvietismu. Krásný čin zrozený z vědomí solidarity stojí mezi Havlíčkovými hodnotami nejvýše — a umění buď cestou k němu! Proto Havlíček jest zastáncem poesie tendenční, ba i didaktické, v které vidí jen mravní a společenské vklady.

Pokládal-li romantickou sobeckou citovost za nebezpečný svod od cesty ke krásnému, hromadnému činu, neobával se o nic méně abstraktní spekulace romantické, ztrácející se v oblacích pojmů v dýmu slov a opouštějící pevnou zemi. Německá filosofie, ať Heglova či Herbartova, byla mu školáckým mudrctvím, proti němuž osvětářsky stavěl svůj „zdravý rozum“; Augustin Smetana stejně jako František Čupr zdáli se mu lehkomyšlnými lovci prázdných formulí a neživých představ. Osvícenský pozitivismus Havlíčkův čelí

netoliko proti metafysice, nýbrž proti spekulaci vůbec; po-
dezírá nejen závratné bloudění abstraktní myšlenky, ale
i každý její vzlet; cítí ideu pouze jako vůdkyni k životu
praktickému.

Ještě z Brixenu, v srpnu roku 1852, napsal zralý a zocel-
lený Havlíček Palackému příznačná slova sebecharakteri-
stiky: „Každý dobrý beletristický plod vychází z klidné
a pokojné mysli.“ Lze stručněji a pádněji vymeziti inspi-
raci protiromantickou?

*

Avšak Havlíčkova kritika hlásí se ještě něčím jiným
zcela důtklivě do tábora protiromantického. Dva ostře
ohraničené typy kritiky vracejí se stále v slovesných ději-
nách. Jedni kritikové hledají vždy pevná, trvalá pravidla,
jimž se má podříditi kypivá plnost básnického tvoření;
i když tvrdí, že své principy vyvodili z umělecké empirie,
pokládají je přece za cosi hotového, neměnného, závazného,
čím se musí řídit také tvorba příští. Věří netoliko v objek-
tivnost svých dojmů, ale i v obecnou platnost estetických
soudů... jsou to d o g m a t i k o v é. Duševním jejich do-
movem jsou století racionalistická, vkus jejich přiklání se ke
klasičnosti, převahu mezi nimi mají Francouzi nebo alespoň
rozhodní žáci kultury francouzské: Boileau, Lessing, La
Harpe. Druzí kritikové se táží především po dějinných
podmínkách, z nichž výtvar básnický vznikl; zákony vý-
voje a determinace, které čerpají z pokorného a trpělivého
poznání nepřetržitého kulturního dějství, jeví se jim jako
cosi věčně živého a měnného... jsou to historičtí
relativisté. Hlásí se za syny romantiky a pyšní se
jejich tušivou zvidavostí a zjitřenou sensibilitou; mezi je-
jich duševními předky jsou germánští duchové: Herder,
paní ze Staëlů, bratří Schleglové.

Havlíček je rozhodný příslušník prvního typu: nevzhlí-
žel nadarmo k Lessingovi jako ke svrchované autoritě kri-
tické. V zásadní „Kapitole o kritice“ prohlásil se pro obec-
nost a objektivitu krasovědných soudů; vymezil číře dog-

maticky svobodu v umění jakožto „veliké, neskončené množství rozličných pravidel“; přiřkl kritikovi úkol bdíti nad pravidly těmito. Stál rozhodně blíže Dobrovskému a Čelakovskému, jejichž soudy byly apriorní a normalisující, než mladší skupině kritické, zastoupené Sabinou a Nebeským, kteří po cestách bratří Schleglův hledali podmínky, za kterých vzniká z plnosti kultury básnický čin.

V době, kdy u nás — a v neposlední řadě jeho vlastním působením — skomíral romantický ideál, postavil se Havlíček literárně na stanovisko p ř e d r o m a n t i c k é. Obdivovatel Lessingův a žák Voltairův vrátil se v kritice k hodnotám XVIII. věku. Případ jeho jest paradoxní, není však ojedinelý: opakuje se jím kulturní drama Ludvíka Boerna.

*

Kapitola „Boerne a Havlíček“ musí býti teprve napsána, nestačí však, aby se školskou pílí byly tam sneseny motivické ohlasy a slohové paralely, mezi nimiž zatýkací výjev z „Tyrolských elegií“ překvapuje a uchvacuje nejvíce.

Oba strážliví myslitelé a jasní stylisté, Ludvík Boerne a Karel Havlíček, se sami pokládali za žáky Lessingovy, ale literatura, jež byla učenému tvůrci „Laokoonta“ životním osudem, znamenala pro oba jeho dědice zprvu záminku, pak prostředek, posléze přítěž. Dokud německý filistr v restaurační době hledal velikost jen v divadle, akci pouze na prknech, plnost života jenom v podání scénickém, byl Boerne vášnivým a bezohledným kritikem dramaturgickým. A stejně Havlíček prováděl kritiku slovesnou ve stísněném období předbřeznovém, kdy směli jeho rodáci nalézati výraz svého češství jedině u povídkářů a lyriků. Odmítavá a prudká zápornost Boernovy i Havlíčkovy kritiky není než výrazem palčivé bolesti z maloduché doby a pokusem osvobození se z její nečinné a sentimentální kletby. Jakmile jen vzešel první úsvit nového, svobodnějšího, občanstějšího věku, odhodil Boerne kukátko divadelního referenta a Havlíček ostře přiříznutý brk slovesného zpravodaje, a vrhli se do politiky, do veřejné výchovy národ-

ního mínění, aby, jak jen možno, ztělesňovali právě k r á s n ý č i n.

Oba přeskočili v charakterním anachronismu celý vývoj, jenž je dělil od osvícenství a vrátili se k hodnotám XVIII. věku: k praktickému utilitářství a k výchovné tendenci, k důsledné vládě zdravého rozumu a ke kultu živlů uvědomělých i účelných v poesii, k chvále mužně vyrovnaného zdraví a charakterní kázně. V začátcích svých souvisel jak napodobitel Jean Paulova citově rozechvělého slohu, tak drsný virtuos v ohlasech lidové písně s romantikou; za útočného působení kritického postavili se oba na rozhodné stanovisko protirromantické, v hloubi duší však patřili ke kultuře předromantické. V Boernovi i v Havlíčkovi ožilo naposled před rokem 1848 západoevropské osvícenství, arciť pomíšeno s liberalismem nové společnosti občanské.

Co však dělilo Havlíčka od Boerna, byla různorodost jejich založení a mravního nadání. Boerne zůstal vždy povahou problematickou, podlamovanou vnitřními rozpory: byl ve všem všudy Židem a přece se sám odřízl od své rasy a její tradice; miloval horoucně německý národ a přece cítil sám, že jeho temperament, jeho sloh, jeho vtip jsou bližší Francii než Německu; hlásal stále solidaritu a soudržnost všech a hynul v smutné samotě chladného vyhnanství. Havlíček byl charakter z jednoho kusu ocele bez kazů a puklin, sám v sobě jist, záhy vyzrálý a dospělý, vždy vědom cíle, ale zároveň bezpečen resonancí, neoblomný v činu a silný v utrpení. Jan Neruda nazval Havlíčka krásně „věčným mužem“, a národ vidí v něm především n o v o v ě k é z t ě l e s n ě n í h r d i n y.

Havlíčkovi, který tvoří sám bohatýrskou kapitulu našich dějin moderních, nebude snad příliš ublíženo, zapomeneli se na jeho krátkou kritickou mezihru, jež v celkové perspektivě historické poněkud mizí. Ten však, kdo důvěrně pochopil smysl a mravní cíl Havlíčkovy osobnosti, nechtěl by ani tohoto intermezza pohřešovati v životním jeho dramate: právě zde se skrývají prakořeny další akce Havlíčkovy.

Také Havlíček politik a novinář byl prudký a bezohledný protiromantik. Rakousko za předbřeznové reakce a za porevolučního absolutismu, jež Havlíček potíral krok za krokem, omamovalo se v tíživém, ba horečném svém spánku romantickými sny. Nahrazovalo si skutečný život vůle a činu malátným a konvenčním kultem rekonvalescentské citovosti; ježto mu byla úředně zakázána co nejpřísněji přítomnost a realita, konejšilo se zádumčivou elegičností; neodvažujíc se přímého pohledu na věci, kouznilo si neorganické obrazy a žilo z vyumělkovaných tropů. Co v Čechách Tyl, Vocel, Kapper podávali v malém měřítku, to bylo náplní netoliko vídeňské poesie s Grillparzerem v čele, nýbrž i Vídně samé a její vlády. A zdaž není to ještě dnes osudnou kletbou všeho, co tvoří úřední a reprezentační Rakousko?

Havlíčkovu zásadní odmítnutí nečinného a odtahitého kvietismu v kterémnsi literárním posudku bylo říznou odpovědí na monotonní radu reakčních vlád v Rakousku, jimiž vyhovávaly všechny národy a stavy: „klid jest přední povinností občanskou“ ... do vody mrtvé a hnijící vržen byl kámen, kolem něhož šířily se vždy širší a zdravější kruhy. A Havlíček sám, stoje na břehu, neustával bouřiti stojatou vodu.

Tehdy však nebyl již kritikem slovesným. Ruka, ztužená v útoku na literáty a pisálky, odvážíla se těžšího a závažnějšího boje. Zápas ten posud není dobojován, ale bijeme se v něm statečněji a nadějněji, víme-li, že douglasovské srdce Havlíčkovo nás provází.

(Zvony domova, 1916, str. 69—83.)

VI. MARIETTA

(1925.)

Kalné a prudké vlny hadovitě se svíjející Adiže nesou v širém toku roztálé sněhy a roztráštěné morény z Dolomitů a Oetzthalu, a jako by pohrdaly v horalské pýše rovinou a městem, ženou se pod hradbami a věžemi starobylé Verony neúčastně, zrcadlice jen nevrle temná mračna časného dne jarního. Ale také staré pevné město velkého bohatýra gótského, Dětricha z Berúna, se v dusné atmosféře neúplné a nevrle vesny chmuří a mračí. Mohutné věže na Piazza dei Signori i v blízkosti románského domu posupně sahají k tmavé patě nízkých oblaků; mocné trosky Diokleciánovy arény nastavují lhostejně a opovržlivě začernalé své zdivo předčasnému teplu, které snad již zítra vystřídá mrazivý útok severáku z Alp. Kalný smutek únavy a mdloby teče po zašlých freskách chátrajících a z vulgarisovaných paláců v blízkosti Piazza dell'Erbe a Porta dei Borsari; a jak krutě, přísně a tyransky shlížejí zpod svých věžatých a kamenně kvetoucích sarkofagů krvelační Scali-gerové na drobného chodce, který chvátá mimo jejich náhrobní gotiku, prázdnou zbožné pokory pravého srdce křesťanského, naopak stavějící na odiv ulice hrdý osnít a neproniknutelný helm vítězného dobyvatele!

A přece jhne mé srdce ve veronském ovzduší a všechna tíha padá s něho, jako bych chodil vlahým jasem a čirou pohodou blaženého dne slunce a lásky. Zdá se mně, že vdechují fialky svěžích dívčích úst a s nimi mámivou něhu oddávajícího se panenského mládí, které mně neviditelnými rukama prostřelo na cestu olivové snítky a chumáče květů anemonových a jehož lichotivé šeptání mne opráďá,

usednu-li v tichém zákoutí chrámovém, zadívám-li se s mostů do proudné řeky, procházím-li se osamělou křížovou chodbou z narůžovělých mramorů románských. Okouzli mne to snad má nová, kamenná přítelkyně ze Zeleného trhu, Madonna Verona, tím svým podivným měkkým vděkem, v němž se mísí zdravý a přirozený půvab antický se zamýšlenou grácií středověkou? Vracím se znovu a znovu k této patronce městské, tak cizí uprostřed hlučících trhovců a tak blízké potřebě snilkově, a stále intenzivněji prožívám, jak se zde z vod městské kašny vynořila bezděčnou shodou století sama syntéza vlašského ženství, které jest na pohled tak zádumčivé a v podstatě horoucí.

Nebo provázíš mne to rodným svým městem stále ty, nesmrtelná princezničko veronská, Julinko Capuletová, a jsou to opravdu tvé temné, velké, nedočkavé oči právě dospělého dítěte, co se na mne tázavě a vábivě upírají každou chvíli, aniž vím, komu náleží? Stanul jsem před tvým rodným domem ve via Cappello, v jehož znečištěném nádvoří rozbili vetešníci své stánky a řemeslníci své dílny, marně pátraje po zahradě, do jejíž keříků vavřínových a tamaryškových sestoupil nedosycený Romeo z tvé dívčí ložnice, provázen tvými pocely a obavami. Hodil jsem kvítek do tvého náhrobku, jehož středověký mramor byl jediné zachráněn ze ssutin františkánského kláštera, kdežto ostatek i s celou bratra Lorenza a Jana zabrán byl nudným a všedním koňským tržištěm. Jako bys byla žila skutečně a nejenom v obraznosti básníkově, hledal jsem stopy tvých dívčích pozlacených střevíčků po celém městě, a usmál-li se na mne s oltáře některý obraz Morettův nebo Carottův s laskavou důvěrností, řekl jsem si radostně v duchu: Hle, tyto světcové spočinuli pohledem se zalíbením, tyto světice s požehnáním na Julince Capuletové, když klečela na stupních v modlích, tisknouc k nadržům sotva rozvitým knihu modlitební a když prosila Boha ve spanilé nevědomosti za to, co se jí mělo státí zároveň slastným a záhubným osudem. Dávno se rozpadly princezny a kněžičky ze vznešených rodů Scaligerův, Viscontich a Carrarů v prach a za-

pomenutí, a jenom ty, dcerko fantasmie básnickovy, žiješ uprostřed svého rodného města v neporušené mladosti, ochotna zjeviti se každému, kdo po tobě touží.

Po třetí z mladých žen, které mně byly milostnými zasvětitelkami do městského tajemství veronského a zároveň blahodějnými strůjkyněmi osvobodivé nálady za těžkého ovzduší soumravného, doptávali byste se marně nad Adíží — nikdo vám nepoví o plavovlasé Mariettě s modrýma očima, která prodávala květiny a fíky u kostela svatého Zena. Nespatrił jí tam nikdo, pouze úrodná imaginace české básničky: Madonna Verona náleží výhradně svým krajanům, Julinka Capuletová stala se potěšením celého světa, ale tato chudička květinářka, která kdysi vykoupila českého vojáka z Podkrkonoší, obrodívši ho svou nábožností a čistotou, zjeví se jenom nám Čechům, kteří zablouđí do Verony. Dříve ještě než jsme četli svého Shakespeara a studovali dějiny, bylo nám pevnostní a vojenské město Verona známo z půvabné a tklivé povídky Boženy Němcové „Chudí lidé“, stejně jako jméno sladké a jasné Florencie poznali jsme nejprve ze životního příběhu komtesky Hortensie v „Babičce“. Nejsou to cestovní a reálné zkušenosti z Itálie, které zde Božena Němcová vypravuje; ona, duše jižní, ano vlašská, nesměla nikdy překročiti Alp a musila se spokojiti s tím, že episodicky vkládala do svých prací, hledajících a oslavujících podstatu lidové a národní duše české, své sny o Itálii, upředené z knižního studia a z básnické touhy. V „Babičce“ má Hortensiina florencká epizoda místo docela podružné, leda že jest nejpůvabnějším květem aristokratického sklonu básniřčina, který dovedla harmonicky smířiti s vřelou úctou k prostému, lidovému lidství. V „Chudých lidech“ Jakubova epizoda veronská má však význam daleko hlubší, neboť teprve skrze ni se stává vlastní hrdina povídky, mravní bohatýr v zaplátované kazajce, Jakub Halina, oním člověkem božím, jakým ho chtěl míti idealismus Boženy Němcové, aby dovedil svou víru v poctivé, prosté srdce českého chudého člověka, schopné spasit svět obětavostí a sebezapřením.

Krajané Boženy Němcové i odborníci literární srovnali velice podrobně i pečlivě skutečnostní základ „Chudých lidí“ s jejich básnickým zpracováním, které leželo plných dvacet let za životními zkušenostmi poetčinými v Červeném Kostelci. Vracejíc se v nejtěžších dobách svého podlomeného a zklamaného života vzpomínkami do šťastnějších let své mladosti, křísila jasně a určitě postavy, s nimiž se kdy byla setkala, a v nichž mladistvý její bystrozrak odhalil jiskru božskou. Při kresbě figur se držela i v „Chudých lidech“ věrně živých modelů, které literární věda dodatečně zjistila: žili kupečtí manželé Hlouškovi, žila rodina Martoňova, žil Jakub Halina se sestrou Andulou, žil neblahý myslivec, původce požáru v Kostelci, i nešťastný muzikant Salve Regina. Ale tam, kde tyto typicky krajové a kmenové postavy rostou k spanilosti povahové prostými zápletkami novelistickými, tvoří Božena Němcová úplně samostatně podle svých psychologických zákonů, z nichž zákon o svobodě srdce, schopného sebeobětování vykoupiti bližního, stojí nejvýše; pak se již nadobro od svých modelů odpoutává. Učení odborníci doložili v detailech, ale zapomněli shrnouti jednotící formulí pozorování, že právě ty stránky v „Chudých lidech“, kde poesie kypí nejsilnějším varem, vznikly buď smělou kombinací skutečnosti a imaginace, nebo ještě častěji volnou hrou fantasmie. Lyrickou improvizací, posunující bezstarostně dějiště i jména, jest půvabný výlet ke zřícenině v Litoboři. Jenom v tichém snění toužebné duše básnířčiny se linulo houslové noční duetto z polotemného okna červenokostelecké fary, kterou osadila básnířka kněžem nikoliv podle vzpomínek, nýbrž podle svého idealistického požadavku. Ne ve skutečnosti, nýbrž pouze v knize určen byl milostný osud Florinky Martoňovy harmonickým štěstím s Mánkem rychtářovým, jen aby naplněn byl zákon lásky, která přemáhá překážky stavu, rozpory rodinné, nesnáze peněžní... milujte se a budete spaseni!

Také románek Jakubův a Mariettin vytvořila zcela volně, nedbajíc motivů ze skutečnosti, obraznost Boženy Němcové, když si byla nahrála peruti k rozletu u nevyhasína-

jičího krbu její horoucí citovosti. Spoléhajíc na vzpomínky a vypravování českých vojáků na ležení v rakouské tehdy Veroně, kolem jejichž fortů, bran a bašt dosud vlaje císařská vojenská sláva potrhaným praporem černožlutým, přibásnila Božena Němcová svému hrdinovi Jakobovi vlašskou minulost. Sám se uprostřed ní kreslí jako typický český voják na cizí půdě, které nerozumí a která jím pohrdá; jako piják furiant a rváč vstupuje do života a do Verony mladý podkrkonošský chasník, jenž má dorůsti k výši člověka božího. Starobylé a krásné město, které se mělo státi zpupnému Jakobovi Damaškem, zná básnířka sama jenom z knih, a to dokonce jenom německých; zprávy ty dostaly jí však, aby nakreslila živý, byť ne zcela přesný obraz městský. Čtenářka romantických básníků nezapomněla v něm na hrobku Romea a Julie a na starý klášter františkánský; milovnice umění posunula v popředí veronských chrámů kostel sv. Zena, k jehož slavnému portálu postavila svou půvabnou Mariettu; temný obrys divadla římského kmitl se alespoň na okamžik vypravováním.

Nebyla by to však Božena Němcová, kdyby i ve Vlaších hledala své hrdinky ve vznešeném stínu chrámů, paláců neb divadel. V chudíčkové chatě rybářské nad Adizí nachází Jakub Halina svou Mariettu, plavou, ale již poitalštěnou vnučku českého zahradníka, zapomenutý kvítek, vzešlý ze semene, které česká posádka zanechala ve Veroně. Pouliční prodavačku květin a fíků, stávající uprostřed lazaronů a dveří kostelních, dovedla básnířka na několika stručných a přece výmluvných stránkách obestříti kouzlem tak čistým a teplým, jako by Marietta byla sestoupila s některého ol-tářního obrazu v San Giorgio in Braida; sympatie Boženy Němcové sdílí se čtenáři, jenž ani se neodvažuje vysloviti pochybnosti o psychologické pravdivosti této silně idealisované postavy. Mravní čistota a zdrženlivost dívky z české krve znásobena je při Mariettě živou a tvořivou mocí její vlašské zbožnosti; dobročinná a milosrdná k lidem, jest především oddána Bohu; dovede muže milovat po sestersku a vychovávat ho stykem a hovorem. Jest v tom kus roz-

tomilé a anachronistické naivnosti, že veronská květinářka z lidu vyléčí českého vojáka z rodového záští příběhem o rodě Monteků a Capuletů, ale věříme jejímu mravnímu působení na Jakuba Halinu již proto, že v něm vlastně jenom oživuje jeho výchovu otcovskou. Tak se ve vlašské zemi přerodí divoký, mstivý a násilnický český hoch stykem s malou lidovou světicí, jíž slíbí státi se hodným, snahou o stálé zdokonalování. Ve výjevu, který má spíše půvab legendy než plnost reality povídkové, rozcházejí se milenci po bratrstvu, aby si slíbili lásku a — nespátrili více. Po letech obrozený Jakub se vrací do Verony, nachází však již jenom hrob Mariettin zalévaný slzami a vzpomínkami její matky. „A navždy jsem odešel z krásné krajiny, bych doma sloužil Bohu a lidem,“ zakončuje Halina evangelicky prostými a působivými slovy příběh své lásky a obrody. Další životní pout tohoto člověka božího, jenž, nuzák, rozdává bohatším, odstrčený, zjednává spravedlnost jiným, posmíváný, jde po pravé cestě k Bohu, dokazuje, že se nesetkal s Mariettou nadarmo.

Marietta Boženy Němcové není plastickou postavou, v níž přímé a syté pozorování nastrádalo přesvědčivou plnost života, neb v níž povahová tvořivost básnická povznesla skutečnost k výši typu; není jí stejně jako komtesa Hortensie z „Babičky“; vždyť i Verona z „Chudých lidí“ jest spíše knižní fikcí než reálním obrazem. Tyto výtvořily se ne z poznání skutečného světa, nýbrž z ušlechtilé touhy po vyšších prvcích soužití lidského, po mravní harmonii, po uskutečnění říše lásky a dobra. Božena Němcová nezasadila jich náhodou do rámce vlašského, neboť Itálie jí, vychovance období romantického, byla tou požehnanou zemí, kde harmonie jest domovem. Básnířce samé nebylo přáno tam vstoupiti: nepoklekla u hrobu světce v Padově, nebloudila pod bezoblačným modrým nebem mezi cypřišovými a vavřínovými háji ve Florencii, nezamyslíla se před amfiteatrem ve Veroně. A přece jí tam český poutník potkává v podobě Mariettině v sesterském

společenství Madonny Veronské a Julinky Capuletovy
— vždyť v tomto složitém, zamračeném a pustnoucím městě
nad Adiží bude plně šťasten jenom ten, koho tam bude
provázet sesterská touha po harmonii, jasu a míru.

(Hovory okamžiků, 1926, str. 97—102.)

VII. DOPIS IMAGINÁRNÍ

(1911.)

Jan Helcelet Ignáci Janu Hanušovi.*)

V Brně na podzim 1861.

Vmrtvých a kalných dvorech Tvého podivínského Klementina, drahý příteli, rezavěji a rudnou zvolna osamělé a vyhoštěné stromy; ranní mlhy pražské jeseně vymývají starodávné dlaždice pod zamřížovanými okny Tvoji jesuitské residence až do růžova; znepokojení ptáci, jejichž křídly lomcuje tušení jižních dálků, krouží zvědavě a nedočkavě kolem zeměkoule na plecích Vašeho Atlanta. Jest podzim, a ty, starý hochu, nevíš o tom ničeho, praničeho. Procházíš se den za dnem těmi strašidelnými sály knihovny, jejíž tlusté zdi odrážejí pochmurně Tvé pravidelné kroky, sejmeš s červotočivého stojanu hned tu hned onu mrtvou knihu, abys ji odložil po několika minutách s rozmrzelým neuspokojením; trápíš se od rána do večera nějakou etymologickou hříčkou neb bájeslovnou pohádkou: vid', že nezapomenul jsem nic podstatného z Tvého pravidelného

*) V krásné a bohaté korespondenci Jana Helceleta a Ignáce Jana Hanuše, kterou jsme vděčně přijali z pečlivých a pilných rukou Kabelíkových hledali bychom marně dopis zde otiskžený. Nepatří též ani k oné bolestně rozsáhlé řadě listů obou věrných přátel, jež se nenávratně ztratila: nižádný dodatečný nález v Praze, v Brně či v Olomouci neuvědčí náš tisk z nepřesnosti. Ale kdo nám může zabrániti, abychom si, pohlížejíce na historické podobizny Jana Helceleta a Ignáce Jana Hanuše, silou a darem imaginace nedomýšleli jejich písemné rozhovory, i ty, kterých sami nechytili literárně?

denního obsahu! Jest Ti snad v tomto intelektuálním vězení lépe, než by sis sám rád přiznal; jak bys Ty, ztělesněná námitka a výčitka, připustil, že se Ti nedaří právě nejhůře!

Ale nežádej ode mne, abych i já byl zamilován do Tvého Klementina, do Tvých knih, do Tvé praslovanské mytologie. Nemohu a nemohu! Nerozumím snad zcela Vaši Praze, kde se vždy z revoluce léčíte historií a z přílišného rozpětí sil filologií; nezdomácnil bych nikdy mezi Vašimi barokními chrámy a zkroucenými svatými, což na Vaše mysli nezůstává bez účinku; nechápu prostě, jak možno nahrazovati si pocit bezprostředního života odvozeným věděním o živoření v minulosti. Nezvi mne tedy, přáteli, již do Klementina a nevytýkej mně nepřátelství k Praze. I já ji miluji a to velmi horoucně, ale po svém: jako město života a budoucnosti, nikoliv však jako tvrz minulosti a zděnou pokladnici knih a tradicí. Až přijedu, milý Hynku, zas do Prahy, požádám Tebe asi, abys mne zavedl k jezu, kde se vzpíná a bouří prudká voda, na zarostlé stráně, kde pod hnědými habry a javory jest tolik zeleného mlází, na ty Vaše krásné a divoké ostrovy, kde najednou skrze vrbové větvoví neb šeríkové loubí jest viděti zubaté štíty, kamenné sloupy a nespoutané věže města. Avšak odpusť starému brachu to mladistvé blouznění; vysměj se mně za to!

Mám-li být upřímný, žiji i já stále tou klidnou existencí nudného učitele a pravidelného přednášeče, kterou tak dobře znáš, a přece se mně zdá, jako bych byl daleko blíže životu než Ty, učený knihovníku a bájeslovný hloubálku. Když vystupuji každého dne z rána na svou katedru před těch patnáct nebo dvacet mladých hochů, pod jejichž zdravou pleť jako by plynulo mléko smíšené s medem a krví, mrzívám se ze svého poslání; proč raději nevedu ty vesnické synky přímo do polí, kde se oře a vláčí, nebo do lesů, kde se otevírá nový průsek, neb k rybníkům uměle napájeným? Ale čtu ze svých archů čtvrt nebo půl hodiny o tom polním hospodářství neb diletantsky o nauce lesnické, a hle, celé srdce je při předmětu! Nazveš to, drahý knihomole, pouhým ohlasem četby Vergilia a Lukrecia, řeknu-li

že mám před zraky hned ta temná kyprá a vonná pole, jejichž prst se nám oběma u Olomouce vždy tolik líbívala, že cítím nad hlavami šumění lesů za Brnem, že slyším zvonce a bučení stád na našich východních horách.

Avšak neteší mne jen ty starodávné a věčně mladé obrazy. Učím hochy, kteří posud byli od kněží se svěcením a beze svěcení odcizováni tomuto krásnému, sladkému, rozkošnému světu, aby milovali půdu a prst, aby nacházeli domov jenom na této kvetoucí, plodné a věčně se obrozující zemi, aby se sami pokládali za výkonnou sílu naší neomylné pramatere. Vzhlednu-li od svých archů, vidím, jak udiveně a vděčně otevírají své veliké modré oči, jak vydychují ze široka podobní propuštěným vězňům, jak se na jejich junáckých čelech míchá vzpomínka na dětství s rozhodnutím pro budoucnost. A ztrávil-li jsem celý život zde na Moravě, nelituji toho ni na okamžik: my jsme země mízy, svalů, krve, a já, materialista v očích přísného hegeliana, jako jsi Ty, učil jsem mládež na to nezapomínati. Vy v Praze, kde se jako v hlavě sbíhají, uzlí a kříží myšlenkové nervstvo našeho národa, uznali jste za dobré obrátit se k minulosti a k fikci; nechte nám jen bez posměchu naše království, které jest s tohoto světa. Já, tušitel a pouhý učedník, nebudu jistě ten, kdo uvede tam náš lid; bděl jsem alespoň, aby všickni dobří Moravané nebloudili po vzdušných cestách, nedali se zlákat poutnickými písničkami od svých ruchadel a bran, humen a stodol.

I u nás na Moravě jest podzim; zdá se mně však, že trochu jiný než v Praze. Zoraná pole vlhnou a vonějí, a když jimi procházím, jest mně, jako by vláha a míza z těch hrud vnikala mně do svalů, jako by v nich proudila a vzpínala se, jako by tam zpívala píseň zdravé a jaré budoucnosti. Jak teprve to asi pocítují ti moji hoši, kteří vyrostli z pevných selských rodů a ne jako já ze služebné a kupecké směsi německo-francouzské! Nejsem hrd na své předky; jsem hrd jen na své odchovance, na jejich vědomí radostné síly, na jejich řeckou lásku k zemi, k tělu, ke zdraví. Ale vidím, jak se milý Hynku, v duchu posmíváš nenapravitelnému

hmotaři a jak s vrchu ozářených sluncem mytického Jara, kde kraluje zlatovlasá Děva, Tvá to bohyně, útrpně pohlížíš do těch moravských nížin, v nichž jsem se usadil já. A přece, ač Tebe mám rád a ačkoliv někdy se mně kmitne v myslí hrad pražský, planoucí v ohních zapadajícího slunce, lákáš mne marně, marně do svých studených výšin. Jsi příliš mým přítelem, abys mně nerozuměl.

(Mužové a osudy, 1914, str. 21—24.)

VIII. KAROLINA SVĚTLÁ

(1913.)

Z nejpamátnějších výjevů naší moderní literatury zůstane vždy ona vzrušená a významná rozmluva, která na počátku roku 1851 postavila do příkrého protikladu obě nejnadanější představitelky tehdejšího českého ženství: Boženu Němcovou a Johanku Rottovou. Proti krásné, jednaticetileté paní, která znala dobrodružství lásky, tíhu a zklamání manželství, opojení, ale i vystrážlivění milostných přátelství, štěstí, avšak též pokoření a bídu mateřství, stála tu energická, spíše zajímavá než půvabná dívka, jež jako nevěsta měla ve svých jedenadvaceti letech všecek život teprve před sebou a která prožívala prozatím skutečnost spíše v touhách a v knihách, než ve vlastním osudu. Proti svůdné a odvážné bohémce, proslulé již ve vlasteneckých vrstvách, do nichž skládali literární znalci nejskvělejší naděje, vystupovala tu přísně vychovaná slečna z měšťanské rodiny pražské, korektní nevěsta vzorného a poněkud pedantického profesora, která potud nesměla ni nejmenší maličkostí se projevit literárně. A hle: mladistvá Johanka Rottová se odvážila slavnou svou přítelkyni Boženu Němcovou posuzovati co nejpřísněji jako spisovatelku. Vytýkala jí nedostatek hloubky, přílišné ulpívání na malebném povrchu života, neprominutelnou lhosejnost k vážným otázkám života, nesoustředěnost a stále rozptylování se... a Božena Němcová dala přísné karatelce za pravdu. Nenaštopila ovšem ani po roce 1851 cesty, kterou jí nadšená horlitelka tak důtklivě doporučovala a která znamenala v podstatě cosi mnohem vyššího, než pouhé opuštění ná-

rodopisné drobnomalby a pokrokového žurnalistu, v čemž si Němcová do r. 1851 tolik libovala, — v hovoru vystoupila základní různost obou žen, která měla po celé století zůstati takřka bytostným protikladem českých žen básnířek. Právě tím jest onen dramatický rozhovor z prosince 1851 tak památný, že se v něm střetl typ básnířky naivní, přírodní, bezprostřední, s typem ženy reflexivní, krajně osobní, přemítavé a složité.

Božena Němcová jest pravý genius ženské naivnosti, která se nedala ničím porušiti a přehlušiti. Dceru zachovalého pohorského kraje a rázovitého pohraničního lidu mohlo tolik různých vlivů a dojmů svéstí s cesty přirozené bezprostřednosti; pokoušely se o to, ale zcela marně. Neztratila ze své mladistvé, ba přímo jarní přirozenosti ničeho ani v panských kruzích galantního dvora ratibořského, ani mezi učenci a spisovateli, které poznala ve vlastenecké a romantické Praze. Ač přijala do duše mnoho dojmů a podnětů z básnictví romantického, ač nebyla nepřístupna filosofickým myšlenkám, do nichž ji přátelé stále zasvěcovali, ač čtla s hlasitým souhlasem mladoněmecké horlitele společenského přerodu, přece si zachovala vždy naivní svou mysl, přirozené své instinkty, svěží mladistvost venkovanky a dcery volné přírody; ani nejtrpčí zkušenosti, ani nejbolestnější zklamání nesetřely tohoto vonného pelu s její bytosti. Ve všech dílech Boženy Němcové, která jsou při veškerém realistickém pozorování pohádkami mladosti a selankami věčného jara, najdou se ženské postavy jí podobné, jež bezprostřední pudovou čistotou citovou, mladistvým kouzlem svého zjevu přinášejí do života jas, lásku, teplo — sebe sama zpodobila básnířka v nich ve všech, jmenujtež se Baruška či Katuška Žatná nebo Verunka z „Cesty z pouti“, nebo konečně babička. V době, kdy v cizině prožívalo ženství velké přerodné a přechodní krise, zobrazila Božena Němcová onu naivní, citovou, přirozenou ženu, smířenou se životem a smířující jej, poslouchající radostně a oddaně hlasu srdce a neznající posud reflexe — a vzpoury.

Ono druhé přemítavé a bouřící se ženství, které světa nepojímá citem, nýbrž rozpolcenou úvahou a které přetrhalo kořeny poutající je k přírodě, aby rozepialo bouřlivé větve a úponky po uplatnění společenském, hlásilo se naopak plně již ze slov dvacetileté Johanky Rottové. Životní podmínky, z kterých Johanka Rottová vyrostla, byly přímo toho způsobu, že předurčovaly mladou dívku za povahu problematickou, stravovanou četnými rozpory a nejistotami. V rodině její se stýkalo mnoho žvlů těžko smířitelných: kmenové češství a přistěhované německví, osvícené světoobčanství a úzkoprsá protireformační bigotnost, starobylé vzpomínky husitských venkovanů a staropražské tradice katolické, volný názor porevolučního lidství a ztročilá povaha metternichovské reakce mísily se a svářily v nepatrném domku Poštovské ulice. Ale i mimo kruh rodinný setkávala se citlivá a vznětlivá dívka, nadaná až chorobnou vnímavostí a divokou obrazností, s celou soustavou životních protikladů: její rodiště zakrývalo ponurou barokní dekorací stopy nekatolické minulosti, o níž vyprávěl otec často a rád; v malebném koutě starého města, zaplavovaném každoročně Vltavou, stýkalo se honosné bohatství s politováníhodnou chudobou; obchodnické vrstvy, kam rodina Rottova se počítala, vykazovaly křiklavý kontrast blahobytných a zhýřilých peněžníků a do úpadu se namáhajících pracovníků.

Ale samo uvědomování si takových životních rozporů bylo pokládáno za hříšné a trestuhodné, především však dívce nebylo dovoleno za reakční doby uvažovati o porušeném řádu světa, v němž se trudná a tísnivá skutečnost tak nelitostně lišila od vysněného života, na jehož koncepci spolupracoval vášnivý cit s přepiatou obrazností. Ježto pak rodina a domov, společenský řád a dobrý mrav nedopouštěly, aby obraznost a citovost se jakkoli činně projevovaly, byla mladá Johanka výlučně odkázána na oblast čtení a dumy, kde mohla žít vlastním a pravdivým životem. Avšak v knihách nacházelo rozcitlivělé a fantastické stvoření zase onen jed romantický, který do jeho srdce nakapala doba

a sentimentální výchova. Básníci romantičtí živilí její obrazotvornost, opájeli ji vidinami světa lepšího než sedá skutečnost, vábili ji z úzkých zdí města do přírody vždy ochotné vyslechnouti nejjemnější záchvěv jejího pobouřeného srdce. Liberální bouřliváci ze školy mladoněmecké podporovali její společenský vzdor, její touhu po osobním osvobození z pout tradice, její ženskou pýchu — a přihlédla-li až ke zdrojům těchto revolučních snah, nesetkávala se s nikým menším než s první ženskou odbojnicí — básnířkou, s George Sandovou. Dnes víme, že vliv prudké romantičky francouzské na vrcholná díla Karoliny Světlé byl daleko menší než se dříve věřilo, a že Karolína Světlá jako žena a umělkyně dospěla k vyšším kladům než Aurora Dupinová — ale to neznamená, že bychom směli podceňovati vliv francouzské poetky na mládí Johanky Rottové. Pražská mladá měščka našla u nestárnoucí paní z Nohantu všecek odbojný romantism: Rousseauovu lásku k přírodě a k svobodě, naprostou volnost bouřného citu a vášnivého milování, rozhodné schválení veškerých choutek překypujícího individua, výmluvný odpor proti společnosti a jejím konvencím. V prvním životním období Karoliny Světlé jest jí básnířka „Indiány“ a „Lélie“ prototypem ženství a vroucně milovaným protikladem všeho, co ji doma svíralo.

V odboji proti domovu u dvacetileté Johanky Rottové dlužno si povšimnouti ještě jednoho činitele — jest to moment národně vlastenecký, který do rodiny Rottovy vnášel Johancin ženich Petr Mužák, poctivec beze vzletu, idealista dobře připoutaný k zemi, člověk úzkoprsý, ale srdečný. Jeho vlastenectví mělo pro vášnivou bouřlivačku cosi opojného a osvobodivého, co vanulo k ní rovněž z českého písemnictví obrozenského; mocný a neklamný pocit poctivé kmenové příslušnosti oprošťoval duši z konvenčních lží staropražského prostředí; původní a čestná lidovost byla lékem proti rozpadajícím se a neupřímným životním hodnotám buržoasie; sama řeč, v níž bylo možno vyjádřiti nepokryté citovou i obraznou skutečnost nitra bez tradičně společenských ohledů, měla v sobě cosi omlazujícího. A tak

sňatek Johanky Rottové s Petrem Mužákem dne 7. ledna 1852 byl snad spíše činem sebeosvobození než projevem citové a smyslové lásky — mladá žena se toužila jím oprostiti od tak mnohého, co činilo jí domov nesnesitelnou klecí. Avšak romantická nemoc přebujelé citovosti, vášnivého individualismu, věčně se vzpírající obraznosti byla již před tím zachvátila celou duši Johančinu do té míry, že manželství, které se zdálo bezobsažným, pustým a všedním, záhy se ukázalo jako nová forma útlaku konvenční morálky na bytosti revoltující; Petr Mužák se jako osobnost objevil brzy býti pouze nositelem týchž pozemských, měšťáckých, úzkoprsých zásad, které vedly v otcovském domě boj proti romantické exaltaci Johančině. Celá krise manželství pustého a marného propukla, když Johance Mužákové zahynulo jediné děcko; doufala se vykoupiti mateřstvím a byla drsným osudem oloupena o tuto možnost záchrany.

Máme přímo krvavě pravdivé a odvážné nepokryté dokumenty duševní rozervanosti mladé paní v řadě dopisů, které v letech 1853—1858 psala své sestře Sofii Podlipské; jest to korespondence památná v mnohém směru. Podivuhodná dvojice výjimečných sesterských povah předstupuje před nás. Mladší, ale vyrovnanější Sofie stojí filosoficky již v dívčích letech nad životem, k jehož chápání a ovládnutí jí vyzbrojilo bohaté přemýšlení a rozsáhlé vzdělání; uvádí jevy ráda na obecnější pravidlo; hledá smířlivé překlenutí rozporů dění společenského i osudu jednotlivcova; nedbá o přesné a bezprostřední poznatky ze skutečnosti a řeší si i svůj intimní osud harmonicky a pokorně. Její starší sestra v dopisech trhaných a nesoustavných bouří, žaluje, protestuje; jsouc stále podrážděna a neuspokojena, posuzuje příkrě sebe i své okolí; prožívá prudce a vášnivě přírodu, lidi, poměry; pozoruje velmi ostře a samostatně krásu i všednost; horuje, ale těž posmívá se; vkládá do listů lyrické vložky a básnickou krajinomalbu, jindy však náčrtky takřka povídkové. Kdežto souladná a vlídná Sofie, která se roku 1858 stává chotí doktora Podlipského, jest ve svém nitru již vykoupěna, zápasí Johanka Mužáková stále o vykoupění

z osobního a romantického svého trudu. Jest to zápas skutečně hrdinský. Takřka všechny dopisy Johančiny jsou psány z Ještěda — a ještědskému kraji i lidu, který od roku 1853 mladá choť poještědského rodáka profesora Mužáka navštěvuje pravidelně, přičtena důležitá úloha v dramatickém tom zápase. Zde uprostřed přírody velkolepé a lidu zachovalého tradičně, povahově i národopisně, dostává se romantické a subjektivní vášnivkyni velké a blahodárné lekce; skutečnost studovaná s láskou a s porozuměním, rázovitost přijímaná se zvědavostí a vděčností, plemenná pravdivost ryzího českého kmene ukáznují, spoutávají, očisťují bezútešnou individualistku, která radostně pocituje, že její duše, dotud neplodná a prázdná, nabývá obsahu. Zcela podobně vykoupil pobyt v Berry o čtrnácte let dříve George Sandovou, která se, poznavši přírodu a venkovany, stává spisovatelkou životnější a plastičtější a po románech lyrických skládá své venkovské povídky, nasycené kouzlem krajinným a oživené prostými postavami z lidu.

I česká její začka jest nyní spisovatelkou; Johanka Mužáková mizí, činic místo Karolině Světlé, kteréž jméno shledáváme po prvé pod prací „Dvojí probuzení“ r. 1858. Není to však ona rozervaná vášnivkyně, znající a uctívající pouze vlastní neuklidněné a revoltující já, kdo závodí s Boženou Němcovou; hned v prvních svých povídkách, čerpaných ze salonního ovzduší a psaných sentimentálně podbarvenou řečí konverzační, ozývá se vedle snahy o probuzení ženina svědomí a uvědomění velmi mocně tón, který překvapuje. Někdejší citová egoistka hlásá stále evangelium odříkání, obětí, mravní pokory a celou tíhu těchto etických hodnot skládá na ženu; kterak dívka neb žena podřizuje své osobní štěstí cizímu blahu a vykoupení, toť vlastní obsah jejich prvních prací, ať slují „Dvojí probuzení“ či „Sestry“, „Společnice“ neb „Láska k básníkovi“. Nevíme, z hlubin jakých duševních krisí vyvázila Karolina Světlá na začátku své dráhy tento velký mravní klad; čteme-li však ony počáteční její novely psané před r. 1860, neubráníme se dojmu, že

vysoká mravní tendence není zcela prožita. Osud chtěl, aby básnička onen ústřední problém prožila brzy co nejkrvavěji.

Do prvního třiletí básnické činnosti Karoliny Světlé spadá nejtragičtější událost jejího života: osudná láska k Janu Nerudovi. Nedlouho po vydání památného almanachu „Máje“ roku 1858 seznamuje se čtyřiatvacetiletý básník s ženou o čtyři roky starší a o celá desetiletí mravně uzrálejší, a v letech 1861 a 1862 dostupuje milostné přátelství jejich vrcholu. Tehdejší Neruda, který zápasil s krvavými otázkami „Hřbitovního kvítí“, byl vášnivý bouřlivák propukající každou chvíli, byl sanguinický dobrodruh inspirace prudce citové, byl společensky nespoutaný bohem, jenž viděl denně možnost, že otevrou se před ním dveře dlužnického vězení, a jenž okoušel s jakýmsi chtěným cynismem erotiky všelikého druhu. Toužil nejen intelektuálně, ale i smyslově dobýti žádoucí a rozkvetlé ženy, která patřila jinému muži a která si byla dobře vědoma své ceny, a nabízel jí v sázku celou svou existenci i všechny své dosa-vadní závazky. Karolína Světlá však již tehdy uměla svou hlubokou a citově opravdovou sympatii ovládati mravní kázní a hleděla už tenkrát na lásku, v níž by vůle opanovala nervy a smysly, jako na možnost mravního vzestupu. I bývala k výbušnému Nerudovi chvílemi velmi přísná, nepopřávajíc mu ani, aby políbil jí ruku, a horlíc vychovatelsky, kde stoupenec Heinův očekával vyznání lásky. Nebyla ani na okamžik na pochybnostech o tom, jak neobyčejnou bytostí jest její milostný přítel a že jeho budoucnost stojí za oběti sebe vyšší: ale byla si rovněž jista tím, že budoucnost tu třeba teprve vytvořiti, že milence, která by Nerudovi měla znamenati mravní vzestup, připadá úkol mesiášský, a této misi podřídila zvolna všecku mohutnost své citové náklonnosti. Neruda, pokud se v kvasu své rozervané mladosti dovedl povznésti nad jevovou pravdu svého vnitřního dneška, byl Světlé vděčen, že jej chtěla vykoupiti, očistiti, navrátiti jeho lepšímu já; avšak nejednou se vzbouřilo jeho dobyvačné mužství, jeho smyslový romantism, a pak s krutou bezohledností protestoval

proti „falešné, urputné stydlivosti“, proti „staré panně, která se neumí ani duševně ani tělesně vzdát“ a již její *strohé neoploďné jednostranné ženství vždy zůstane kletbou*. A Světlá oplácela upřímností za upřímnost; vyznávala, že se příliš ohlíží na mravní konvence, že příliš šetří rodičů, manžela, dobrého svého jména, že nemá odvahy jíti v entusiastické lásce bezohledně za neomylným hlasem svého citu. Tu soudila Světlá s neohroženou otevřeností a s přísnou pravdivostí o sobě samé: vznešená etika se příliš často u ní ztotožňovala s mravním konvencionalismem, předsudky nejednou jí platily za božský zákon, opatrné společenské ohledy povyšovala zhusta na životní axiomata; proto leckdy tak těžko rozumíme jejímu rigorismu a tážeme se, zda nebyl to spíše rigorismus ze společenského pohodlí než z mravní statečnosti. Rozchod s Nerudou, který nadešel příliš záhy a přece ve chvíli, kdy Neruda byl pro budoucnost mocí velké ženy osvobozen od nejtemnějších demonů, byl z velké části ústupkem morálce veřejné. Potrestána neúměrně za drobné jesuitské úskoky a malé hry koketerie, které si ve styku s Nerudou vynutily poměry, zrazena důvěrnou přítelkyní, ponížena maloduchým manželem, pomluvena společností, rozhodla se navždy odejít od milostného druhu, kterého milovala citem velmi hlubokým. Tento rozchod, provedený s tragickým gestem hrdinky starověké, zakončuje milostný román obou nejvzácnějších duší své doby způsobem vznešeným: Světlá platí za své setrvání v mezích společenských principů morálních mincí nejvzácnější, celým osobním štěstím, ale teprve tehdy, když jest si jista, že obrodné a očistné dílo její na duši Nerudově jest vykonáno.

Žena, která zprvu obětovala principu mravního vzestupu smyslovou krásu plně rozkvetlé lásky a později zásadě veřejné morálky všecku svou vnitřní blaženost, mohla mluvit o oběti jakožto o samé ose etického života dojista bez nebezpečí, že pronáší krásnou frasi. Neustávala opakovati jako žena, jako básnířka, jako mravní vychovatelka tuto zásadu, která jí nahrazovala náboženství, pro jehož oddanou

a pokornou spoutanost nebyla v její revoltující a racionalistické duši místa, třebaže projevovala vždy vznešený zájem a neumořitelnou zvědavost pro otázky záhrobí. Evangeliem altruistické oběti, vyznáním mravního mesiášství přiblížila se Karolina Světlá, někdejší stoupenka George Sandové, vyššímu genu moderní poesie ženské: anglické myslitelce a básnířce George Eliottové; k čemu došla začka Spinozova, Strauszova a Spencerova čistě rozumovou úvahou, to prožila naše poetka v hloubkách nejosobnější zkušenosti. Anglická pozitivistka učí, že lidská společnost jest organickým celkem živých a mrtvých, sloučeným v jednotu solidaritou, založenou na obětavém altruismu; tento jednotící princip překonává postupně temné mocnosti nespravedlivosti a sobectví. Energická tvůrkyně „Adama Beda“ a „Silase Marnera“ vkládá Savonarolovi do výmluvných úst větu, že vyšší život počíná teprve zřeknutím se vlastní vůle ve prospěch celku . . . uslyšíme velmi příbuzná slova od vesnických kazatelů a myslitelů z Ještěda, jimiž Karolina Světlá zalidnila svá díla.

Po tragedii roku 1861 a 1862 se stal Ještěd Karolině Světlé ještě čímsi daleko významnějším než byl posud. Hledala v jeho přírodě i v jeho lidu osvobozující možnost zapomenout úplně na své rozbouřené já a jeho nepřebolené krise, ale zároveň hledala tam povahy a děje, jimiž by mohla objektivisovat kypící subjektivní obsah své duše. Studium jako narkotikum, tvoření jako osvobození — toť dvojí forma vnitřního života Karoliny Světlé v letech šedesátých a sedmdesátých. Ale studium ještědského lidu, které básnířka podniká ve Světlé, Dolních Pasekách a v okolních vesnicích, liší se podstatně jak od romantického nadšení pro lidové tradice, s nimiž se setkáváme u Boženy Němcové, tak od dokumentárního postupu pozdějších realistických psychologů našich vesničanů. I Světlá měla zájem pro zvykosloví, z jehož bohatství vyčerpala nejen malebný detail a leckterou působivou scénu svých ještědských románů; i Světlá všimla si kroje a náradí a zachovala nám vedle mnohých nesprávných a libovolných pozorování též

řadu kulturně důležitých postřehů; i pro Světlou zvonil dialekt, hlavně po stránce fraseologické, vášnou hudbou, jejíž ohlas zaznívá plně na stránkách jejich děl z Ještěda. Leč pozornost pro toto vše ustupovala daleko hlubšímu zájmu pro lidové povahy, pro karakterní krásu vesnických duší, pro ryzí typy mravní velikosti, k nimž Světlá přistupovala s rousseauovským přesvědčením, že v lidu, neporuseném kulturou uchován jest poklad přirozené čistoty a prosté dokonalosti. I jsou drobnější její práce z Ještěda v jádře povahokresbami, v nichž propracovaná studie charakteru znamená takřka vše, dějová zápleтка pak skoro nic; do celé galerie seřaděny jsou takové studie charakterů, vzniknuvší většinou v bezprostřední blízkosti původních modelů, v obou klasických knihách „Prostá mysl“ a „Kresby z Ještědí“. Jsou to dvě knihy vzácné epické síly, stejně svěží v tragickém podání ztroskotaných srdcí i v humor-ném rozmaru při vystihování drastických výjevů; s tak vyrovnaným uměním formální soustředěnosti, jako v povídkách „O krejčíkovic Anežce“, „Skalák“, „Nebožka Barbora“ neb „Hubička“, nesetkáváme se již ani ve velkých románech.

Ve velkých, výpravných skladbách Karolíny Světlé, jakými jsou „Vesnický román“ z r. 1867, „Kříž u potoka“ z r. 1868, „Frantina“ z r. 1870 a „Nemodlenec“ z roku 1873, přistupuje k objektivní kresbě lidových typů, zachycených podle skutečnosti, nový mocný živel subjektivní, který ovšem ani v povídkách není zcela potlačen. Jádrum románů jest vždy dramaticky vzrušený a eticky významný příběh, obměňující a zároveň hodnotící neobjektivnější zkušenost básnířčina srdce a vůle: svými romány se Karolína Světlá zpovídá a soudí, kdežto postavy, volené opětně z povahokresebné zkušenosti ještědské, bývají čímsi druhořadým, jakýmsi materiálem, který umělkyně hneče dle formového zákona, odvozeného z vlastních zažitků. Nejedno z těchto děl mrazí přímo paradoxní a dvojkannou svou tragičností; čtenář cítí z každé řádky, kterak všecka sympatie básnířčina náleží velkým individualitám, rozrážejícím silou citu, inte-

lektu neb vůle rámeček všednosti; a hle, tyto velké osobnosti jsou k tomu, aby se obětovaly obecné ideji neb obecné chiměře, aby podložily své mohutné já za podnoží cizího vykoupění, aby zdusily svou lásku ve prospěch morálního řádu či morálních předsudků. Velkou hymnou lásky obětavé až k sebezníčení byly již povídky „O krejčíkovic Anežce“ a jmenovitě „Skalák“, prosycené tak silně citovými živly styky s Nerudou; ale za obětování dobrého jména a pohodlného štěstí běře i Anežka i Rozička odměnu v slastném pocitu lásky plně prožité. Později po r. 1862 hrdinové a hrdinky Karoliny Světlé ničí přímo v sobě život, aby vysvobodili druhého, který stojí často hluboko pod nimi, a snad jen ve vroucí povídce „Ten národ“ děje se ta obět ve jménu vyššího, nadosobního principu, o jehož plné skutečnosti a oprávněnosti není vůbec sporu. Mravní rigorismus Karoliny Světlé vyhnán jest až do krajnosti a opouští někdy i půdu pravděpodobnosti. Jednoženství a věrnost otcovské víře, pro něž Antoš rdousí svůj nejlepší životní obsah ve „Vesnickém románu“, mravní bezúhonnost před občanským zákoníkem, v jejímž jméně vraždí Frantina milovaného Apolína a s ním svou blaženost, tvrdá vůle rodičů, o niž se tříští štěstí Florikovo i krejčíkovy Anežky... jsou to pro moderního čtenáře ještě mravní postuláty, či spíše jen pouhé mravní předsudky, jimiž žačka Sandové skoro násilně poutala a krotila své individualistické a výbojné sklony? Nelze přece uvěřiti, že by básnička, jež románové příběhy nevypráví pouze čistě epicky, nýbrž soudí dramaticky, se prostě ztotožňovala s hledisky svých hrdin a že by o jednoženství soudila se starou Jirovcovou, o kletbě tkvící na rodě Potockých s Ambrožem a Evičkou, o nezlomitelné vůli rodičů s lamačem Vackem... a přece všude předsudky povyšuje k výši axiomat, jen aby mohla nejslechetnější srdce pro ně vědomě vykrváčet, nejhrdší povahy jim se nejbolestněji pokorit, nejvyšší tuchy štěstí za ně spáchat sebevraždu. Jaká ukrutná, neúprosná, tragická přisnost altruistky i mesianistky! Jak božský a přece nelidský požadavek, aby se děsný osud básničky, odhodivší vlastní

štěstí, stal mravním prototypem! Ocítáme se v oblasti mravního absolutna, kde tuhne krev a zastavuje se tep srdce!

Bohužel, ani v nejúchvatnějších knihách nevystačila Karolina Světlá organickým sjednocením objektivismu povahokresebného a vášnivě prožité a mravně zhodnocené subjektivity; příliš často přistupuje méně čistý a hodnotný živel třetí: dějová dobrodružnost, romantický konvencionalismus, sklon k hromadění protikladů povahových i dějových; stará četba strašidelné a výstřední romantiky prokazuje dodatečně mocný svůj vliv (prvků těch není prost ani „Vesnický román“, ani „Kříž u potoka“, a „Nemodlenec“ jest jimi takřka prosycen) pozdější vesnické obrazy, tu povahopisné, tu dějově přetížené, založeny jsou na této psychologii libovolné a na této epice romaneskní, takže právem bývají zahrnovány pod titul „romanetta z Ještěda“. Leč vlastní oblasti takové divoké romantiky, v jejímž kvetoucím a dusném dějovém i psychologickém pralesu nadarmo hledáme též kus vlastních prožitků spisovatelčiných, jsou její staropražské a historické romány, umístěné většinou do dob nejhlubšího úpadku národního, „První Češka“, „Poslední paní Hlohovská“, „Zvonečková královna“. Myslím, že se k těmto knihám nebude budoucnost vraceti. Vše jest tu souzeno a oceňováno s hlediska tajemné neobyčejnosti, děsivé fantastiky, citové exaltace; bratrství i osvícenství, husitství i národní obrození, zednářství i francouzská revoluce zastřeny jsou oblaky oslňujícího, ale nepravdivého světla magnesiového, v němž se rozplývají obrysy; osudy rodinné a milostné, přetížené rodovými vinami a podivnými svazky příbuzenskými, vpleteny jsou s násilnou pravděnepodobností do dějů veřejných. Na pracích těch spolupracovaly vedle knižních reminiscencí a vedle romantické divoké obraznosti také rodinné tradice a pitoreskní nadání vzácné znalkyně staré Prahy; tyto součástky jsou posud živé a svěží, a ony drobnější obrázky, kresby a vzpomínky, kde takové živly vůbec pronikají, patří k rozkošnému vedlejšímu křídlu tvoření Karoliny Světlé vůbec.

Koncem sedmdesátých let, zdá se, přebolely Karolinu Světlou její tragické žaly subjektivní. Již velký román „Nemodlenec“ přestává čerpati z hlubokých a temných zdrojů básnířčiných zážitků, a soudobé s ním povídky ještědské, jako „Nebožka Barbora“, „Námluvy“, „Přišla do rozumu“, stojí vlně a klidně nad skutečností nijak nezraňující. Od osmdesátých let odumírá zvolna velká a tragická inspirace děl Světlé: místo ostré a plastické povahokresby převládají motivy romaneskní — jeť to doba „romanett z Ještěda“ —; místo prožitého a protrpěného problému vstupuje v centrum výpravných skladeb časově výchovná tése; místo poesie, tvořící mohutné a hluboce významné obrazy, zároveň malebné i symbolické, rozvíjí se důrazná tendence, která ráda řeční a vykládá. Opustivši světoobčanské a všelidské zásady reformní školy Nerudovy, postavivši se rozhodně proti heslu „umění pro umění“, rozhodnůvši se pro uvědomělou výchovu vrstev lidových, Karolina Světlá touží v tomto posledním období býti tendenční a vlasteneckou spisovatelkou, pro niž není významnějšího námětu než různé formy otázky národnosti. Proto její díla „V zátíši“, „Miláček lidu“, „Plevno“ — mám-li jmenovati alespoň některá rozlehlejší a význačnější — mají hodnotu ušlechtilého románového novinářství; nejsou a nechťejí býti poesii. Mnohem řídčeji diskutuje Karolina Světlá otázku ženina poslání, životního obsahu a společenského osvobození. Nebyla pravou feministkou ve vlastním slova smyslu. Toužila po zdokonalení ženského vzdělání, přála si, aby žena zúšlechtila svůj cit, svůj intelekt, ale nemluvívála o ženiných právech. V jejích románech i tendenčních projevech zdůrazňují se naopak velmi zhusta ženiny povinnosti, a jako hlavní oblast ženina snažení znovu líčí se svět lásky, jehož nejstrmějším vrcholem, koupaným v záři vyššího lidství, jest sebezapírává obět, altruistické popření vlastního blaha ve prospěch bytosti milované a k dobru celku společenského.

Jako tragické romány vrcholné své doby žila Karolina Světlá také celou bohatou svou bytostí zásady a touhy, na-

děje a tuchy svého západu; její osobnost vždy převyšovala vysoké její dílo. Od r. 1891 netvořila básnicky, a zdálo se, že literární proudy valí se netečně přes její výtvořy. Ve vznešené samotě, k níž po léta odsoudila ji její choroba, vzdálena již dávno živné půdy ještědské, přeživši většinu literárních druhů i svého chotě, s nímž zvyk ji zvolna úplně smířil, oddávala se řešení otázek vědeckých i náboženských, morálních i národnostních a kolísala se až do smrti tvrdou skepsí a uklidňujícím mysticismem. Když dne 8. září 1899 zemřela, cítili jsme všichni, že odchází kus heroické doby našeho národního života.

Než, Karolina Světlá není pouze pýchou naší kulturní minulosti, nýbrž především hluboce významným řešením životního problému básniřského tvoření českých žen vůbec. Viděli jsme, kterak se Karolinou Světlou hlásí naproti naivní, citové, přirozené ženě, poslouchající oddaně hlasu srdce a neznající rozporu se životem, ženě to typu Boženy Němcové, v literatuře naší po prvé typ nový: typ vášnivé subjektivistky, plné reflexe a touhy po uplatnění společenském... k tomuto typu náležejí všechny pozdější české spisovatelky XIX. věku. Ale velikost Karoliny Světlé nezáležela naprosto v prudké a útočné síle této subjektivnosti, naopak v mravní energii, s níž subjektivitu onu ovládla a spoutala, ať vyšším neosobním zákonem etickým, ať věcnou kulturou intelektu, které se podrobila zvláště při studiu ještědského života a lidu. První pokolení následovnic K. Světlé připadlo na poslední období jejího tvoření a spokojilo se tím, že ženu prostě postavilo do služeb výchovných a národních tendencí, vytklo jí jaksi úkol abstraktní a zcela zapomenulo na intenzitu plného života. Byly to epigonky, nikoliv tvůrkyně. Mnohem hlouběji stály ty ze spisovatelek českých, které vzaly za vděk onou literární konvencností, jež na prahu i v závěru beletristického tvoření K. Světlé byla jí prostředkem k vyšším účelům; pro vývoje schopné auktorky české byl takový konvencionalismus nejinak než pro Karolinu Světlou pouze stadiem průchodním. Nescházel ani básnířek, které v subjektivismu nejrozpouta-

nějším, neznajícím kázně a opovrhujícím každou formou její, v požárech egoistické lásky, v plamenech bezohledné vášnivosti spálily celou svou bytost a naplnily vzduch prudkými výkřiky rozkoše neb hrůzy ze samovolného žehnutí: v našich dnech jsou tyto básnířky, jakési to protichůdkyně Karoliny Světlé, nejnebezpečnějším problémem ženské literatury, ať se již maskují novoromanticky dekoračně či naturalisticky reformně (Karolina Světlá odkázala svým dědicům subjektivism naprosto jiný: onen, jenž touží po kázni a po ovládnutí, po prohloubení a zdokonalení, po vzestupu k vyšším hodnotám mravním). I v domě ženské kultury jsou příbytkové mnozí, a odkaz Karoliny Světlé mohou vykonávat i ty spisovatelky, které posvětily své dílo kladné tendenci společenské, ať sluje zušlechtněním rodině či právem na dítě, i ony básnířky, které ženino já vedou po stupních estetické kultury k čistšímu a volnějšímu lidství. Arciť na jednu podmínku jest vázáno právo těchto tvůrkyň nového žentství dovolávat se Karoliny Světlé jako své pramatere a inspirátorky: za hlásaným zákonem musí státí celá osobnost, plná a nedělená, bez kompromisu a bez frasí, osobnost, která má odvahu své zásady žít. Teprve dnes, kdy z intimních osudů básnířky „Vesnického románu“ jsou odhrnuty opony a clony, vidíme, že i subjektivistky mezi našimi spisovatelkami patří k dědičkám odkazu Karoliny Světlé. Dosud byly mezi ně počítány pouze ony z našich auktorek, které své já přemohly a zároveň obohatily objektivním studiem, jmenovitě lidové duše a lidového bytu. Jedny z nich, povahy více smyslové a naivní, vrátily se takřka k metodě Boženy Němcové a pokoušely se zachytiti barevný obsah života venkovského; druhé, nadané spíše intelektuálně, vnikaly pod pestrý povrch do hloubek lidového myšlení a cítění a pokračovaly tak v postupu básnířky „Nemodlence“ a „Několika archů z rodinné kroniky“. Velkými umělkyněmi staly se však teprve tehdy, když v románech svých při veškeré příkré objektivnosti podaly, nejinak než jejich velká učitelka, podobenství a příměr svého vlastního, tragicky žitého a eticky zhodnoceného

osudu. Bylo by svrchovaně naivní tázati se, který typ českých spisovatelek nejvěrněji naplnil odkaz Karoliny Světlé; naopak věříme, že tato různost typů odvozených od téhož pratyptu svědčí jen o životní síle ženského umění českého.

Karolina Světlá jako osobnost nepřestala býti životním a životodárným problémem a snad teprve tehdy by se změnila v pouhou pýchu kulturní minulosti ženské, až by na prostou změnou mravních a společenských podmínek znovu do popředí života i básnictví vstoupil v nové podobě typ protilehlého ženství, oné citové bezprostřednosti poslouchající bez rozpaků hlasu srdce, typ Boženy Němcové. Ale i pro pokolení, jež ze vzbouřených vln našich časů vyplují k této posud nesmělé tuše, zůstane Karolina Světlá velkou hrdinkou a básnířkou zároveň.

(Myšlenky a spisovatelé, 1914, str. 88—105.)

IX. MLÁDÍ JANA NERUDY

(1910.)

Neruda člověk, Neruda básník vyrůstá ze zprahlé půdy, z mrtvé doby, ze zoufalé konstelace literární. Do třiceti, do pětatřiceti let sotva věděl, zda ho to vše neudusí a nezlomí. Je-li Neruda až k samému pokraji mužného věku pochybovačem, misantropem a pesimistou, jest to jen nutný akt sebeobrany a sebezáchovy. Poddát se, byť jen na okamžik svému okolí, bylo by znamenalo ztratit pro vždy krvavě vydobyté místo v životě. Nerudova posměvačná skepse, Nerudova hrdá nedůvěra, Nerudův chladný zápor — toť trojí forma jeho mladistvé poctivosti. Pochopiti tuto hořkou pravdu, která tvoří první premisu porozumění Nerudovi, jest arci méně pohodlné, než selankovitě přebásnit Nerudovo mládí.

Vlastní, počtem dosti hojné Nerudovy dokumenty o jeho dětství, nutno bráti do ruky s krajní opatrností; nejsou věrohodné. Vznikly většinou v pozdějších dobách básnickových, kdy časová i citová dálka ulámala trny, oťřela hroty, ba, kdy si osamělé a opuštěné srdce proměnilo malostranská chlapecká leta v kontrastu k prázdné, studené přítomnosti ve ztracený, žadoucí zlatý věk. „Povídky malostranské“ s dokonalým svým obrazem harmonického, uzavřeného světa, rozkošný veršovaný feuilleton „Letní vzpomínky“, kde arkadické mládí hraje na rozsmarnou šalmaj své nejbujarejší písničky, několik pozdních, retrospektivních causerii pod čarou — to vše jest od polovice fikce idealisující touhy, fikce utěšeného idyllického snu. Srovnajte však s tím,

nedím ani lyrická vyznání ze „Hřbitovního kvítí“ nebo z „Knihy veršů“, kde se pod každým slovem třesou marně zadržované slzy, jen části „Arabesek“, v nichž Neruda stál svému dětství ještě blíže; pročtete vedle legendární veleby „Svatováclavské mše“ naze prozaickou arabesku takřka autobiografické hodnoty „Byl darebákem“ — a hned *pozбудete víry v autentičnost a spolehlivost všech oněch umělecky nesporných výtvorů.*

Víme sotva, zda horoucí intenzita synovské lásky Nerudovy nepřetvořila docela skutečnost jeho domova, zda v této naprosté citové perspektivě nezmizela postava Nerudova otce neprávem. Vždyt reální obraz Nerudovy matky známe jen matně a zlomkově; je-li v deseti lehkých popěvčích první verše „Knihy veršů“ ještě pravdivě zachyceno prosté a primitivní lidství této stařenky zbožné, důvěřivé a oddané, je-li tu vystiženo ještě věrně instinktivní, mlčelivé a spolehlivé dorozumění lásky mezi matkou a synem, mizí pozvolna realita života před jakousi odtážitou ideologií, jakou Neruda opřádá lásku mateřskou. Že tento mohutný cit, jeden z nejtypičtějších vůbec, bude právě pro Nerudu nekonečně štědrá inspirací básnickou, odhadne každý pozornější čtenář hned z této řady básní. Neruda dospívá tu ve dvou, ve třech číslech („Ze všeho jediná zbyla's mně, maticko“, „Už přišel, maticko, Tvůj zimní čas“) k svému nejvlastnějšímu lyrickému umění, vyjádřit prostými symboly základních jevů přírodních citový svět; provádí tu s pravým štěstím rozeného lyrika opravdové řádění cyklické; naráží tu skoro mimoděk po prvé na analogie lidského života a vesměrného dění, z kteréhož analogisování, provedeného v celistvou soustavu básnickou, později vyrůstají „Písňe kosmické“. V druhém vydání „Knihy veršů“ po pěti letech připojuje změněný již básník dvojdílný dozpěv k cyklu „Matičce“: první báseň („Ty's šla a v naší světničce teď žiju samu sobě,“) psána jest ještě doma ve slohu starší řady písni, v bezprostřední citové blízkosti k zemřelé matce; druhá však báseň, načrtnutá daleko, v Orientě („Což nemá blaha více ani hoře“) má již nový

rytmus, neznámý potud patos, jinou hudbu slov, jaké naučil se básník v hovoru s mořskými větry a kolotavými vlnami. Avšak i sama představa matky se obměňuje, stávajíc se z reálního obrazu, oblitého měkkým světlem citovým, obecnější ideou; již v tomto teskném doslovu soustřeďuje pro Nerudu postava matčina vůbec vše, co básníka poutá k domovu, k zemi, k životu. Tento postup, v němž reální obraz vyblédá a myšlenka-symbol nabývá perutí, lze sledovati v celé další básnické tvorbě Nerudově. V „Písnicích kosmických“ prochází idea ta dvojnásobným stylem, jenž jest vlastní této knize básnicky roztržené a dvojkenné. Jednou („Také to Slunce ohnivé pomalu pousíná“) zpívá Neruda o ní důvěrně, prostě, bez patosu, takřka s primitivností a úsečnou slovní hospodárností lidové písně; po druhé („Přijdou dnové, leta, věky, věkův věky“) ověšuje ji smutečnými prapory patetického slohu, rovná kolem ní mnohonásobně složené draperie strofických útvarů, dekoruje ji, nikoliv bez námahy, těžkou výmluvností umělých paralelismů. Avšak za dvojnásobným tím slohem básnickým, vedle sebe skoro do protikladu položeným, se ukrývá stejné pojetí: idea mateřské lásky splývá s posledními nejvyššími kosmickými dumami — Nerudova Völuspa — a to tak, že myšlenku a symbol nelze více odloučiti. Nejinak jest v „Balladě pašijové“, kterou vrcholí „Ballady a romance“; básník posunuv v této knize křesťanské mytologie obět na kříži do samého středu dějin lidstva, vystupňovává golgatskou tragedii mukami mateřského srdce.

Konečně ve „Zpěvech pátečních“ zjeví se poslední přetvoření tohoto velikého Nerudova tématu, když v „Matce sedmibolestné“ seskupí se kolem tohoto krystalisačního bodu trojí hlavní motiv knihy: náboženské vzpomínky křesťanské tradice, vlastenecké elegie, osobní utrpení. Přemítněme však několik stran téže knihy a najdeme jakousi překvapující petitio principii. Bylo to pouhým klamem rozumové pýchy, zdálo-li se, že citový vztah dá se přetvořiti v kosmickou myšlenku, přeložiti v intelektuální princip, odosobnit a tím překonat. V dlouhé a těžké chorobě Neru-

dovy citovosti otevřely se na konci všechny staré rány, propukla znovu individuální bolest, a básníkovi jest, jako by právě stál nad otevřeným hrobem matčiným. Báseň, která přináší toto tragické doznání, zaujímá v Nerudově poesii místo zvláště významné. V památné té improvisaci „Láska“ slévá se vyšší jednotou dvojí styl, který dotud pohltil básníkovi tvorbu, sloh důvěrný, písňový, prostoduchý se slohem patetickým, řečnickým, ornamentálním. Na této stanici své básnické cesty, nedlouho před umlknutím, zaznívá bolný a krvavý výkřik:

„Koho bych miloval širém tom na světě?!
srdce je vždycky, ach, srdcem jen dítěte —
do stáří, do skonu volá si po matce.“

A přece, při veškeré této mystice, kterou dovedl Neruda prociťt, prožít, protrpět v poměru matky a syna, bojím se, že příliš nám uniklo z hlubšího poznání Nerudovy osobnosti, ježto sotva jsme se zamyslili nad markantní postavou jeho otce. Neruda, statečný voják v tolika bitvách za moderní statky evropské, byl synem starého dělostřelce, jenž bojoval u Lipska, v této krvavé a neblahé chvíli zrození novověké Evropy. Syn podědil jeho povahu drsnou, nepřístupnou, pyšnou, málomluvnou; naučil se od něho disciplíně prostého vojáka na přední stráži, jenž dobře umí vysлідit a zjistit nepřátele v otevřeném boji i ve vlastní hrudi; měl jeho rozum chladný, neúplatný, nedůvěřivý. Stáří se zaostřovaly u Nerudova otce tyto rysy, které si dovedl postavit do služeb inteligence velmi široké a povýšené, jež však u zestárlého vysloužilce zdály se jen nevlídnou drsností k okolnímu světu: a tak obě povahy, v podstatě sourodé, znovu a znovu narážely o sebe, mučily a odmítaly se. Lze vyčísti v několika Nerudových povídkách, sestrojených z motivů dětství, jak otec, skoupý laskavými slovy a štědrý ranami, byl chlapci stálou hradbou při všech radostných rozběhích za lehkomyšlnou hrou života, za bez-

starostným štěstím, za neplodnou fantasií; v pozdějších letech nastupuje otcovo místo skeptický rozum, zděděný to rys, jenž stále válčí s naivní citovostí, se sladkou lyrikou srdce, s dětinskou důvěrou v život, odkazy matčinými. Proto nedoceněný cyklus „Otci“ z „Knihy veršů“, jenž znamená mnohem více než pouhou folii k cyklu „Matičce“, časově většinou pozdějšímu, kreslí zároveň dvě duševní podobizny: podobiznu otce ve chvíli, kdy pod dotekem smrti již tuhnou a špičatí jeho tahy, a jí sourodou podobiznu syna, jenž uvědomuje si stále více rodinnou podobu. Našli-li jsme v cyklu „Matičce“ nejeden zárodek další tvorby Nerudovy, jeví se nám naopak těchto deset básní nejčistším vtělením mladistvé lyriky jeho: většina čísel má inspiraci hřbitovní, trpkou příchut rozkladu a zmaru; do náhrobní dumy tlačí se místy národnostní („Nad hlubokým, tmavým hrobem“), místy sociální („Kéž dobudu si jména věčného“) meditace; na každý bezprostřední projev citu klade se sordina rozumové nedůvěry a hrdé zdržlivosti; je-li tu někde patos a vzlet, jsou neseny snahou povýšiti společenské utrpení povrženého proletáře na nové, pravé, ryzí hrdinství moderní. Jsou tu dvě tři čísla nejosobnější zpovědi Nerudovy, kde v několika suše pravdivých slokách bez obrazové dekorace i bez nerudovských analogií z přírody zachyceny jsou nejbolestnější krise jeho mládí, ba vnitřní jeho bytosti vůbec; tak známá pieča „Milovali jsme se, otče, jak jen milovat se může“, nebo méně známá, ač umělecky hutnější:

„Mne to už zase, otče můj,
ku hrobu tvému pudí,
a u hrobu ta pýcha zlá
se v nás zas obou budí.

Jsme blízko zas a daleko,
jak jsme si vždycky stáli,
zas rozpínáme ruce své,
bychom se neobjali.

Jsme blízko zas, však v oči zas
druh druhu nepohledí,
zas velká láska pojí nás —
a dělí nás zas ledy.“

*

Nerudova vloha evokační byla tak silná a svrchovaná, že malostranské scenerie jeho mládí dovedeme si dnes stěží představití jinak než v Nerudově neobyčejně malebné, rušné a barvitě interpretaci. Neruda posvětil a svým způsobem přebásnil strmou Thunovskou ulici s Novými zámeckými schody, bizarní Janský vršek s grandiosní kulisou Lobkoviceva paláce, spočívající na tmavozeleném pozadí Petřína, poslední nejpříkrější partii ulice Ostruhové, uzavřené temným a kalným schodištěm Radničním i renesančně hrdou a radostnou stavbou paláce Schwarzenberského; ba Nerudova „Svatováclavská mše“ dala nové ladění stínům, svitům a pableskům lodí svatovítské; také zvonková hudba v Loretě hraje dnes melodií, kterou do ní vložil Neruda. Setkal si v 60. a 70. letech ze vzpomínky a z touhy vlastní Malou stranu, s nejednou rozmarnou pointou genrovou, s tak četnými uměle vyvolanými lyrickými kouzly; elegické reminiscence, cvičený zrak milovníka pitoreskních pohledů, do celující imaginace pracovaly na tomto obraze tak osobitě. Proti ukvapeným závěrům kulturních dějepisců, kteří ve shonu po dobových dokumentech zahrnují mezi ně úplně neprávem i transformace básnické, bude nutno uvědomiti si konečně, že Stará Praha Nerudova, Stará Praha Karoliny Světlé, Stará Praha Zeyerova jsou tři města, zbudovaná z reálních motivů obrazností básnickou. U Nerudy řídí ji svěží a živý smysl pro pitoresknost, u Karoliny Světlé vášnivý sklon k protikladům citově rozechvívajícím, u Zeyera vřelý lyrismus elegického patosu.

V době, kdy „Malostranské povídky“ uzrávaly v onen plný a šťavnatý plod raného podzimu, zamlžený vonným pelem, překonal v sobě již úplně dusivé sociální ovzduší, v němž trpělo jeho dětství; jest potřeba pohledět hodně

nazpět do Nerudovy tvorby, abychom nezapomenuli tohoto významného, ač tak bolestného součinitele jeho vývoje. Co jest napověděno s humorem a bez trpkosti v „Týdnu v tichém domě“ nebo „Večerních šplechtech“, to vypravují „Arabesky“ bez masky a stilisace o „darebákovi“ Františku Horáčkovi; to semkl Neruda v „Knihách veršů“ v pregnantní a výmluvnou sloku:

„Mne osud do kolébky tvrdé dal,
pak na kazajku záplatu mi přišil,
pláč trpký novým jenom plácem tišil
a jenom zkrátka mne vždy sporádal.
Však kolem pýcha, pýcha — ach ta kruté hněte!
já začal jsem do panských synků prát —
ba ledačím jsem byl v tom božím světě,
a čím jsem byl, tím jsem byl rád.“

*

Proletářské vědomí Nerudovo, důrazný protest společenského utlačence proti křivdám bohatců, povýšenců a farižejů, trpká příchut bída a ústrků při každém soustu mocně hlásí se v Nerudově mladší tvorbě. Z této inspirace vznikla dobrá polovice „Hřbitovního kvítí“ — hned předzpěv praví výslovně „noha spěla má k těm chudým rovům, poutcova jak k hrobu Spasitele“ —; zde leží kořeny sociálně obranné nebo filantropicky zabarvené epiky z prvního dílu „Knih veršů“, jimiž se Neruda dostává nad Erbena, jinak rozhodující vzor jeho baladistiky; bez těchto předpokladů sotva bychom pochopili Nerudu-apologetu bída, mravní deprivace, proletářského utrpení, jakým jest později v „Obrázcích v nočním světle“, v „Pražských policejních obrázcích“, v „Trhanec“ a ve feuilletonech „Z kraje bída“. Osobní účast na utrpení a křivdě posledních mezi posledními, intenzivní procítění sociální poroby, reální smysl pro opravdovou velikost proletářovu nepotřebující nižadných romantických dekorací ani tajemných zápletek, schopnost najíti v zavrženém pátém stavu prvky nového hrdinství, nové tragiky, nové poetičnosti — to vše staví Nerudu

vysoce nad filantropický socialismus v rukavičkách, kterým konec konců zůstává i ušlechtilé stanovisko Nerudova protichůdce Gustava Pflagra Moravského. Na rozhraní šedesátých a sedmdesátých let, když Neruda vůbec překonává negaci, pesimismus a mnoho jiných démonů nitra, v onom památném období, v němž se statečně zařiká, že nebude potud básníkem, pokud v něm neuzraje, neosvobodí se celý muž, zbavuje se i svého sociálního světobolu a přestává se cítit proletářem, aniž přece nepozbude mravního soucítění s vrstvou, jíž patřili jeho otec i matka, v níž prožil dětství, která určovala první to jeho formy životní. Ale ten, kdo vidí celou drsnou, syrovou a krvavou pravdu proletářské bídy, z níž Neruda vystoupil, a vedle ní všechno to statečné, hrdé, zářivé rytířství Nerudova srdce, musí se hluboce poklonit jeho bytosti; nejeden z těch, kdo Nerudu miluje z plnosti své duše, bývá doslovně dojat velkým tím kontrastem. Neruda nemá ani jediného záporného a nízkého rysu svojí sociální třídy: nenaučil se nikdy závisti; nedělal ze svého utrpení a ze svých křivd nikdy zbraně ani řemesla; neznal malicherné podezíravosti ke všemu velkému a mocnému; nechtěl, zbohatnuv citově i smyslově, nikdy lakomě chránit svých statků, nýbrž rozdával plnými rukama jako rozený boháč, jako šlechtic, jemuž vždy zůstane více, než se může rozdati. Již v nejstarších partiích Nerudova díla shledají se takové tahy doslovně rytířské, jež na prahu sedmdesátých let nabyly nezapomenutelné reliefnosti. Tehdy do druhého vydání „Knih veršů“ přidal Neruda dvě paralelní básně, epickou „Legendu o chudobě“ a lyrickou „Vším jsem byl rád!“ Před osudem hrdě stojí Paria s povznesenou hlavou a děkuje Osudu, že mu dal v manželství svou dceru Chudobu:

„Sotva se mne dotkla prostým svým květem,
poznávám svět celý, nevšimnut jsa světem.“

A podobně básník sám, když byl vyznal všechny šlehy bičíku Osudu, všechny jeho živé slíby, zlé jeho rozmary,

kruté jeho příkazy, vztyčuje se a volá statečně: a čím jsem byl, tím byl jsem rád!

Před takovou statečností a karakterní výší rozptylují se veškeré předsudky, že prý společenské prostředí určuje povahu, že člověk nosí s sebou až do smrti morální hodnoty své třídy: synem pradleniným a hokynářovým jest dokonalý rytíř, jenž se nikdy nesmlouvá o bagately ani nekupčí malichernostmi. Myslím, že nebylo by netřeba ilustrovat jakýmkoliv průměrem mravní hrdinství Nerudovo, jež ostatně by dobře vydrželo i srovnání se stoickou rytířskostí Alfreda de Vigny, potomka bůhví kolika šlechtických předků; postavím-li proti Nerudovi básníka jeho srdce, Heinricha Heina, přispějí tím snad oklikou k vystižení poměru dvou různorodých duchů, nejednou se setkavších. Heine umělec při hlubším poznání roste tím výše, čím Heine člověk ztrácí; tuším, že u Nerudy je pravý opak. Heine nedovedl nikdy býti rytířem; špatné hamburské a düsseldorfské tradice židovského rodu kupeckého stále se mu věšely na paty. I ve sporu s osudem příliš smlouval, a to s jistou potměšilostí; i své vlastní velké utrpení dovedl proměnit v kapitál, z něhož lze básnicky těžit, aniž kdy přijal je pokorně jako dar bohů; nezbavil se nikdy nedůvěry, kterou mívají strážci obchodních tajemství, a oživil si svůj obzor nepřáteli, jež přečeňoval; nedošel vůbec k distanci mudrce nezúčastněného ve všedních starostech.

Na Nerudu umělce a pozorovatele i soudce veřejnosti lze již mnohem menší měrou spolehnouti než na Nerudu člověka, — ve věcích vkusu, slovesné kultury, estetického soudu zůstane společenské ústředí, zůstanou tradice domova vždy směrodatnými. Tím vším trpí až do základů Nerudova novelistická próza a hlavně jeho divadelní a literární kroniky, jimž nezcela přísluší jméno kritik, kdežto v básních stojí v první řadě na stráži vysoké a karakterní lidství Nerudovo a vedle něho hned jako věrný zbrojnoš přísná Nerudova autokritika. Kus plebejského nevkusy a lidové triviality mají ty soudy estetické, společenské a kulturní; ty banality z ulice a z kuchyně, nasazující si škrabošku vtipu,

ty masité a strakaté apoteosy života pozemského. V oblasti estetického soudu zvýšila Nerudovu bezradnost ještě anarchie zaviněná žurnalisty a utilitáři, hlasateli hmotné modernosti a populárních tendencí; čistě plebejsky zavrhne Neruda všecko povýšené umění, založené na složitých konvencích; znudí se absolutní snahou klasického díla o krásu formální; odvrátí se nedočkavě od minulosti do aktuální přítomnosti. Touto daní vyplatil se svému plebejskému původu, svému proletářskému domovu Neruda spisovatel v pracích určených hodině, potřebě, žurnálu; Neruda člověk vyšel čist a svoboden a vryl hrdinský relief svůj do kovu svých veršových děl a nejlepších ze svých knih prozaických.

(Jan Neruda, III. vyd. 1920, str. 5—17.)

X. SVATOPLUK ČECH NA KAVKAZE

(1915.)

Krásná a nadšená úvaha, kterou v květnu roku 1874 Jan Neruda přivítal první knihu „Básní“ Svatopluka Čecha, vyvrcholila ve vzletných a vroucích slovech: „Svatopluk Čech je mlád a již uznán, toť velký krok. Vydal se teď na cesty směrem tím, jímž šli někdy Argonauti. Moře se kolem něho zavlní, měsíc, slunce bude před ním vstávat ze slavných vln, s temene asijských žul bude hledět na divokou krásu Kavkazu, odpočine si pod palmami, bloudit bude, kde kvete vavřín na hrobech hrdin — a zlaté rouno nových názorů poetických přinese nám zpět.“

Osmadvacetiletý básník přečetl si láskyplné proroctví staršího druhu v tichém pokojíku českého krajana na Golovinském prospektu v Tiflisu, v samém srdci ruského Kavkazu, kde v červnu 1874 prodléval.

Gruzínská metropole nad Kurou byla asi středem kavkazské pouti Čechovy, jež od zátoky Novorossijské dospěla nejsnáze na východ až do Vladikavkazu, nejjihněji do přístavního města Batumu. Romantický poutník český, jehož krokům neurčovala směr červená mezinárodní knížka cestovní, nýbrž spíše poesie velkých ruských básníků doby Alexandrovoy a Mikulášovy a patrně také dávné tužby chlapecké, rozněcované zprávami o krymské válce, vstoupil do země, ležící stranou od turistického hemžení evropského, a byl proto v Kavkazu odkázán na primitivní prostředky dopravní. První část cesty vykonal lodí podél černomořských břehů z Novorossijska do Poti; vlastní dějiště rus-

kých zápasů s Čerkesy a pravý domov heroického národa „Adige“, t. j. kmenů Šapsuchů, Abadzechů a Ubychů, viděl pouze z povzdálčí, s paluby Cesarevny a Golubčiku. Tři nejkrásnější země kavkazské, pralesovitě bující Mingrelii, v temnější zeleni zadumanou Imerecii a divoce skalnatou Gruzii, prožil Svatopluk Čech poté jen letmo, stoupaje ve voze parní dráhy, a vášnivě vlažným vzduchem za jediný den z Poti do Tiflisu. Několikadenní pobyt v „Bábelu gruzínském“ přervaly některé dobrodružné výlety koňmo do okolí; prudký žeh tifliského léta pudil však opojeného severana více do hor, v blízkost kavkazského sněhu. Dvoji cestu z Tiflisu do Vladikavkazu a zpět vykonal Čech po první v dostavníku, po druhé v jednospřežní „těleze“; r. 1874 nebylo ještě mohutné železniční trati z Rostova do Vladivostoku, a za jedinou dopravní dráhu sloužila dokonalá „vojenská silnice kavkazská“, dlážděná podle ruského pořekadla samými rubly. Na zpáteční cestě z Tiflisu vracel se do Poti a Kutais, a tím byla vlastní kavkazská pout takřka skončena, aniž se přiblížila sněhům Elbrusu a východním dagestanským končinám, svažujícím se k moři Chvalinskému. Návrat básníkův do Cařihradu podél břehů maloasijských, bohatý dojmy krajinnými i národopisnými, jest pouhým doslovem jeho zbožné pouti ze země Mcyriho a Tamary, z níž žák Puškinův a Lermontovův přicházel do vlasti poučen, osvěžen, a posvěcen, nejinak než „hadži“, vracející se od posvátných míst Prorokových.

Ruští básníci objevili žasnoucí Evropě Kavkaz a rázovitou krásu jeho obyvatelstva. Dotud — nehledíme-li ke klasické tradici, která na vrcholu Elbrusu umísťovala Promethea a na nábřeží Kolchidy Argonauty — kmitaly se ve verších západních poetů občas okouzující hlavy temnookých Čerkesek jako jedna z obětí orientální módě; z těchto krasavic nejproslulejší jest Lejla, milenka Byronova „Giaura“, kreslená zjednodušenými rysy, které zvolna v slovesné tradici poklesly na pouhou konvenčnost: kolikrát po té velebeny byly na Orientálkách velké hnědé oči gazelí,

zkadeřený hyacintový vlas, pohyb dokonalé šíje připomínající labuť, malá sněhobílá nožka? Nedlouho po prvních kozácích překročili vítězné vody Kubáně též básníci ruští, někteří z nich opěvovali Kavkaz dříve, než se stalo Rusko r. 1829 v míru Drinopolském jeho pánem. V čele jich stojí klasicista Děržavin a romantik Žukovskij: onen ve vznosné ódě hraběti Zubovu slohem rétorickým a hromadě účinné protiklady, opěvuje spíše přírodu, tento ve vřelém poslání k Vojejkovu zasazuje do rámce mohutné velehorské přírody malebný a názorný obraz divokého a starodávného života kmenů čerkeských. Oba básníci, Děržavin povšechněji a Žukovskij osobitěji, dobývají takto nové gubernie slovesné krajinomalbě ruské, která od Lomonosova příliš jednostranně dbala přísné a chladné krásy končin severních. Ale oba ulpívají na několika obecných postřezích, jež epigonům a napodobitelům stačily, šlo-li o malbu Kavkazu: děsivé hory zvedají zasněžené vrcholy k nebesům, slunce se opírá o ledové plochy, řeky s hlukem řítí se do propasti, orlí závodí ve výši s mračny. Za Kavkazem dekoračním následuje Kavkaz romaneskní a proniká i do vědomí průměrných ruských čtenářů. O to má zásluhu líbivý a plytký romantik konservativní doby, Martinskij-Bestužev, který prožil vyhnanství jako voják v Derbentě ve východním Kavkazu a zpečetil svůj osud bohatýrskou smrtí při obléhání tvrze Ardleru u Jekatěrinodaru. Marlinskij znal důkladně Kavkaz a Kavkazany, ač se na ně díval právě jen se hřbetu koně důstojníkova, a vyprávěl o těchto zkušenostech horlivě. Jeho povídky a romány stojí asi na úrovni jihoslovanské beletrie Chocholouškovy: naivně zkloubený děj jest namnoze jen záminkou ke kresbě zjednodušených národopisných typů a k mnohoslovnému líčení krajin kavkazských; velké výjevy bojů a lásky, rodinných katastrof a osudných kleteb nepohrdají nejhruššími efekty; čím falešnější u Marlinského psychologie, tím patetičtější výraz vášně, citu, rozhorlení. Přímočará technika a látková napínavost Marlinského uchvacovaly také čtenáře z lidu, a to na Rusi i za hranicemi; jeho „Amalat beg“ mocně působil

na to, že kontrast divokého abreka čerkeského a povahově ryzího Rusa zdomácněl v literaturách a že za vůdčí motiv duše Čerkesovy byla obecně určována bezohledná pomstychtivost, jdoucí se širokým kinžalem v zubech od krviny ke krvině.

Vlastními básnickými vítězi nad Kavkazem byli však Puškin a Lermontov. Brzy po návratu z nucených i dobrovolných cest v Besarabii, na Krymu a po Kavkaze r. 1821 dvaadvacetiletý Puškin posílá příteli Rajevskému „Kavkazského pleníka“ a v předzpěvu praví příznačně, že jeho Parnasem se stal pochmurný pětihlavý poustevník Beštaun. V kypivě osobní básni, prosycené prudkým lyrismem, jest vedle zřejmého dědictví byronského mnoho svérázného vlastnictví Puškinova. Dvojice hrdinů jest z galerie Lordovy: blaseované vypráhlé srdce novověkého rozervance rozbuší se na chvíli na krásných řadrech vášnivé a obětavé ženy, schopné veškerého sebezapření, ale neroztaje ani tu ze svého přesyčení a nudy. Puškin podmaloval protiklad ten etnický a vložil do něho mnoho z vlastních zkušeností citových: „zbytečný“ člověk milující ilusionisticky vzdálený přelud a odstrkující nerozumně blízké štěstí skutečnosti jest nejen Rus, bojující na Kavkaze, ale i bliželec tehdejšího Puškina; krásná osvoboditelka zajatcova zraněná chimérou lásky marné a neukojené, pojala do své okouzlující bytosti čerkeské vedle daru přírodního a původního ženství také ony vlastnosti, jež právě dívčí postavy Puškinovy vyznačují, vášnivost a něhu, sílu citu i odvahu činu, dar slzí i mohutnost sebezpřemáhání; jest skutečně předchůdkyní Taťaninou. Kontrast Rusů a Čerkesů, který dotud byl pouze národopisný, stal se v pojetí genia Puškinova psychologickým, ba dostoupí tragické výše: čím jest „Kavkazský pleník“ v podstatě než tragedií duše roztoužené po spasení, ale neschopné přijmouti je?

Ruští kritikové shledávají význam básně jinde, v lyrické malbě přírody kavkazské. Řada obrazů, které mladý Rus prožívá v čerkeském zajetí, ať je to večerní poklid v aulu, ať soumrak objímající svahy Kavkazu, ať souhra ledových

hor a lazurového nebe, ať válečný či loupežnický vzruch Čerkesův — vše to ukazuje objektivní a téměř klasickou krajinomalbu Puškinovu v prvním rozpuku: Puškin nikde nesplyvá s touto divokou a zázračnou přírodou, která jest požitkem jeho zraku a leckdy i úkojem jeho touhy po všem vzdáleném a podivuhodném; jako jeho rek i on sám zůstává cizincem vůči těmto divům pevných obrysů a teplých barev. Doslov, kterým básník doprovodil svou veršovanou povídku, pokouší se dáti byronskému příběhu lásky na Kavkaze politicko-historickou perspektivu: doba čerkeské slávy jest na sklonku, a na místo její vchází čas válečného vítězství ruských orlů nad Kavkazem; pěvec se odvrací od opuštěných aulů, aby hlásal triumfy Zizianova, Kotlarevského a Jermolova; i tento motiv ozývá se častěji u Puškinových následníků, mezi nimiž Svatopluk Čech není nejmenší.

Pět let po Puškinovi byl Lermontov na Kavkaze po prvé; ale již z toho dětinského pobytu přinesl si k divokým velehorám nevyhladitelnou lásku, která se pak za prvního exilu r. 1837 a 1838 a posléze za vyhnanství r. 1840 a 1841 stupňovala ve vášnivý cit osudového spříznění. Krásně postřehl Bodenstedt, že Lermontov v chlapectví přijal do duše vnější, hrubé obrysy přírody kavkazské, které pozdější důvěrný a několikaletý styk s krásami Kavkazu vyplnil jemnými miniaturními podrobnostmi, osobitými barvami a individuálními svity. Od horoucí ódy „Kavkaz“ z r. 1830, jež každá ze tří slok vyznívá refrémem „rád Kavkaz já mám“, až po památné věnování „Démona“, psané r. 1840, kde vděčným a roztouženým slovem shrnuje své vztahy ke Kavkazu, „země přísnému caru svému“, Lermontov napsal celou serii lyrických básní, posvěcených přírodě kavkazské; jsou mezi nimi kusy tak významné jako „Dary Tereku“, „Kazbek“, „Památce přítelově“ a „Valerik“. Na rozdíl od objektivního Puškina, jenž kreslí v zjednodušených obrysech, Lermontov s přírodou kavkazskou splývá, nalézaje v sebe slabším záchvěvu větru v listoví a v sebe jemnějším nádechu modré mlhy kolem velehorského vrcholu kus své zjiřené a pyšně zádumčivé mysli; proto se zahlubává do všech jednotli-

voští něžných i krutých, do detailů lahodných i nebezpečných, proto odlišuje přírodopisně i zeměpisně, věda, že řeka Darjal hučí v jiném jazyku než řvoucí Terek, a že bílý turban kolem hlavy Kazbeku se pranic nepodobá zasněženému hrotu příšerné hory Šajtánu. Nesčíslná líčení úsvitu, soumraku a noci v údolích i na zasněžených vrcholech, vždy nové obrazy srázů, bystrin a pralesů, s nevyčerpatelnou rozmanitostí načrtané siluety modrých oblaků, zámků a klášterů na skalách, rozvalených vesnic, které se čtou v „Démonu“ i „Mcyrim“, „Hadži Abreku“ i „Izmajilu beji“, prozrazují trojí rozdílné pojetí přírody básníkem vášnivým, smyslným a titanickým zároveň. Jednou — předposlední výjev z „Izmajila beje“ (psaný r. 1832) buď tu nejpádnějším svědectvím — účastní se příroda s nevystihlým soucítěním vnitřního života člověka, nade vše slastných hodů jeho lásky... oblak nad hlavou, vonný dech větěrku, ano věčná pustina prahorská stávají se druhy milenců. Později — v době, kdy byl definitivně napsán závěr „Démona“, asi r. 1838 — odvrhl zachmuřený Lermontov ten oblažující názor a upadl přímo v jeho opak: zasněžení velikání traticí se v oblacích pohlížejí v hrdém a neúčastném klidu na malichernosti vášní a bolů lidských — a mlčí svrchovaně. V některých skladbách — nejmohutněji snad v básni „Valerik“, psané r. 1840 — rodí se však v rozporu mezi lidským smutkem, lidskou touhou a lidským milováním a mezi nepohnutou velebností horskou, neodbytná otázka po smyslu a ceně našeho života, ono kruté a vznešené p r o č, na které Lermontov sám neznal odpovědi, a které po desíti letech v týchž pralesích kavkazských jako černý nezaplášitelný motýl sedlo na čelo mladistvého Lva Nikolajeviče Tolstého...

Lermontov nepředstihl Puškina jen jako malíř Kavkazu, nýbrž i jako psycholog Čerkesů; znal je ze styku osobního, vcítil se do jejich vnitřního života, vložil do jejich tvrdě barbarských postav svůj kult divoké síly, jež sama v sobě se bouří, neznajíc svého těžiška. Hlavní Lermontovovo dílo této řady, rozsáhlý „Izmajil bej“ (1832), jest mladistvý

výtvar, jež možno přirovnati k Puškinovu rovněž začátečnickému „Kavkazskému pleníku“. I Lermontov vychází od byronské dvojice, kresle v démonickém rozpoltněnci a z kořenů vytrženém rebelu vlastní svou podobiznu a v Zarje svůj vytoužený fantom ženství obětavého a horoucího. Ale protiklad národopisný, jímž podložil Puškin stav milenců, položil zde Lermontov do epizody druhého a třetího zpěvu, z níž, jak uvidíme, po čtyřiceti letech vytvořil jeho český žák celou skladbu epickou. Izmajil bej byl odrazem básníkovy společenské rozervanosti s malým přizpůsobením životním poměrům na Kavkaze; Zarja jednou z četných představitelů ženského typu Byronova, byť reálnější než její sestry: do národopisné plnosti života na Kavkaze nesáhl tu Lermontov hluboko. Po té stránce stojí „Hadži Abrek“ (1833 a 1834), skladba stručnější a epičtější, nepoměrně výše. Hrdinou jest pravý čerkeský mstitel, neznající slitování a ohledů, jak ukazuje již jeho jméno: barbar a Asiat, mohamedán a ukrutník, spíše kmenový typ než psychologicky propracovaný jednotlivec. Jeho nešťastná a krásná oběť Lejla, plnohadrá tanečnice rozproušené jižní krve, toužící po objetí a polibcích, patří k smyslným Lezginkám a Gruzinkám, v nichž temná a žádostivá povaha Lermontovova spatřovala svůj nejslastnější obraz ženství a jejichž nejvyšší a nejušlechtilejší ztělesnění stvořila posléze v Tamaře: v této koncepci ženy-Orientálky se Puškin s Lermontovem setkávají, ač i zde má mladší mistr tón zhavější a vášnivější.

Do Pjatigorska, kde r. 1841 Lermontov padl v souboji, přibyl právě po desíti letech mladý šlechtic, jenž připravoval se na dráhu vojenskou a za nedlouho odešel jako dělostřelecký důstojník do Kizljaru nad Terekem. Dva roky pobytu ve východním Kavkaze, kde urozený a samolibý přichodí hledal zprvu jen lov, divokou přírodu, dobrodružné bitky s horaly, přetvořily jeho bytost od kořenů. Odpoutal se nadobro od nedůstojného života předchozího, jenž z něho učinil prodluženého hráče, odhodil marné cetky městské a šlechtické lžikultury, vcítil se do velké přírody, pochopil srdcem i vůlí prostou krásu nejjednodušších lidí

a hlavně si uvědomil onu základní otázku, kterou na sklonku svých, k žatvě dozrávajících dní ze zkrvavených vln Valerika a z hrdého mlčení bílého Kazbeku byl četl Lermontov. Kavkaz i Kavkazané, ať domorodci či kozáci, mohutné hory i ryzí, přírodní lidé vychovali z pohrdlivého hejska nejen spisovatele, ale i statečného a hlubokého člověka. V letech 1851—1853 vyrostl na Kavkaze Tolstoj, básník a myslitel, jak dosvědčují jeho první práce tam vzniklé, zvláště „Kozáci“ s autobiograficky pamětihodnou postavou Oleninovou. Avšak Tolstého krajinářsky i národopisně syté obrazy kavkazské značí jednak realistickým pojetím, jednak podrobnou dušezpytnou analysou rozklad romantismu, jež kolem vrcholu Kazbedu a nad proudy Tereku tkal genius Puškinův a Lermontovův neb fabulační schopnost Marlinského a který ovládl i duše českých citelů Ruska a barvitého Východu.

*

Nedlouho po návratu z cesty východní, ještě koncem roku 1874, jal se Svatopluk Čech ve veršované povídce zpracovávatí národopisné i krajinné dojmy kavkazské, ale i ohlasy ruských poetů. První náčrt jmenoval se „Šapsuch“, a z dochovaného zlomku, psaného v rýmovaných iambech, poznáváme, že básník zprvu kolísal v slohovém pojetí básně. Vstupní verše mají zřejmou intonaci národního eposu slovanského, ale pak vtírá se do kresby postav jakýsi pazvuk sentimentální, a původní úsečnost ustupuje nepřijemné mnohomluvnosti. Záhy odvrací se Čech od tohoto náběhu; nahrazuje iamb pádnějšími a sevřenějšími trocheji, které však leckde ještě volají po dbalém pilníku metrického dělníka; vymycuje již z názvu básně příliš individualisující označení kmenové a volí obecnější, ale i srozumitelnější název „Čerkes“. Počátkem roku 1875 byla skladba hotova a otištěna v „Lumiru“, teprve po pěti letech zaraďuje ji Čech do „Nové sbírky veršovaných prací“ a r. 1886 staví ji v čelo souboru „Čerkes a jiné básně“, jež přinesly Nerudovy „Poetické besedy“, a kde vůbec převládala poesie,

souvisící nějak s Čechovou výpravou černomořskou a obrázející jeho nadšení pro východní a jižní Slovanstvo.

Vstup „Čerkesa“ Čechova připomíná poněkud první oddíl stejnojmenné romance Pflegrovy; dva jezdci, junák a stařík, klušou skalami a úvaly kavkazskými, u Pflegra Čerkesové, u Čecha kozáci. Kdežto však Pfleger vpadá hned do dějového středu, předesílá malebný a rétorický Čech vlastnímu epickému vypravování dosti rozsáhlý úvod, založený na rozporu mrtvého klidu osamělé přírody a někdejších ruskočerkeských bojů. Protiklad ten jako by byl vyňat z lyriky Lermontovovy, ale Kavkaz, jak jej líčí starý bodrý kozák v elegické své samomluvě, není již dávno Kavkaz třicátých a čtyřicátých let, který znal básník „Izmajla beje“ a „Hadžiho Abreka“. Čech maluje tu obraz svého Kavkazu podle dojmů z r. 1874, týž, jaký obsahují úvodní kapitoly „Upomínek z východu“, komentující právě tuto partii „Čerkesa“. Celá řada zvukových i barevných, přírodních i kulturních kontrastů, nakupených ve zdobné řeči hovorného kozáka, tvoří takřka malebný výklad ke slovům cestopisu „Kraj tento, náhle umlknuvší po divém lomozu válečném, upomíná na pusté jeviště, na němž nedávno odehrálo se velikolepé hlučné drama. Zůstaly tu jen kulisy.“ Avšak neepický tento prolog nemíjí se zamýšleného cíle: poučné, ba přímo informační podání posledních bojů ruskočerkeských zastřeno jest tak hustými úponkami přírodní malby krajiny panensky krásné a zalito tak mocným proudem elegické nálady, že čtenář ani necítí, jak básník nenápadně rozvírá listy dějepisné učebnice, nýbrž mimoděk podléhá vroucnosti poetově, oddávající se úplně lidu i kraji.

Po kontrastu tragickém protiklad nižšího řádu. Povahy obou kozáků jsou postaveny příkře proti sobě: stařík životem zocelený sedí pevně v sedle, kdežto mladý jeho druh se sklání zádušně a podlomeně pod osobně citovým horem. A zde teprve navíjí Čech vlastní nit dějovou.

Erotický příběh mladšího kozáka jest novou obměnou motivu, jež básnictví ruské od „Kavkazského pleníka“ zno-

vu a znovu umísťovalo do divokých zemí čerkeských: dva příslušníci kmenů rozdílných krví i řečí, náboženstvím a mravem, setkají se v krátkém oblažujícím spojení milostném. V tradici byronské bývají pak milenky z rodu smyslných a krásných žen čerkeských neb gruzínských a nesou ve žhavém a oddaném svém objetí zhrouceným neb přesyceným severanům nové světy. Svatopluk Čech se v „Čerkesu“ přidržoval onoho rázovitého řešení, které Lermontov vložil do episydy „Izmajila beje“, rozprávaje vložku ruské básně na celé dějové pásmo. Tam vášnivý a neuspokojený odpadlík od rodných tradicí Kavkazu, vzdělaný Čerkes, Izmajil bej, na kratičký čas očaroval v cizině mladou, něžnou Rusku, ale pocitív nudu přesycení, záhy ji opustil a na její okouzlené srdce navždy zapomněl: poměr milenců z „Kavkazského pleníka“ jest převrácen. Tím uvaluje Izmajil bej na sebe pomstychtivost ženicha rusovlásčina, bodrého kozáka, jenž prahne po krvi svůdcově. Při prvním setkání v horách kavkazských propouští Izmajil žasnoucího kozáka, nemíně užiti své převahy. Sokové střetnou se po druhé a pak klesá přemožený kozák šaškou Izmajilovou. Tento trojúhelník přejal Svatopluk Čech věrně: mladý kozák — jeho plavá, něžná milenka Ludmila — svůdce z rodu Čerkesů, na kterém junácký Rus musí se pomstíti. Takové rozestavení osob hovělo dobře národopisnému zájmu Čechovu, neboť mohl velmi výrazně zdůrazniti a kontrastovati kmenové typy, jichž studiem zabýval se na své černomořské pouti.

Podal právě jen etnické typy v obrysech, kde Lermontov neb Puškin propracovali individuální dušemalbu do nejmenších podrobností. Postavme proti sobě jeho mladšího kozáka a Puškinova „kavkazského pleníka“, neb srovnejme jeho Čerkesa s Lermontovovým Izmajilem bejem — jaké to rozdíly! Čechův kozák jest běžný dobrosrdečný ruský „plastun“ s kusem idealismu a notnou dávkou mladistvé přecitlivělosti, pokorný milenec a řádný Slovan, zkrátka průměrný voják řadový. Pleník Puškinův nese v složitě a otrávené hrudi své všecko hoře a veškeru rozvrácenost „zby-

tečných lidí“ ruských z r. 1820; jím básník své pokolení zpovídá a soudí. Ještě větší propast se rozevívá mezi Izmajilem a Čerkesem. Izmajil bej, předchůdce Démonův, jest osobnost tragická, jejíž hrdá a vášnivá povaha trpí stejně tím, že nedovede vrátiti se k přirozené a příliš primitivní prostotě, jako tím, že prohlédla omyly civilisace a tak zůstává vždy cizinkou v přírodě i mezi lidmi: cosi z Renéa neb Obermanna tkví jako stigma na čerkeském čele Izmajilově, s něhož „smyly sníh a chumelenice a severního nebe chlad barvu jihu“. Svatopluk Čech podává v postavě svého Čerkesa jen a jen kmenový typ „abreka“, jak jej, spíše podle dohadů a intuíčního proniknutí než podle skutečnosti, nakreslil v zhuštěné črtě „Adige“: čím malebnější krojová a fysiognomická studie, tím jednodušší psychologie této barbarské a pudové postavy. Čerkeský ďábel veršované Čechovy povídky jest málo více než jediná vlastnost vyhnaná do zámezí, krvežíznivá pomstychtivost, rozplameněná záhubou rodného kmene, která udusí v duši každé hnutí jiné, soucit a lásku, spravedlnost a vděčnost: Hadži Abrek jest tu ještě stupňován.

Z trojice Lermontovových postav zbývá ještě milenka obou odpovědných nepřátel; právě ji Svatopluk Čech překomponoval nejpodstatněji, ale opětně ve smyslu národopisné malebnosti, nikoliv psychologie individuální. Lermontov, který v Tamáře, Zarje a Lejle oslavil temnooké a tmavovlasé „hvězdy Východu“, vložil podobiznou mladé Rusky do „Izmajila beje“ protilehlý ženský typ. Kozák při první setkané s Izmajilem, jehož posud nepoznává, horuje o své nevěstě:

„Čerkese! Krásných u vás shládám
a přeněžných dcer volnosti:
než za vášeň jich očí nedám
severních očí milosti.
Tys bez lásky! . . . Slov smělosti,
ni kouzla rtů jsi nezažil;
kadeřmi děvy zlatoučkými
tys opojen se neblážil,

vášnivých přísah dalek byl
a oklamán jsi nebyl jimi . . .
Já miloval však! Osud mne
přeskvoucí duhou lákal, vedl,
bezděky k propasti mne svedl . . .
Já šťastného již čekal dne!“

Dívky tohoto plavého, severského typu plnily od chlapectví erotické sny Čechovy, v nichž bylo více lásky obrazivé než vpravdě osobního zážitku, více etické ideality než skutečné vášnivosti a více zbožňující vzpomínky než smyslového a nervního rozechvění; k tomuto typu náležely i obě hrdinky prvních rozsáhlejších skladeb, Jitka a Dýna. Nyní přenesl na místo, které v předloze jeho, u Lermontova, zaujímal kráska ruská, družku svého milostného snění i s celým českým prostředím. „Rusovláska s blankytnýma očima“, Ludmila Javorová, jež něžné přátelství s junákem kozáckým vymění za prudkou lásku k raněnému Čerkesovi, je Češka, nesoucí na jemném rtu nápěvy svého vzdáleného domova a v roztouženém oku stesk po neoželitelné vlasti. Ke kozákovi, jež básník kreslil z plnosti obdivu ke všemu ruskému, a k Čerkesovi, v kterém propuklo romantické nadšení západoslovanského byronovce pro divokou svéráznost necivilisovaného Východu, přibyl Ludmilou představitel třetí národní skupiny —: národopisná rozmanitost byla zpestřena novým živlem, poetovi nejdražším. Vpracovav obratně do básně cestovní vzpomínky na Metodějovku u Novorossijska, osadu českých vystěhovalců na Kavkaze, našel vítanou příležitost, aby podle své metody kontrastní vrhl do pralesa cizokrajných dojmů vlídný paprsek domáckého půvabu a mezi výjevy vraždění a msty postavil utěšenou selanku. V Javorovi, patriarchovi a vlastenci, zpodobil svého otce, oddaného husitským dumám a tesknícího nad českou národní přítomností; v jeho chudé a přece lahodné domácnosti s knihovnou a sochou Žižkovou oživil leccos ze svého oteckého domu, kde rovněž u téhož stolu sedávalo nadšení s hmotným nedostatkem a pohostinství

s prostotou; idylik, tkvící představami i touhami v dětinských nenávratných letech, se tu zřejmě hlásí.

Z tohoto tklivého a lahodného rámce vystupuje Ludmila světlá hlava harmonicky. Zprvu kreslí ji nadšená zpráva kozákova jako pouhou mistryni slovanského pohostinství, ale vřelost tónu se stupňuje, a přímočarý Rus oslavuje záhy Česku jako svou vyvolenou nevěstu. Není bez umění, kterak Svatopluk Čech zladil vztah vlídné, pozorné a zádumčivé dcery Javorovy ke kozákovi pouze do tóniny klidného přátelství: kde kozák horuje, zachovává Ludmila stále laskavou distanci hostitelky a kamarádky; pouze, je-li řeč o Čerkesech, vzplane náhle její zájem. I do této selanky vpletl Sv. Čech nejednu reminiscenci z ruských básníků. Příchod kozákův k Javorovům připomíná vstup Izmajila beje k Zarji a k jejímu otci; kde přirovnává Lermontovovu Zarju k Peri, tam Čech jmenuje svou hrdinku jednou z děv mohamedánského ráje, propuštěnou Risvanem; půvabná hra rukou i nožek Ludmiliných s koněm kozáckým parafrasována jest podle nezapomenutelného výjevu na konci prvního zpěvu „Izmajila beje“, kde Zarja laská dlaní koně Čerkesova a slovem zachmuřeného jeho pána. Vztah Ludmilin k Javorovi jest obdobou poměru Lejlina k otci v „Hadžim Abreku“, a podle hostiny, kterou vítá Lejla Abreka, namaloval Čech prosté hody v Metodějovce. Ale co váží více: náhlý převrat v Ludmilině duši, který obrací úplně směr dějový, zase jest preformován v oné episodě druhého zpěvu „Izmajila beje“. Jako Izmajil „obestírá mladistvé děvy srdce pel“, tak Čerkesova podivná a nemluvná láska opíjí Ludmilu. Kozák nezná původu změny v chování dívčině a nedovede se ho dohadnouti; trne jen nad odcizením. Než zmizí nadobro jeho pohledům, dává mu s bohem . . . avšak několik slov na rozloučení, kterými žádá, aby na ni zapomněl, jest pouze mdlým ohlasem dvou příbuzných ruských scén, jedné, kdy „kavkazský pleník“ se loučí s čerkeskou svou osvoboditelkou, a druhé, v níž Izmajil se odtrhuje od roztoužené Zarje. Svatopluk Čech se spokojuje s dějovým

obrysem, kde Puškin a Lermontov překvapil dušezpytnou interpretací.

Klíč a rozluštění erotického příběhu kozákova a Ludmila podává vypravování Čerkesa, který náhle vstoupí do cesty obou zmlknuvších jezdců. „Huňatý ďábel“ čerkeský jest právě osudným svědcem Ludmily Javorovy; pro něj odcizila se kozákovi, v lásce k němu rozkvetla a odvrátila se od dosavadního svého světa — ale kinžalem jeho zmizela z hor navždy. Psychologie lásky Ludmiliny a Čerkesovy opětně založena jest na řadě kontrastů, z kterých protiklad milostné touhy a dravé pomstychtivosti jest nejsilnější. Dokud „abrek“ okřívá z rány, má něha vrch, ale s ozdravením a návratem sil procitá v žilách krvelačná mstivost — a zatím co jedna Čerkesova ruka objímá šiji Ludmilinu, vraždí ji druhá blýskavým kinžalem. Rozpletení motivu jest tedy jiné než u Lermontova, leč i v milostném dramate mezi Čerkesem a plavou Českou najdou se ohlasy písní ruských: Ludmila, která lne k Čerkesovi podobně osudově a bezmocně jako Lejla k Bejbulatovi, omývá a napájí zraněného cizince tak jako krásná Čerkeska „pleníka“; ovšem celou idylu lásky v jeskyni možno pokládati také za obměnu výjevu mezi Adamem a Jitkou na počátku pátého zpěvu „Adamitů“.

Epická půle Čerkesovy zpovědi doplňuje a vysvětluje vypravování kozáka mladšího, ale tomuto příběhu milování, vykoupanému v krvi, básník předsílá prehistorii Čerkesovu, která, zhušťujíc tragické osudy celého kmene Adigův, uceluje dějinný exkurs staršího kozáka v prologu skladby. Čerkes vykládá, jak a proč stal se divokým mstitelem. Odplutí celého čerkeského kmene po vlnách Černého moře do Turecka tvoří tragické pozadí individuálního osudu „abrekova“ — Čerkes nemstí se pouze za vyhnané své rodáky, ale i za drahou ženu, která utonula na vystěhovalecké lodi, ztroskotané bouří blízko rodného břehu. Tu po prvé do skladby, která dotud zpívala krásu pralesů, divokost hor, kouzla údolí Kavkazu, zašumí burně příboj Černého moře, a v slovesném malíři ozve se opět auditivní

básník bouří mořských i lidských. V prudkém stupňování hučí pak zpěv pomsty před námi, Kavkaz, jenž náhle zestárl, má býti omlazen horkou krví obětí Čerkesových. Nejde básníku o motivaci vražedných činů strašného „abreka“; všechny plynou z pomstychtivosti. Jedná se spíše zas o národopisné propracování příběhu, a proto Čech vždy několika rysy kreslí oběti neúprosného kinžalu, Řeky a Armény, Židy a Rusy, vyčerpávaje tak až na dno své znalosti obyvatelstva v Pokavkazi.

Čerkesovo dílo pomsty zastaví se na čas v jeskyni Ludmilině. Opravdu jen na čas. Ozdravený Čerkes musí se napítí rozohňujícího nápoje, aby dovršil krvavé své poslání. Patetický výjev posledního zasvěcení Čerkesova vznešenému a zároveň nelidskému úkolu mstitelskému patří k těm vrcholům básnického díla Čechova, kde malíř a rétor podávají si ruku, kde pod mohutnou fugou tragiky hromadné a kmenové zaniká lyrický vzlyk raněného srdce jednotlivce. Scéně neubírá významu, že se opírá o předlohu ruskou, opět o motivicky bohatého „Izmajila beje“ od Lermontova. Izmajilova projížďka za podzimního úsvitu, již básník zahajuje svou „pověst východní“, vede od teplé ještě mrtvolvy kozáka-posměvače do aulu, kde byl hrdina prožil svou mladost. Jestliže zažehl již výšklebek ruského vojáka jiskru pomstychtivosti v prsou Čerkesových, rozdmýchá ji v divoký plamen pohled na rodnou ves, zpustošenou nepřitelem. Se rtů podrážděného mstitele dere se slavná hrozba Rusům:

Ne, nelze, by se kliden tvářil,
dokud z jich bílých kostí rek
budoucím věkům v poučení
nevztyčí slavný náhrobek,
a takto pomstí ponížení
své drahé vlasti potomek.“

Čechův Čerkes přísahá ruským uchvatitelům na koranu pomstu po prvé, když soukmenovci jeho nuceně se stěhují do tureckého vyhnanství:

„V zemi té, z níž vyštvali nás v bídu,
nedopřeju cizí chátře klidu,
pomstě zasněžením svůj kinžal skvělý —
živá kanla za svůj národ celý!“

Když se mu při bouři černomořské navždy s očí ztrácí vše, co miloval v dětství a v jinošství, kleká Čerkes na skále, omývané příbojem moře, a pomodliv se suru pohřební, obnovuje svou přísahu a tiskne dobytý kinžal k rozžhaveným rtům. Ale výjev na troskách rodného aulu vyvrcholí tato stupňovaná rozhodnutí. Za mračného dne, kdy na skalách visí mlhy a v oblacích bouře, vydává se Čerkes do drahé dědiny, aby našel i hroby předků ve zpuštění a rozvalinách . . . krutá příroda vyhlazuje a vyrovnává vše. Tragický kontrast mezi mírem horské přírody a zhoubou celého národa, zdůrazněný již v prologu básně, jest znovu podtržen. Opět, jako druhdy na pobřeží mořském, provází bouře rozechvění mstitelovo, opět smuteční sura za zemřelé valí se přes jeho rty. A tu před rozvášněným očima smyslného orientálce vstává veliká vise, jaká často znepokojovala tvůrčí obraznost Svatopluka Čecha: příval děsivých a mlživých fantómů, tvarově nerozeznatelných, mění se v bouři zvuků, ale z této naléhavé a útočné změní čte básník memento minulosti, příkaz etický a vyjadřuje své poznání způsobem ryze rétorickým.

„Zdalo se mi, jakby každým slovem
stín se zdvíhal nad zapadlým rovem,
jakby duchové mých předků všech
z hrobů svých tam v horách, úvalech
ke mně nocí bouřlivou se chvěli,
za mnou houšť a šir a výš se střeli —
nepřehledný, nesčíslný sbor —
jakby letící ta spousta duchů,
jakby vodopády, vršky hor,
celá příroda v úžasném ruchu
hřímala mi v ucho strašný zpěv,
volající: krev a krev a krev!“

V zápětí pak vraždí Čerkes ranou kinžálu, „hýřícího bezpečně a jistě v nejkrásnějším místě“, Ludmilu, Slovanku a křesťanku.

Avšak poslední dílo „kanly“ nevykoná ruka čerkeská, nýbrž dlaň ruská. Mladší kozák, poznáv v krvelačném vypravěči svůdce a vraha své nevěsty, zabíjí Čerkesa, ačkoliv jest bezbranný, dobrou ranou jeho vlastního kinžalu. Čerkes, v němž Čech, dovedší se vmyslit do orientálské etiky pomsty a krviny, oslavil přes všechny sympatie k ruským vítězům, „vzácnou udatnost, nerovný boj za volnost, víru a otčinu“, hyne přece po junácku a bohatýrská duše propuká i v poslední jeho prosbě, aby byl tváří k Mekce pohřben v plné zbroji s obnaženou šavlí; chce očekávati v zarostlém a němém hrobě den soudu, jako prál si u Heina starý granátník vyčkati příchodu svého císaře a jako toužil v básni Čechova mládí Husita na Baltu hleděti do příbojů „slovanského“ moře, „jsa věkovité slávy české strážce“.

Veršovaná povídka však nevyznívá akordem patetickým. Horská příroda, kterou Svatopluk Čech stavěl stále pro její velebný klid do kontrastu ke krvavým bojům a pomstychtivým srážkám dvojího plemene na Kavkaze, hází růže jitra do chladného hrobu „abrekova“, a jako by nic nebylo porušilo přísného mlčení skal a pralesů kavkazských, klušou oba kozáci lesnatými svahy a úvaly dále k Novorossijsku.

Jest patrné, v čem se český básník nejtěsněji přichýlil k ruským svým učitelům a v čem šel cestou rozdílnou. Zesílil co nejintenzivněji národopisně malebné rysy, které u Puškina a Lermontova nebyly právě zdůrazňovány, avšak odlišiv své postavy podle jejich krojového, kmenového a zvykového příslušenství, nesnažil se o psychologickou introspekci, již oba byronovci ruští postavili na místo nej přednější, zobrazující v Pleníku i Izmajilovi krise vlastní citovosti o konflikty vlastních myšlenek. Vloživ do kavkazského prostředí postavu vlastní krajaneky, nahradil smyslounou vášnivost Gruzinek a Čerkesek, jež opěvovali Puškin i Lermontov, sentimentální něhou a idylickým půvabem,

jako vůbec v jeho veršované povídce není ani stopy po démonickém žaru poesie Michajla Jurjeviče. Kdežto však poetové ruští, již ani na okamžik nezapochybovali o tom, že právo a mravní síla jest při orlech Kotlarevského a Jermolova, nedotkli se nikde národní tragiky potíraných Čerkesů, položil Svatopluk Čech, syn národa utlačovaného a po staletí vyhlazovaného, navštívivší nadto Kavkaz v době, kdy Čerkesové byli od vítězů nadobro vyhubeni a vyhnáni, celou váhu svého řečnického patosu právě na tuto stránku: jak vysoko se tyčí jeho Čerkes, který mstí celý svůj národ, nad děsivého Hadžiho Abreka, koupajícího svůj kinžal stále v krvi z motivů soukromých a rodinných! Chtěl-li by kdo hledati v „Čerkesu“ charakterně č e s k o u strunu, musil by naslouchati právě tomuto patosu spravedlnosti a obrany, který se staví s rozhodností na stranu utištěných a pokořených, a ne snad nalézati češství této byronské povídky, pracující motivy z Puškina a Lermontova, v poněkud konvenční idyličnosti českého prostředí a české dívky v Metodějovce. Svatopluk Čech cítil sám — a ne bez úžasu — že jeho báseň, psaná rukou nadšeného rusa-fila, který v cestopisných causeriích neodvážil se plně přiznati právo Čerkesů proti Rusům, vyznívá jako rozhodná apologie národa čerkeského, i když se mstil, vraždil, proléval krev svých podmanitelův; podobně nelze přehlédnouti, že první jeho velká epopoje dobývá sympatií pro Adamity a nikoliv pro Táboře, s nimiž se vlastní básníkovo přesvědčení již od dětských let ztotožňovalo. Nad tímto paradoxem se zamyslíl Svatopluk Čech zvláště intensivně, když r. 1876 za povstání bulharského Čerkesové stali se pověstnými jako ukrutníci všech ukrutníků ve vojsku tureckých utlačovatelů. V roztomilé naivnosti mínil tehdy zvláštním prohlášením přesvědčiti čtenáře, že s tímto „divokým plemenem, zbroceným krví ubohého národa bulharského“, naprosto nesympatisuje a že hlásal pouze soucit a obdiv k Čerkesům, pokud v rodných horách hájili své domoviny proti nepřátelům. Obranná poznámka, do níž vložil Čech tak stručnou, ale obsažnou charakteristiku Čer-

kesů a jejich země, tak vděčnou zmínku o ruské poesii kavkazské, určena byla pro novotisk „Čerkesa“ v „Nových veršovaných pracích“, ale nedokončena zůstala v rukopise.

Stejně zálibně a široce jako ruští básníci propracoval Svatopluk Čech přírodní pozadí své kavkazské povídky, jež se celá, až na výjevy české jizby v Metodějovce, odehrává pod jasným nebem jižních hor. Jeho láskyplná krajinomalba blíží se spíše objektivnímu líčení Puškinovu než vášnivě horoucímu vcítění Lermontovovu, i má většinou ráz dekorativní, nikoliv povahu lyrickou. Nespoří nikde sytou polychromií, mění se leckdy při zdobném popise krajkovitého listoví révy neb lesklého krunýře plaze v emailovitou drobnokresbu, zná hru volného azuru a hustého pralesa, rozumí přechodu od světla k temnu, ale přesto přese vše jest při pozornějším čtení nedostatek pravého zbarvení místního patrný. Není tu nikde útočných a svérázností překvapujících postřehů, již činí scenerie Lermontovovy nezapomenutelnými a které arciť podmiňuje dlouholeté, důvěrné soužití s krajinou. Lze však čekat od básníka, jenž proletěl Kavkazem turisticky, tytéž divy pozorovatelské a charakterisačního umění jako od Lermontova, který od dob chlapeckých po měsíce a po roky s Terekem reptal a bouřil, s Kazbekem toužil po oblacích a pohrdal človecenstvem? Čech osadil úbočí čerkeských srázů veršovanou povídkou, která zůstala vždy přece jen exotickou odchylkou jeho díla, Lermontov dal na zasněžených vrcholech kavkazských odehrávat se v „Démonu“ básni, jež jest jeho pravé „opus metaphysicum“, vykupující svého tvůrce ze závrtných krisí citových i idejných. Svatoplukovi byl Kavkaz dojmovým požitkem zraku, Michajlu Jurjeviči celým osudem srdce.

Několik srovnání ozřejmí tyto podstatné rozdíly!

Prologické vypravování staršího kozáka v „Čerkesu“ podobá se předzpěvu „Izmajila beje“ tím, že podává celkovou charakteristiku kavkazských hor i jejich divých obyvatelů; kde Čech klidně popisuje, Lermontov vzrušeně apostrofuje. Oba poetové začínají smělou perspektivou hor-

ského řetězce, Rus zřejmě hlavního velehorského pásma, Čech patrně přimořského předhoří. U Lermontova uchvacuje prudký pohyb modravých oblaků, letících z dálky k „přírody trúnům — věčným štítům“; oblaky šeptají a vlají nad vrcholky jako houpavá pera nad hlavami obrů. Kouzlo tohoto smělého obrazu, který má svéráz takřka máchovský, nezáleží jen v jeho živoucí plnosti, ale především v síle, jakou zachycen věčný pohyb nad kamennými sídly nehybného klidu. Jak střídme, bojácně a konvenčně opěvá naproti tomu Čech kavkazské pohoří: v širokém kruhu se pne lesnatý vrchol nad vrchol až tam, kde zraku stěží dohlédajícímu „prouha bílá vlnivě se nebem roze-stýlá“, že sotva rozeznati, zda je oblakem, či sněhem dál-ných hor. Zde vzata panoramatu všecka plastičnost a místní ráz, takže toto líčení Čechovo mohlo by platiti o předhoří kteréhokoliv zasněženého pásma velehorského.

Kavkazské večery a sluneční západy u Lermontova jsou proslulé, ať stojí osamoceně jako kusy lyrické krajinomalby, ať metaforicky provázejí hnutí vnitřní, na př. v přirovnání posledního záhadného úsměvu Tamařina k sněhům veli-kánů na Kavkaze, ozářeným ruměncem zapadajícího slunce. V „Izmajilu beji“ se čte barevná feerie oblaků politých čer-vánky: mračna jsou hned fialová, hned hrozivě purpurová a náhle vyrůstá nad skalami kouzelný zámek, aby v oka-mžení rozdut byl větrem; pak zjeví se na západě mraky bělejší nad stín hor a plujíce v zástupech jasně a pyšně, zírají, „jak by jim žiti líbilo se věčně“. Opět pohyb v barvě a tak intensivní názor přírody, že se vše mění v báchorkový prelud. Svatopluk Čech v „Čerkesu“ dvakrát líčí západ sluneční, ponejprv stručnou narážkou, když Ludmila Javo-rová provází s touhou po domově kozáka k mořskému břehu; po druhé, když kozáci, zamyšlení nad příběhem lásky v Metodějovce, klušou beze slova úvaly. Ale zda jest to skutečný soumrak na Kavkaze, či spíše běžný obrázek dohasínajícího večera v kterýchkoliv lesnatých návrších, líčí-li básník se skoupou střízlivostí tuto scenerii:

„Slunéčko již zhaslo za vrcholem,
a zář růžová se s plavou, hnědou
vystřídala po úbočích kolem.
Tma již čirá na úvalu dně,
s obou stran pak husté vršky lesa
výš a výš až hvězdná po nebesa
černají se divně, posupně?“

Vedle krajinomalby lyrické Lermontov ovládá mistrovsky i to, co bylo by lze nazvat krajinářstvím baladickým; myslím děsivé zobrazení přírody, která se svými hrůzami účastní tragických událostí a temnou náladou obestírá hrdiny krvavých činů a těžkých vin. Osudný Hadži Abrek, ukončen v dravčí své pomstychtivosti, přináší za noční jízdy na koni pod pláštěm utatou hlavu krásné Lejly kmetnému jejímu otci a blíží se již k aulu Džematu, kde Lejla prožila dětství. Děs a příšernost číší z každého nového obrazu: v této noční krajině vše se hrozivě hýbe a vzpíná.

„Červánky blednou: vlhkem dýše
noc blízká; kraj tmou zamráká.
Z kavkazských štítů hrozně, tiše
jak hadi lezou oblaka;
hru nesouvislou provádějí,
v propasti dusné zacházejí,
v keř trnitý se chytají
a na list perly vrhají.
Bystrina kalná, šedá bouří;
v ní pěna stříká z trávy mdlé
a skví se mhou, již propast kouří,
jak oči hlavy umrlé.“

V „Čerkesu“ jedno patetické místo volalo po takovém baladickém krajinářství; myslím výjev, kdy hrdina na rozmetaném pohřebišti otců obnoví slavnou přísahu pomsty

a kdy se rozhodne nešetřiti ani Ludmily. Svatopluk Čech opravdu o něco podobného se pokusil. Den, v němž krvavý úmysl Čerkesův uzrál, namaloval básník chmurnými barvami; nálada „abrekova“, která se od teskné stísněnosti stupňuje až v zoufalství a od zoufalství roste v divokou vášň krvelačné „kanly“, rodí se netoliko na zneuctěném hřbitově, ale i pod smutečným příkrovem mlh:

„Den byl mračný.
Kolem skály zasmušile stojí,
a jich čela oblak neprůzračný
smuteční jak závoj řázně halí.
Nebe zakaleno; hřímá v dáli.“

I tato náladová malba, dobře odvážená v tónech a v účinnu, jest statická, kdežto Lermontov právě ve svém baladickém krajinářství uchvacuje vzruchem dynamickým. Po uvedených verších zaútočí na čtenáře u Lermontova ihned plnost epická, u Čecha jest citovaná sloka průpravou k elegii, která umnými antitézami obtáčí pomysly a pocity tragické. Pak arcíř dospívá Svatopluk Čech hrdinského postoje uprostřed krajiny dramatické, avšak — a to jest pro básnickou organizaci jeho vysoce příznačno — svou velkou syntésu osudu plemenného, jež určí dráhu Čerkesovým činům, nevyjímá ze světa barev a světla, nýbrž z oblasti zvuků; ryzí auditivní typ se hlásí způsobem rozhodným. Lermontovu stačilo pro inspiraci hleděti do letících a barevných mračen, blíženců jeho nepokojného a zářivého ducha — Svatopluk Čech čekal, až se mračna srazí hlučně v bouři a pak promluví k jeho rétorické povaze. Z jejich důrazné řeči vyposlouchal ve svém „Čerkesu“ onen důrazný a divoký protest proti vyhlazení „velkého národa krutou přírodou“ a krutějšími podmaniteli, v němž jest vrchol básně. Mohl z Kavkazu vytěžiti více poeta-auditiv, přišedší do kraje, kde „zevšad jak by vyhoštěn byl zvuk“, a kde „božího jen srdce cítíš tluk?“ Za těchto psychologických

předpokladů není divu, že veršovaná povídka se změnila pod Čechovou rukou v řadu pestrých, ale němých obrazů národopisných, které spojuje v jednotu idea pomsty za tragický osud kmene pronásledovaného a vyhlazovaného s povrchu krásné vlasti.

(Svatopluk Čech, 1. díl 1921, str. 131—132, 139—144,
146—158.)

XI. JITRO FRANT. BARTOŠE

V PRAZE

(1922.)

Nesl s sebou jasný, široký úsměv, s nímž se probudil ráno v skromnickém a nepříjemném pokoji staromódního hotelu, a který při snídani padal jako laskavá záře sluneční na ranní noviny, chutnající teplou čerstvostí svých zpráv a tiskařskou svou vůní neúnavnému čtenáři. Nyní, procházeje se pomalu a zálibně po Františkově nábřeží mezi Staroměstskými mlýny a Národním divadlem a srkaje rozkošnický vonný a svěží vzduch, jakého se v Praze nenadál, rozbíral si pomalu v mysli příčinu své skvělé nálady. Měl z toho srdečnou radost, jak všude, v hostinci, v divadle, v koňské tramway i na ulici, v něm Pražané poznali náraz venkovana, a bavil se jejich prostoduchým a trochu posměšným úžasem z toho. Ještě viděl před sebou ohromného podomka v pruhované kazajce, jak mu podával v dobráckém smíchu kolem zdravých úst vycíděný šat a obuv se slovy: „Tak tu mají, pantáto!“ Hned si vzpomněl také na dvě své mladičké sousedky při operě v Národním divadle, jednu černovlásku se sršícíma očima a druhou růzovou a plavou, které se v přestávce žďuchly lokty a zajíkáje se chechtotem mladých ptácat štěbetaly polohlasitě: „Ale poslouchal nábožně tadyhle ten strejc; však to bude asi nějaký balšán.“ Ne, nezazlíval ani v nejmenším těmto pražským kvítkům, jako se nedovedl horšiti před chvílí na veřejného posluhu s červenou čapkou a s ručním vozíkem před sebou, že do něho vrazil a ještě ho napomínal: „No,

nemyslejí si, že jsou někde u nich na vesnici!“ Dozajista se mu líbila tato bodrá otevřenost přirozených Pražanů mnohem lépe než slovtnění a kolegování ráčících soudruhů v povolání, s nímž se v tomto témdni setkával na schůzích a návštěvách a v němž cítil nepříjemnou pachut prázdného formalismu, zakrývajícího nedůvěru, ne-li závist: také v Praze je lid o tolik zajímavější a pravdivější než vzdělanstvo.

Pozoroval chodce na nábřeží a v duchu se s nimi přátelil. Dva starší byrokrati neb profesoři pečlivě upravení a s odměřenými pohyby kráčeli do Slavie na ranní kávu, a cosi ho pudilo, aby s nimi promluvil; ale ne, takové typy má den co den v Besedním domě a na Špilberku, a proto věru nemusil jezdit do Prahy. Nějaký švihák se nakrucoval a vzhlížel ve vlastní neodolatelnosti snad na cestě za planým dobrodružstvím či do nevítané úřední služby; sešněrování a v pohybech směšná důstojníckové chrastili šavličkami; studenti s knihami a sešity pod pažďím vráželi do sebe a pokřikovali jako vrabčáci; dámy nápadných barev jakoby nalíčené a s těžkou vůní v šatech až na zemi vykračovaly si a zdály se jako naschvál roztržitými; chocholatý strážník zevloval a hlasitě zíval snad po noční službě. Je skutečně Prahou součet těchto bezvýrazných lidí, které bylo by lze potkat kdekoliv jinde ve střední Evropě? Jistě ne, i pražská ulice má svůj lid, v jehož mluvě, pohybech a mravu je zosobněna pravá duše města. A nastojte: ani tento lid není bez kroje, v kterém se však neobráží jako tam doma na východě odlišnost kmenů a obcí, nýbrž různost stavovská; naráz je poznat služku hrnoucí se do trhu, řeznického pomocníka se zkrvavenou ošátkou na hlavě, učně pekařského, ubohého metaře, poslíčka z obchodu, modistčinu učednici v krátkých sukénkách. Ba, dokonce tento lid miluje hudbu stejně jako krajané pod Mlatcovskými vrchy; hoši zpívají, hvízdají, pohybují se v taktu, děvčata jdou tančivým krokem, kolébají se rytmicky, bzučí si večernější odrhovačku. Milý pane Bože, ani město, tento zavilý nepřítel vši původnosti a všeho svérázu, nedovedlo udusiti v lidu již odbarveném a vytrženém z půdy smyslu pro pí-

seň, pro melodii, pro rytmus. I tam ponechal jsi mu kus pravé vnitřní přírody!

Tvář ranního prochazeče zvážněla náhle, a cosi jako zpytavá otázka vrylo se do vysokého, klenutého čela Moravanova: zdaž se mu opravdu líbí pražský lid povahou a jejím výrazem? Pravda, mnoho jej odpuzuje hlavně v řeči, tomto citlivém a věrném zrcadle duše. Ledabyly zpěvavý tón prozrazuje jakousi životní lehkovážnost; podivné onikání je neklamným znakem nedávného stavu i smýšlení otrockého; pitvorné germanismy, snad o poznání strávenější než v Brně, dokazují, že Prahy jest pro Čechy dobyté doposud jenom napolo. Ale rychlý spád mluvy, pružná snadnost vyjadřování, vtipný dar zahrotiti každou větu co nejúčinněji, docela rázovitá směsice důvěrného rozhovoru a naléhavosti až řečnické — tyto všechny přednosti, které je s to postřehnouti pouze ucho znalce velmi poučeného, jsou nezvratným svědectvím, že tento lid rychle žije, bystře myslí, snadno se vpravuje do situací a že se dovede co chvíle rozběhnouti za splašeným vozem světového pokroku. Při tomto postřehu v uvážlivém nitru moravského staromilce cosi prudce zaprotestovalo a mimoděk zastavil se v chůzi právě naproti pomníku císaře Františka. Sdruženina představ připomněla klasickému filologovi okřídlený sandál boha Herma, který je stále v pohybu, ve větru, kdesi nad zemí; je to skutečně stav žádoucí? A oko zamyšleného chodce se upřelo napolo náhodou do vltavských vln, právě tak pádících, nestálých a podobných pražskému lidu i tím velikáštvím, přivoděným již několik staletí mohutně vzdouvajícími a zdýmajícími jezy . . . vše to je na pohled krásné a oslňující, ale cosi základního tomu všemu chybí.

A již si formuloval pražský host své zásadní námitky, které se draly na povrch nikoliv jakoby z hlavy, nýbrž ze srdce: tento proměnlivý a duševně pestrý zástup, který se do Prahy vliil ze všech koutů domova, pozbyl zde vztahu k půdě, nechal zakrnutí své kmenové kořeny, zapomněl na bezpečnou a zdravou oporu svého bytí a tím tak zlehkomyslně a zpovrchně. Horlители, který se mračil a černil,

přizvukoval filolog. Ano, ano, proto v Praze se mluví jazykem, který nemá pražádného nářečního zbarvení, v němž ucho marně hledá jadrně obrazný obrat, kde nikdy neprosákne kapka starodávné tradice výrazové. Jako by chtěl přísného karatele vytrhnouti z jeho tvrdošíjných obžalob, vběhl mu do cesty ševcovský učeň a dráždil mu před nohama psíka a to ne snad pohyby, citoslovci a výkřiky, nýbrž celými větami. Ale i ty potvrzovaly námitky, a od nich přeskočila myšlenka filologova k ranním novinám, ba až ke včerejšímu rozhovoru s uctívaným přítelem jazykozpytcem: ten trojí jazyk v Praze, zdánlivě sobě nepodobný, byl stejně vytržen ze živné prsti, stejně ochuzen, stejně zbaven původní tvořivé moci. Ano, včera i ten drahý mistr svého umění, kterého si vždycky představoval po způsobě starého básníka jasným sokolem! Jeho pomalé a rozvážené věty, v nichž bylo utajeno tolik moudrého poznání a tolik učeňské zkušenosti, plynuly tak knižně, tak papírově, tak neživě, jako by mluvčí nebyl nikdy halékovával při pasení krav na Novopacku, jako by jeho matka nebyla mu nikdy zpívala národní píseň, jako by svou mateřštinu skutečně byl poznal jenom z knih, z archivů, z výpisků a ne pod širým nebem, kde ji má učenec sbírat jako každou jinou rostlinu. Tedy i takové muže dovedla Praha odbarviti a vytrhnouti z kořenů?

Chodci, který se pomalu a zdrželivě blížil Národnímu divadlu, bylo teskno, ano, až stydno. Hanbil se trochu za sebe sama. Cítil, jak jednostranný moravský venkovan se svou konservativní tvrdohlavostí na chvíli udusil to, na čem si od let sám nejvíce zakládal: spravedlnost spojenou s láskou. Trápil se sám pomyšlením, že takto zneužil hostinných práv a že se ukázal krajně nevďečným k Praze, která ho obdarovala vonným svěžím vzduchem, hudbou zvonů, úsměvem a rozmarem svého obyvatelstva. Znal ve vlastní povaze dobře ten kaz, který si vysvětloval, ale neomloulval výbušnou krevnatostí... Jak se často dopustil tak tvrdé nespravedlnosti ducha, neoprávněně se povyšujícího, k žákům ve škole, k přátelům v rozhovorech, k bás-

níkům, které posuzoval! Všichni Slováci jsou prudký a nespravedlivý kmen, a on aspoň po přeslici byl pravým Slovákem. Ale co to konečně omlouvá, i když to leccos vysvětluje? Kultura má přemáhat krev a rozumová rozvaha držeti plémě na uzdě, neboť jinak mohl zůstat doma na horní hospodě a točiti rozjařeným Slovákům piva či nalévati gořalenky. Pěknou to věc usamíl Moravan na posvátné pražské půdě!

Snazil se, aby na to vše již nemyslel, a tu jako na usmířenou, ale zároveň jemně jej pokořující pomohla mu sama Praha, která ochočila tolik divochů a uhladila již tolik venkovanů. Mlha, která dotud částečně halila levý břeh vltavský, se rozplynula, a celý pohled na Hradčany a Malou stranu se rozestíral do široka před očima ranního prochazeče. Nebyl by odolal ani jindy, vždyť se mu jako chlapci jevíval při vyhlídce z Mlatcovských vrchů fatou morgany, vždyť jako muž toužil po něm, dívaje se k severozápadu se Špilberku. Avšak dnes teprve! Praha mu pověděla tímto panoramatem, o němž po staletí pracovala shoda přírody a umění, pýchy a zbožnosti, rozkošnictví a snu, náraz, nač zapomněl v krátkozrakém svém karatelství. V Praze a jedině v Praze byla a je dána českému plemeni možnost vznést se k monumentálnímu pojetí, jenom zde zraje podnět vykřesaný z kteréhokoliv kmene národa československého v mohutný obrys celistvý, pouze zde spadá s Čecha, s Moravana a Slezáka všecko místní, malicherné, úzkoprsé, třeba i za cenu ztraceného svérázu. Do Prahy musil přijít Mistr Jan Hus, aby vyzrál v tvůrce národního jazyka, tam Josef Jungmann se stal otcem národního písemnictví, a tam se musil usadit i Bedřich Smetana, měla-li se zrodit národní hudba umělá, spanilejší a vždy věrná sestra národní poesie.

Moravský poutník stál u Národního divadla, když jeho myšlenky, nyní již usmířené a laskavé, dospěly k Bedřichu Smetanovi. Jak se cítil zavázán tomuto velikému krajanu svého děda! Neomeškal nikdy příležitosti, aby poslechl v Brně nebo v Praze „Prodanou nevěstu“, ale měl duši plnu

„Dalibora“, kterého uslyšel v těchto dnech. A právě tam bylo soustředěno vše, co Prahu navždy činilo srdcem národa, a proč bylo nutno, ale i lehkou prominouti jí její vady a slabosti . . . Kde jinde než v Praze mohl drahý umělec stvořiti toto dílo, takřka ujišťující, že žízeň národa po velikosti bude přece ukojena? Veliký mír, ale nikoliv již úsměv rozhostil se dojatému chodci v duši, stav to skoro náboženský. Cosi podobného zažil nedávno u hrobu svatého Václava, kam si zašel prohlédnouti starodávný osníř a přílbici a kde najednou stál mimoděk v slzách a s rukama sepjatýma v modlitbě. Za koho to vlastně prosil tehdy Boha a dědice české země? Teprve teď to ví: za pevné a věrné spojení všech složek národní duše, z nichž každá zachovávej svůj ráz, svou příchut, svou zemitost, za spojení ve vyšší celek, soustředěný k velikosti a k hrdinství!

A uvědomuje si to nyní před Národním divadlem tváří v tvář Hradčanům, jihl blažeností, že si s Prahou přece jen porozuměl.

(Hovory okamžiků, 1926, str. 9—13.)

XII. NA BESEDĚ U ALOISE JIRÁSKA

(1924.)

Nesčíslné opály jiskřily nám před očima, když jsme si vysokým umrzlým sněhem prošlapávali pod zářivě modrou oblohou cestu na Kotouč. Zmizela Trúba, skrylo se neklidné a nikdy neunavující panorama štramberské, zestilované nyní zimou na výrazný dřevoryt, nechali jsme za sebou již poslední baráčky, do nichž čtvrt roku slunce nesvítí, a jsme sami ve vysokém lese. Ještě jednou jsme od Masarykova pomníku pozdravili Štramberk, který se v monumentální zkratce prodral řídkým stromovím, obešli jsme bok Kotouče, a již iluze lesní přírody je úplná. Cestička docela se ztratila ve sněhu, jehož vrstva vůčihledně narůstá, nikde stop chodců, stromy houstnou, a cosi z osvobozujícího ticha beskydských hvozdů rozestřeno je v čirém, silném a mrazivém vzduchu, kam slunce tká zlatý svůj ornament.

Najednou, tváří v tvář mohutnému vápencovému masivu Jurova kamene, nás doktor Hrstka zastavil — neboť s kým jiným než s ním, geniem loci ve Štramberce, možno konati pout po Kotouči, ať páli slunce srpnové nebo ať led pod sněhem modeluje docela nově tento podivně a vynalézavě pitoreskní kout Moravy? Přistupujeme k vysoce zasněženému pahorku, z něhož teprve postupně se noří umělá skalka s lavičkou, a z veliké závěje dívá se na nás napolo rozpačitě, napolo unaveně zvláštní kamenný stařík, se sněhem na obočí, v záhybech lícních, na vousech. Když jsme

přišli, pokrývala mu hlavu vysoká bílá beranice po staré horácké módě a krk mu zahřívala obrovská sněhová šála, jakou nosívali výměnkáři v Orlických horách, když se vyberou tu neděli před svatým Matějem na slovo boží. Smeteme lehkou rukou sněhový nános s pískovcové busty Štursovy a teprve nyní poznáváme tu celou intenzitu životnosti, kterou velký sochař soustředil do Jiráskova výrazu. Ne, to skutečně není ten dědouš z Hronovska, jadrný jako pařízek a zakublaný jako kozák pod mechem, kterého dlouhá cesta sněhem a životem nahrabila, ale nepodlomila — kdež by!

To zde z Jurova kamene, připomínajícího najednou skálu na Blaníce, hledí moudře a výmluvně starý a dobrý kronikář lidu českého a myslí a přemítá. O čem asi? Našel sám pro to kdysi krásné a hutné slovo biblické z žalmu sedmdesátého sedmého: I přicházeli mně na pamět dnové předešli a léta dávná — a verš ten čteme teď na ústech kamenných a umrzlých. Nikde jako zde na Kotouči není ta řada let dávných tak nekonečná: tady, dávno, pradávno před historií usadil se v jamách a jeskyních první člověk našich vlastí, starší všech plemen známých a s námi příbuzných; sem na samé rozhraní českého živlu prudce udeřila nájezdná vlna tatarská, jistě jen poslední z věkového vlnobití valícího se východu; a ještě málem včera, před velkým osvobozením, vybíjel se v tomto kraji kopalen a železáren napiatý zápas o bytí a nebytí českého národa. Alois Jirásek přimhuřuje víčka krátkozrakých očí, aby zachytil tento nezměrný průvod pravěku, středověku a novověku před svým duševním zrakem.

Vysoký smrk smetl s haluze soše trochu sněhu do tváře a nám se zdá, jako by jakási tesknota rozprostřela se po obličejí, upřeném zpytavě do Jurova kamene. Ano, rozumíme již, co si velký kronikář sám v přísném sebezpytu nyní vyčítá. Vzpomíná na svou mladistvou touhu zpodobiti cyklicky všechny hrdinské děje svého národa a uvědomuje si, že nasadil práci a energii celého života, aby ji uskutečnil. A přece zůstala vlastně nesplněna, a jeho životní dílo má

ráz zlomku: našli tam sice místo nejzápadnější Slované z Chodska, zadunělo tam bohatýrství táborského bratrstva na samém nejvýchodnějším okraji Slovenska, ale Morava tam chybí skoro naprosto. Nic o domovině Palackého, nic o kraji a junáckém plemeni pod Lysou horou, zcela nic o Štramberce a Kotouči. Není to krutá výčitka sobě samému, nýbrž jen kus melancholie: kolik půlstoletí práce bylo by třeba, aby zamýšlený hrdinský cyklus byl opravdu úplný? Po slově biblickém starý latinský citát paprskem únorového slunce se stře přes kamennou tvář: ars longa, vita brevis. Je to tak úplně přesvědčivé při pohledu na ten věkovitý Jurův kámen.

A tu náš průvodce, drahý doktor Hrstka, přerušil mlčení. Vypráví, jak ogaři a děvuchy nosívaly Aloisu Jiráskovi na Kotouč kvítí a věnce, vzpomíná hluché stařenky, jež se o berličce dobelhala až k pomníku, aby se podívala do kamenného líce vypravěči svých milovaných Psohlavců, a je šťasten, že se symbolický dosah jeho pietní myšlenky osvědčuje.

Alois Jirásek není na Kotouči cizincem: snad až k němu přijdeme na besedu v letním slunci nebo v podzimní záři, uvidíme, jak se, hledě do Jurova kamene, spokojeně usmívá. Proč by si měl sám něco vyčítati zde, kde mu lid spontánně dobrořečí?

(Hovory okamžiků, 1926, str. 28—30.)

XIII. ŘEČ NAD HROBEM OTAKARA THEERA

V NYMBURCE DNE 23. PROSINCE 1917

Vrátil ses, drahý příteli, do kraje, v jehož půdě tkvějí kořeny Tvého rodu, vrátil ses, ale nikdy zde neuslyšíš již šumících jezů širokoplecího Labe, více zde neuvidíš slunce v krvi západů, nad něž nikde není krásnějších. Na místě, kde jsi každoročně stával zadumán, nabízí Ti vychladlá země poslední lože, leč naše horké slzy taví půdu ztuhlou za dne předvánočního.

Jako dítě opustil jsi požehnaný zdejší kraj: volala Tě Praha, kýval na Tebe širý svět, vábil Tě život tisícerými zázraky. Byl jsi ještě hochem, když zahorel jsi touhou státi se básníkem, a posud nám jiskří v nervech vzpomínka na první Tvé výbojné kroky, jimiž jsi bujaře vstoupil do umění. Vše se Ti zdálo dobrodružstvím a zároveň záhadou; smyslný poeta se slučoval v Tobě s hloubavým myslitelem. Očarovalo Tebe kouzlo ženy, ale toužil jsi proniknouti je; zpíval jsi barevnou krásu viditelného světa, leč pátral jsi spolu po zákonu a řádu jej ovládajícím; byl jsi opojen složitostí svého Já, avšak usiloval jsi zmocniti se jeho tajemství. Poznání umělecké i vědecké rozšiřovalo Tvou duši, ženy a knihy zjemňovaly Tvou citlivost, cizina a zvláště milovaná Francie ukazovaly Ti velikost v životě a umění.

Měnil ses jako člověk, zkoušel a opouštěl jsi různé formy výrazové, procházel jsi bohatým vývojem filosofickým. Ale čemusi zůstávalš věren od jinošství až do Svého skonu: byla to Poesie. Neviděl jsi v ní ani hru, ani rozkoš, tím

méně prostředek k ukojení ctižádosti; byla ti životním posláním, odpovědným úkolem, náhradou za náboženství. Byl jsi hotov obětovati jí kdykoliv vše, společenský úspěch, pohodlí domova, osobní štěstí. Nenáviděl jsi v umění každé prostřednosti, opovrhoval jsi cíli snadno dosažitelnými — je-li klasicností soustavné a promyšlené úsilí o dokonalost, nebyl z naší mladší generace nikdo větší měrou básníkem klasickým než Ty.

Byla léta, kdy se zdálo, že jsi vůbec opustil poesii. Vrátil ses k ní mužný a vyzrálý. Nebyla ti již pouhým dobrodružstvím smyslů — řešení záhad postoupilo v popředí Tvého básnického zájmu. Ale nechtěl ses dobrati tajemství cestou logického poznání; filosof melodický, jsi záhady prožíval, jimi trpěl, na nich rostl: ony jevíly se Ti sterými obrazy světa viděného zcela nově, ony vybavovaly v Tvém nitru rytmičké řady, tak původní a nebyvalé, že se nejednomu z vrstevníků zdály arytmií.

Zde pod thují, vyrůstající z hrobu otcova, zpívala k Tobě smrt, zvouc Tě „z bytí v nebytí, v tmu z jasu, z krátké lži v kraj pravdy, svobody, věčna“. Na alpských vrcholech přistupovalo k Tobě zoufalství se slibem zmaru. Ale Ty jsi odmítl smrt, zavrhl zoufalství — rozhodl ses pro život, jenž Ti byl spojením s Bohem. Nikde jsi necítil prudkého varu života mocněji než tam, kde síly do sebe narážejí, kde se lidská vůle brání mechanickému osudu, kde plná, odpovědná svoboda tvořícího umělce překonává hmotu, jež láká rozkoší a radostí od úkolu, nad štěstí vyšší. Podobnoství tohoto mravního poznání chápal jsi v zápase o božství na Golgotě stejně jako v řeckém mytu, jehož plastická krása mocně mluvila k Tvé klasické duši. Jasnému světu řeckých bohů a titanů platil poslední Tvůj veliký čin básnický, zároveň lyrický i dramatický, jímž jsi dobyl Národního divadla. Ale běda: jako Faëthon, syn boha slunce, odvážný jinoch sražený na prahu mužství za to, že vznesl se k hvězdám, měl jsi poznati na Sobě tragický smysl slov:

Nad život vyššího je cos: za velikost a krásu smrt!

Právě, když ses odvážil věriti, že jsi dospěl hladkého plodu a že krásnější nežli Tvůj květen jest věčný Tvůj uzrálý podzim, padls pádem Faëthontovým. Kde jsou He-liady, dcery boha slunce, aby zalkaly nad svým bratrem? Neslyším jejich hlasu; snad přehlušen jest naším pláčem. Ale víme, že náš Faëthon k hvězdám, drahý, k hvězdám dostoupil.

Loučíme se s Tebou na vždy, Otakare Theere, my, Tvoji důvěrní přátelé, přinášíme Ti ještě poslední pozdravy z Prahy, naší matere, kterou jsi tak miloval a jež Ti byla zlatou branou, kterou se vchází k národu vyvolenému. Nedočkal ses chvíle, v níž jsi pevně věřil, kdy bude nám přáno vytrvat, žít a růst na svém. Může nám býti útěchou, že jsi v našem pokolení právě Ty byl stříbrným skřivanem na ranním nebi, zpívajícím příchod slunce? Všecky naše radosti budou neúplny, ježto Ty se nebudeš sdíleti o ně; všecky žaly dopadati budou dvojnásob těžce na nás, když nepomůže nám je snášeti Tvé rytířské srdce, Tvá přátelská láska. Děkujeme Ti za vše, čím jsi nám byl, a nezapomeneme Tebe nikdy. Země otevírá své studené lokte po tom, co bylo na Tobě smrtelného, ale v našich srdcích poroste božský Tvůj díl: Tvá touha po velikosti, Tvůj zápas o dokonalost.

Odpočívej tiše, drahý příteli, po těžkém utrpení, v němž ses osvědčil hrdinou, stul se klidně do náručí země, jež i Tobě, který jsi býval ohněm a vichrem, voní a zvoní! Snad dříve, než dnes tušíme, zašumí do Tvého věčného snění tajemná, neznámá Ti píseň — to Tvému hrobu, z kropenému našimi slzami, přinesou jarní větry poselství, že vanou zemí svobodnou.

(Krajané a sousedé, 1922, str. 167—169.)

OBSAH

Úvod	5
Legenda blanická	10
Jan Blahoslav na rozcestí	16
Anna z Rožmberka	31
Duch Prahy barokní	37
Havlíčková kritická mezihra	48
Marietta	60
Dopis imaginární	67
Karolina Světlá	71
Mládí Jana Nerudy	87
Svatopluk Čech na Kavkaze	97
Jitro Frant. Bartoše v Praze	120
Na besedě u Aloise Jiráska	126
Řeč nad hrobem Otakara Theera	129
